

ПВНЗ УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО:
ЖУРНАЛ. СЕРІЯ ПРАВО**

Видається 2 рази на рік
Заснований у 2010 р.

№10 (22), 2020

Івано-Франківськ
Університет Короля Данила
2020

УДК 34

DOI: 10.33098/2078-6670.2020.10.22

Засновник та видавець
ПВНЗ Університет Короля Данила

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія KB №17191-5961 ПР від 23.11.2010

Журнал включений до переліку наукових фахових видань
(Наказ МОН України №1188 від 24.09.2020 р.,
відповідно до якого журналу надано категорію «Б»)

Мови видання
українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради ПВНЗ Університету Короля Данила
(протокол № 7 від 28.12.2020 р.).

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. – №. 10 (22). – 170 с.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve national law.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

Короєд С. О. – доктор юридичних наук;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, професор; заслужений діяч науки і техніки України;
Короєд С. О. – доктор юридичних наук, доцент;
Басиста І. В. – доктор юридичних наук, професор;
Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Гуменюк Т. І. – доктор історичних наук, доцент;
Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;
Кармаза О. О. – доктор юридичних наук, професор;
Котуха О. С. – доктор юридичних наук, доцент;
Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ, заслужений юрист України, екс-суддя Конституційного Суду України;
Кушерець Д. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Луцький Р. П. – доктор юридичних наук, доцент;
Онищук І. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Раянов Ф. М. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
Андріяшко М. В. – кандидат юридичних наук, доцент (Барановичі, Республіка Білорусь)
Махарадзе А. А. – доктор юридичних наук, професор (м. Батумі, Грузія)
Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Зварич Р. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Книш В. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Мельник П. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ВИПУСК:

Федик Л. Б. – кандидат історичних наук, доцент.

ISSN 2618-0308 (Online)
Включено до електронного архіву наукових періодичних видань України "Наукова періодика України" Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
Включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International**, індексується у 2016-2018 роках.
Включено до міжнародної наукометричної бази **Eurasian Scientific Journal Index** (Казахстан)
Включено до міжнародної наукометричної бази **Directiry of Research Journals Indexing**
Включено до міжнародної наукометричної бази **Scientific Indexing Services (SIS)**
Індексується пошуковою системою **Google Scholar**
Науковим присвоюється міжнародний ідентифікатор цифрового об'єкта **DOI**, з 2018 року публікаціям

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Биркович О.І.

Принципи організації системи судоустрою в умовах
національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.....8

Вовк В.М., Олійник У.М.

Право бути забутим як «нове право» людини у діджиталізованому суспільстві.....16

Зварич Р. В., Поліщук Т.С.

Регулятивний потенціал правової культури та правосвідомості
сучасного українського суспільства.....23

Іваничук Р.А.

Здійснення функцій права в процесі його реалізації.....32

Ілин Л.М.

Правові погляди Є. Олесницького.....39

Луцький М.І.

Ідея соборності у державницьких концепціях українців ХХ ст.....47

Lutskyi R.P.

Historical and legal aspect of the formation and development of positive law.....56

Ляшук А.В.

Мова як засіб вираження права: теоретичні засади.....62

Онищук І.І.

Правове регулювання статусу української національної меншини
в Республіці Польща.....70

Росовська І.Ю.

Вплив релігії на формування та розвиток правових сімей сучасності.....83

Савчук О.І., Луцька Г.В.

Еволюція церковного нотаріату у канонічному праві католицької церкви.....92

Федик Л.Б.

Форми протидії молодіжному субкультурному руху в СРСР у 1940-1960-х рр.:
історико-правовий аспект.....99

Харченко Н.П.

Правова політика держави: до визначення поняття і змісту.....110

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Маковій В.П.

Співвідношення публічного та приватного інтересу у сфері надання медичних послуг за програмою медичних гарантій.....118

Острогляд О.В.

Взаємодія громадськості з судовими та правоохоронними органами: аспект юридичної освіти.....125

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Бабецька І.Я.

Правові аспекти охорони бренду в Україні та світі.....133

Гуменюк Т.І.

Дивергенція романо-германської та англо-американської правових сімей на прикладі брекзиту.....144

Криховецький І.З., Косьмій М.М., Луцький Р.П., Боцюрко В.І., Касіянчук В.Д.

Правове забезпечення організації виробництва продукції оздоровчого та лікувально-профілактичного призначення.....154

Шевчук Л.В.

Представник, як третя особа у шлюбному договорі.....164

Нотатки.....169

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW, SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY

Byrkovych O.

Principles of organization of the judicial system in the conditions
of national liberation competitions 1917-1921.....8

Vovk V., Olijnyk U.

The right to be forgotten as a "new right" of man in
to the digitalized society.....16

Zvarych R., Polishchuk T.

Regulatory potential of legal culture and legal awareness
of modern Ukrainian society.....23

Ivanychuk R.

Implementation of the functions of law in the process of its implementation.....32

Ilyn L.

Legal views of E. Olesnytsky.....39

Lutskyi M.

The idea of cathedrality in the state concepts of Ukrainians of the XX century.....47

Lutskyi R.

Historical and legal aspect of the formation
and development of positive law.....56

Liashuk A.

Language as a means of law expressing: theoretical principles.....62

Onyshchuk I.

Legal regulation of the status of the Ukrainian national minority
in the Republic of Poland.....70

Rosovska I.

The influence of religion on the formation and development
of modern legal families.....83

Savchuk O., Lutska H.

Evolution of church notary in the canonical law of the catholic church.....92

Fedyk L.

Forms of counteraction to the youth subcultural movement in the USSR
in the 1940s-1960: historical and legal aspect.....99

Harchenko N.

Legal policy of the state: to definition concepts and contents.....110

CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW. JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR

Makovii V.

Relationship between public and private interest in the field of providing medical services under the medical guarantee program.....118

Ostrohliad O.

Public interaction with judicial and law enforcement agencies: aspect of legal education.....125

CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS. PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Babetska I.

Legal aspects of the brand protection in Ukraine and world.....133

Humeniuk T.

Divergence of romano-germanic and anglo-american legal systems on the example of brexit.....144

Krykhovetskyi I., Kosmii M., Lutskyi R.,

Botsyurko V., Kasiyanchuk V.

Legal support of the organization of production of health and therapeutic prophylactic purpose.....154

Shevchuk L.

Representative, as a third person in the marriage contract.....164

Notes.....169

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.8-15

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ В УМОВАХ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.

Биркович Олександр Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і
права Ужгородського національного університету,

пл. Народна, 3., м. Ужгород, 88000, Україна

e-mail: obvvw@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3880-359X

Мета. Метою дослідження є визначення загальних принципів і підходів до організації системи судоустрою та судочинства у період Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр., встановлення спільних та відмінних підходів і принципів у процесі організації судової влади. **Методика.** Методологічною основою дослідження стало поєднання принципів та методів наукового пізнання: об'єктивності, історизму. Для об'єктивності дослідження, використано комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних, спеціально-історичних та філософських методів наукового пізнання. **Результати.** Прослідкувавши динаміку і специфіку становлення судової влади в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. встановлено, що для УНР, Української Держави та ЗУНР, властиві як ряд спільних, так і відмінних принципів. Спільним зокрема є відсутність належного досвіду у сфері організації системи судочинства зокрема, і державної влади загалом; акцентування уваги на військовому судочинстві; декларативний характер незалежності судової гілки влади. Відмінним було те, що тільки в ЗУНР наявним був більший досвід законотворчої діяльності, що разом з рецепцією австрійського права призвело до чіткого законодавчого закріплення функцій та повноважень цивільних і військових судових інстанцій. Тільки в період Центральної Ради та ЗУНР було здійснено спробу конституційного оформлення системи судоустрою, визначення статусу судової гілки влади. **Наукова новизна.** На основі аналізу історико-правових аспектів становлення системи судочинства періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. виявлено спільні та відмінні підходи і принципи в організації судової гілки влади. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: судоустрій, судочинство, судова система, УНР, Українська Держава, Директорія, ЗУНР.

Oleksandr Byrkovych,

*Candidate of Law, Associate Professor, Department of Theory and History of State and Law of Uzhgorod National University, Pl. Narodna 3. M. Uzhhorod, 88000, Ukraine
e-mail: obvvw@ukr.net*

PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF THE JUDICIAL SYSTEM IN THE CONDITIONS OF NATIONAL LIBERATION COMPETITIONS 1917-1921.

Purpose. The aim of the study is to determine the general principles and approaches to the organization of the judiciary and the judiciary during the Ukrainian National Democratic Revolution of 1917-1921, to establish common and different approaches and principles in the organization of the judiciary. **Methods.** The methodological basis of the study was a combination of principles and methods of scientific knowledge: objectivity, historicism. For the objectivity of the research, a set of general scientific, special-legal, special-historical and philosophical methods of scientific cognition is used. **Findings.** Following the dynamics and specifics of the formation of the judiciary in the national liberation struggle of 1917-1921, it was established that for the UPR, the Ukrainian State and the Western Ukraine, there are a number of common and different principles. What they have in common is the lack of proper experience in the field of organization of the judicial system in particular, and state power in general; focusing on military justice; declarative nature of the independence of the judiciary. It was remarkable that only in the Western Ukrainian People's Republic there was more experience in legislative activity, which, together with the reception of Austrian law, led to a clear legislative consolidation of the functions and powers of civil and military courts. Only in the period of the Central Rada and the Western Ukrainian People's Republic was an attempt made to constitutionalize the judicial system and determine the status of the judiciary. **Originality.** Based on the analysis of historical and legal aspects of the formation of the judicial system during the liberation struggle of 1917-1921, common and different approaches and principles in the organization of the judicial branch of power were revealed. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.

Key words: judicial system, judicial proceedings, judicial system, UPR, Ukrainian State, Directory, Western Ukraine.

Постановка проблеми. В українській традиції державотворення є чимало епізодів ефективного і системного підходу до організації державної влади. Однак найбільш проблемною завжди була систему судустрою та судочинства, що власне ми можемо спостерігати і в наш час. Маючи суспільний резонанс, судова влада вимагає незаангажованого підходу до її організації, правового регулювання і незалежності в процесі реалізації своїх функцій. Закономірно, що пересічний громадянин саме на судові органи влади покладає відповідальність за дотримання законності. Аналізуючи наше історико-правове минуле, можемо переконатися, що українці завжди ставили до системи судочинства найвищі вимоги, навіть в умовах коли організувати дієву систему судочинства не було ні часу, ні досвіду. Прикладом таких трансформацій можуть слугувати події національно-демократичної революції 1917-1921 рр., коли на території України одночасно, або послідовно виникали кілька форм національної держави, а їх підходи до організації судустрою відрізнялися.

Актуальність дослідження принципів організації системи судустрою та судочинства в Україні періоду національно-демократичної революції 1917-1921 рр. обумовлюється

кількома причинами. По-перше, важливо довести дієвість української традиції державотворення через організації органів державної влади. По-друге, доцільним є виокремлення традиційно українських принципів організації системи судочинства, які відрізнялися від російських чи австро-угорських, правові системи яких імплементувалися у національне законодавство досліджуваного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських правників проблемі судочинства впродовж 1917-1921 рр. приділяється багато уваги, однак традиційно досліджується специфіка організації судової гілки влади Центральною Радою, Гетьманатом, Директорією чи Західноукраїнською Народною Республікою. Традиційно багато праць присвячені становленню радянського революційного судочинства, яке власне функціонувало до 1991 р. Однак, комплексні дослідження, які визначають загальні принципи організації судочинства, чи здійснюють порівняльну характеристики підходів до організації судової влади, українськими урядами в 1917-1921 рр., відсутні.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці О. Грибенко, М. Дубіної, П. Кульчицького, О. Мироненка, Л. Присташ, В. Рум'янцева та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення загальних принципів і підходів до організації системи судоустрою та судочинства у період Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи принципи організації судоустрою та судочинства в умовах національно-демократичної революції 1917-1921 рр. нами основний акцент буде здійснено на діяльність Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР та Західноукраїнської народної Республіки. Такий підхід обґрунтовується потребою розкриття саме традиційно українських підходів до організації діяльності владних інститутів. Радянська систему судочинства, яка також формувалася у досліджуваний період нами не розглядається з огляду на її революційний і антигуманний характер, що засадничо не відповідало принципам законності та рівності усіх громадян перед законом.

Серед сучасних дослідників немає однозначного ставлення до розкриття змісту системи судоустрою запровадженого Центральною Радою. На нашу думку, найбільш об'єктивно дії УЦР охарактеризував О. Мироненко, вказуючи, що до кінця 1917 р. судова система України не відрізнялася від загальноросійської, яка діяла згідно розпоряджень Тимчасового уряду [8, с. 69]. Єдиним позитивом можна вважати тільки спробу українізації та демократизації системи судочинства, що передбачалося «Декларацією Генерального секретаріату» від 27 червня 1917 р. Згаданим документом визначалися компетенції Секретаріату судових справ, який загалом мав діяти в межах автономного устрою України [2, с. 323]. На практиці жодних змін не відбувалося за винятком призначення окремого секретаря судових справ у складі Генерального секретаріату – В. Садовського, посада якого так і не були визнані Тимчасовим урядом.

Реальне реформування судової системи розпочалося в листопаді 1917 р., чому передували події більшовицького перевороту та процес перетворення комісаріату судових справ на секретаріат судових справ на чолі з М. Ткаченком [3, с. 15]. Наступне півріччя стало часом активного формування органів судочинства. Так, 27 листопада, Законом «Про відмежування судових установ Української Народної Республіки» було створено Київську, Харківську та Одеську судові палати, що вважалися вищими апеляційними інстанціями [6]. У грудні 1917 р. був виданий окремий Закон «Про зведення апеляційних судів», який регулював повноваження згаданих судових інституцій. Законом від 29

листопада 1917 р. було запроваджено цивільну, кримінальну і адміністративні палати Генерального суду, який також виконував і повноваження військового суду [1].

З самого початку, судова влада УНР перебувала у прямому підпорядкуванні Центральної ради, яка призначала усіх суддів Генерального суду, при цьому суддями могли навіть бути особи без вищої освіти [3, с. 15].

На весні 1918 р. розпочався процес виокремлення з середовища Генерального суду військових судів. Так, наказом від 23 квітня 1918 р. було створено Київський вищий Військовий суд, а також військовий суд у Катеринославі [10, с. 2]. Розмежування цивільного і військових судів стало початком до спеціалізації у системі судочинства та незалежнення органів судочинства. Останнє було частково реалізоване у прийнятій 29 квітня 1918 р. Конституційні УНР, розділ IV якої регулював повноваження та статус органів судочинства. Окрім декларування принципу поділу влади, проголошувалася рівність усіх громадян перед законом, загальна підсудність, а також усний і гласний характер судочинства.

Прихід до влади П. Скоропадського і утвердження «мілітарної» форми держави, закономірно відобразився і на характері системи судочинства, яка мала виключне військове спрямування. Прикладом цього може слугувати Закон «Про військову підсудність», прийнятий 30 травня 1918 р. У цьому нормативному акті визначалося, що військові суди вирішували справи і в цивільному судочинстві, але у випадку, коли проступок стосувався невиконання військової повинності чи ухилення від мобілізації [5]. До грудня 1918 р. відбувалося планомірне удосконалення системи військового судочинства.

Стосовно засад організації цивільного судочинства часів Української Держави, то 2 червня 1918 р. було прийнято закон, що регулював діяльність Генерального суду (створена за часів Центральної Ради, це фактично була єдина владна інституція, що не ліквідовувалася в умовах утвердження влади гетьмана). Закон передбачав створення 15 департаментів цивільного, кримінального і адміністративного судочинства [13, с. 78]. За подібним принципом, у липні-серпні 1918 р. відбулося утвердження вищої судової інституції – Державного сенату. Цей орган складався з 55 сенаторів, до кандидатур яких висувалися досить високі професійні вимоги – стаж роботи не менше 15 років, досвід викладання в навчальних закладах, обіймання державних посад та ін. З огляду на відсутність значної кількості осіб, що відповідали таким вимогам, склад Державного сенату було наповнено, як за рахунок колишніх суддів Генерального суду, так і суддів імперської Росії.

Цікавим аспектом організації системи судочинства часів Гетьманату П. Скоропадського було запозичення саме російського підходу до його організації. Державний сенат Української Держави повністю повторював функції Правительственного Сенату Російської імперії [13, с. 82].

Цікавою була також практика запровадження суду присяжних, а також розвиток місцевого судочинства на принципах «кругової поруки» – штат місцевого суду затверджувався тільки у тому випадку коли відбулися вибори та було вибрано усіх мирових суддів передбачених штатним розписом [13, с. 84-85]. Така норма мала вкрай негативне значення, оскільки вона об'єктивно, через відсутність достатньої кількості кваліфікованих суддів, гальмувала розвиток місцевого судочинства.

Загалом, система судочинства часів Гетьманату П. Скоропадського мала дві негативні риси. По-перше, більшість норм, що регулювали процес організації та діяльності судових органів були рецепційовані з російського імперського законодавства, з

умовою, якщо вони не суперечать законам Української Держави. По-друге, паралельно з цивільними та військовими судами Української Держави, діяли німецькі військово-польові суди, які вирішували більшість кримінальних питань і керувалися у своїй роботі нормами німецького права. В. Рум'янцев, німецькі військово-польові суди були позбавлені формальностей і не завжди керувалися нормами закону, при цьому німецька військова адміністрація негативно ставилася до військових судів Гетьманату [13, с. 88].

Після ліквідації гетьманської влади і проголошення Директорії УНР, відбулося не тільки ліквідація чинної системи судочинства (зокрема було ліквідовано Державний сенат), а й відновлено судові інстанції часів Центральної Ради. Основним нововведенням було створення найвищої судової інстанції у вигляді Найвищого суду, що як і в попередні державні періоди, діяв у складі цивільного, кримінального та адміністративного підрозділів, а також виконував функції Головного воєнного суду [4, с. 733]. Хоча, вже 22 листопада 1918 р. було оголошено про створення військово-польових судів, які спеціалізувалися виключно на кримінальних правопорушеннях [9]. Практика показала, що військово-польові суди були найбільш дієздатними інституціями і відігравали основну роль у вирішенні кримінальних, а в окремих випадках адміністративних та цивільних справ.

Розбудовуючи загальну систему судочинства, Директорія, як і П. Скоропадський, орієнтувалися на російське імперське законодавство. Так, 19 лютого 1919 р. було прийнято закон «Про вибори та призначення мирових суддів», яким місцеві органи влади зобов'язувалися обрати достатню кількість мирових суддів [12, с. 85].

Неефективність судової системи, що діяла в період Директорії можна пояснити відсутністю стабільності державної влади, а також втратою контролю над більшістю території України.

За схожим сценарієм, але з виразною регіональною специфікою розвивалася судова система Західноукраїнської Народної Республіки. З самого початку лідери ЗУНР заявили про рецепіювання австрійської системи права і відповідно судоустрою. З листопада 1918 р. було визначено, що організація судових органів влади має розвиватися у відповідності до адміністративного поділу республіки. Загалом функціонувало 12 окружних та 130 повітових судів [4, с. 734; 11, с. 15]. Наслідуючи австрійське законодавство, для суддів ЗУНР була розроблена система підготовки та підвищення кваліфікації.

Найвищою судовою інстанцією в ЗУНР був Найвищий Державний Суд ЗУНР, який повністю наслідував Верховий судовий і касаційний трибунал Австро-Угорської імперії [7, с. 69]. Не зважаючи на умови війни проти Польщі Українська народна рада видала більше десятка нормативно-правових актів, що регулювали систему судочинства. Залишивши чинними австрійське цивільне та кримінальне законодавство, практична діяльність судових інстанцій відзначалася чіткістю і послідовністю. Певні зміни в системі судівництва були впроваджені після укладання Акта злуки УНР та ЗУНР. Хоч на практиці реальної єдності держави не було забезпечено, в системі судочинства об'єднання двох республік призвело до зосередження уваги на військовому судочинстві в ЗУНР.

Проаналізувавши засади організації системи судочинства в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. можна виокремити кілька спільних та відмінних підходів.

Спільним для усіх українських державних утворень досліджуваного періоду було:

1. Відсутність належного досвіду у сфері організації системи судочинства зокрема, і державної влади загалом. Як для державних утворень Наддніпрянщини, так і для західноукраїнських земель було властивим рецепіювання норм права імперій до складу

яких вони входили протягом останнього століття. Відповідно відмінність у підходах до організації судоустрою та судочинства у Російській та Австро-Угорській імперіях визначав відмінності у процесі судової влади в період УНР, Гетьманату і Директорії та ЗУНР.

2. Характер визвольних змагань, а також потреба збройного захисту суверенітету, обумовила поселене акцентування уваги на військовому судочинстві. Військово-польові суди в більшості випадків були найбільш дієвими інституціями, які здійснювали серед цивільного населення кримінальне і цивільне судочинство.

3. Характерною була також мала кількість нормативно-правових актів (за винятком ЗУНР), які регулювали систему судочинства. Це пояснюється як відсутністю досвіду у законодавчій сфері, так об'єктивними обставинами організації державної влади, що не характеризувалася стабільністю, а отже не сприяла функціонуванню дієвих владних інституцій.

4. Спільною рисою було також декларування самостійності судової гілки влади, яка на практиці залежала від центральної влади. Такий підхід був особливо виразний у період Гетьманату та Директорії. Його причини можна шукати власне у російському та австрійському імперському законодавстві, яке також не виділяло судову гілку влади, як окремий, незалежний орган державної влади.

Одночасно, можна прослідкувати і певні відмінні принципи в процесі організації судової влади українськими державними утвореннями впродовж 1917-1921 рр. До таких, зокрема належать:

1. Наявність в ЗУНР більшого досвіду законотворчої діяльності, а також апарату судових службовців українського походження, які працювали в системі судочинства до 1918 р., а після створення власної держави, змогли професійно виконувати свої обов'язки. Натомість у Наддніпрянщині спостерігався брак кадрів, через що частина судових інституцій просто не працювала.

2. Досвід законотворчої діяльності, а також рецепція австрійського права призвели до чіткого законодавчого закріплення у ЗУНР функцій та повноважень цивільних і військових судових інстанцій.

3. Тільки в період Центральної Ради та ЗУНР було здійснено спробу конституційного оформлення системи судоустрою, визначення статусу судової гілки влади.

Висновки. Таким чином, в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Центральна Рада, Гетьманат, Директорія та ЗУНР, здійснювали активну діяльність у сфері судоустрою. Взявши за основу законодавство Російської та Австро-Угорської імперій, до складу яких входили українські землі, вони намагалися нівелювати не тільки відсутність часу на створення власної нормативної бази, а й досвіду в законотворчій діяльності. Характерно, що здійснювалися спроби чіткого розмежування цивільного, кримінального та адміністративного, а також військового судочинства. Не зважаючи на поразку визвольних змагань, спроби в організації національного судочинства є ключовими в процесі становлення української системи судоустрою та судочинства.

Список використаних джерел

1. Вісник Генерального Секретаріату. 1917. 9 грудня. С. 1.
2. Грибенко О. М. Розбудова судової системи України за часи Української Центральної Ради: історичний аспект. *Сіверщина в історії України*. 2012. Вип. 5. С. 323–325. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2012_5_79.
3. Грибенко О. М. Розбудова вітчизняної судової системи доби Української Центральної Ради (червень 1917 – квітень 1918 рр.): історичний аспект. *Історичні студії*

суспільного прогресу. 2014. Вип. 1. С. 14–17. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2014_1_4.

4. Дубіна М. М. Спеціалізація судових органів у період відродження державності в Україні (1917–1921 рр.). *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 731–736.

5. Про військову підсудність: Закон від 30 травня 1918 року. *Державний вістник*. 1918. №11. 7 червня.

6. Про відмежування судових установ Української Народної Республіки: Закон Центральної Ради від 27 листопада 1917 року. *Народна воля*. 1917. 30 листопада

7. Кульчицький П. Суд і судочинство ЗУНР: законодавство і практика. *Вісник Львівського університету*. Сер. : Юридична. 2013. Вип. 58. С. 68–73.

8. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. К., 1995. 328 с.

9. Про створення військових польових судів: Наказ від 22 листопада 1918 року. *Вістник Української Народної Республіки*. 1918. 17 грудня.

10. Про Військові Суди: Наказ від 23 квітня 1918 року. *Державний вістник*. 1918. №4. С.2.

11. Присташ Л. Т. Формування судової системи Західної Української Народної Республіки. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 13–21.

12. Рум'янцев В. Судова система в Україні за часів Директорії. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. №4(27). С. 84–94.

13. Рум'янцев В. Судова система в Українській державі гетьмана П. Скоропадського. *Вісник академії правових наук України*. 2001. №2. (25). С. 77–88.

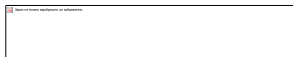
References

1. *Visnyk Heneralnoho Sekretariatu*. 1917. 9 hrudnia. S. 1. (in Ukrainian)
2. Hrybenko, O. M. (2012). Rozbudova sudovoi systemy Ukrainy za chasy Ukrainskoi Tsentralnoi Rady: istorychnyi aspekt. [Development of the judicial system of Ukraine during the Ukrainian Central Rada: historical aspect]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 5, 323–325. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2012_5_79. (in Ukrainian)
3. Hrybenko, O. M. (2014). Rozbudova vitchyznianoï sudovoi systemy doby Ukrainskoi Tsentralnoi Rady (cherven 1917 – kviten 1918 rr.): istorychnyi aspekt. [Development of the domestic judicial system of the Ukrainian Central Rada (June 1917 – April 1918): historical aspect]. *Istorychni studii suspilnoho prohresu*, 1, 14–17. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2014_1_4 (in Ukrainian)
4. Dubina, M. M. (2009). Spetsializatsiia sudovykh orhaniv u period vidrodzhennia derzhavnosti v Ukraini (1917–1921 rr.). [Specialization of judicial bodies during the revival of statehood in Ukraine (1917–1921)]. *Aktualni problemy polityky* : zb. nauk. pr. / redkol. : S. V. Kivalov (holov. red.), L. I. Kormych (zast. holov. red.), Yu. P. Alenin [ta in.] ; MON Ukrainy, ONIUА. Odesa: Feniks, 38, 731–736. (in Ukrainian)
5. On Military Jurisdiction: Law (1918, May 30). *Derzhavnyi vistnyk*. 1918. 11. 7 chervnia.
6. On the delimitation of judicial institutions of the Ukrainian People's Republic: Law of the Central Council (1917, November 27). *Narodna volia*. 1917. 30 lystopada. (in Ukrainian)

7. Kulchytskyi, P. (2013). Sud i sudochynstvo ZUNR: zakonodavstvo i praktyka. [Court and proceedings of the Western Ukrainian People's Republic: legislation and practice]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Ser.: Yurydychna, 58, 68–73. (in Ukrainian)
8. Myronenko, O. M. (1995). *Svitoch ukraïnskoi derzhavnosti. Polityko-pravovyi analiz diïalnosti* [Svitoch of Ukrainian statehood. Political and legal analysis of the Central Council]. Tsentralnoi Rady. K. (in Ukrainian)
9. On the Establishment of Military Field Courts: Order (1918, November 22). *Vistnyk Ukraïnskoi Narodnoi Respubliky*. 1918. 17 hrudnia.
10. On Military Courts: Order (1918, April 23). *Derzhavnyi visnyk*. 1918. 4, S. 2. (in Ukrainian)
11. Prystash, L. T. (2014). Formuvannia sudovoi systemy Zakhidnoi Ukraïnskoi Narodnoi Respubliky. [Formation of the judicial system of the Western Ukrainian People's Republic]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukraïny*, 35, 13-21.
12. Rumiantsev, V. (2001). Sudova systema v Ukraïni za chasiv Dyrektorii. [Judicial system in Ukraine during the time of the Directory]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukraïny*, 4(27), 84-94. (in Ukrainian)
13. Rumiantsev, V. (2001). Sudova systema v Ukraïnskii derzhavi hetmana P. Skoropadskoho. [Judicial system in the Ukrainian state of Hetman P. Skoropadsky]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukraïny*, 2. (25), 77–88. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 09.11.2020
прийнята до друку 18.11.2020

The article: is received 09.11.2020
is accepted 18.11.2020

УДК 340.12

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.16-22

ПРАВО БУТИ ЗАБУТИМ ЯК «НОВЕ ПРАВО» ЛЮДИНИ У ДІДЖИТАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Вовк Вікторія Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління і права
імені Леоніда Юзькова,
вул. Народного Ополчення, 7, 03151, м.Київ, Україна,
e-mail: korvsinstar@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0588-2095

Олійник Уляна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління і права
імені Леоніда Юзькова,
вул. Кам'янецька, 84, 29000, м. Хмельницький, Україна,
e-mail: uljanka2009@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7846-6842

Мета. Метою дослідження є осмислення та виділення ключових моментів явища «нових прав» людини, зокрема права бути забутим. **Методика** дослідження представлена сукупністю філософських та загальнонаукових методів. Визначальними є метод діалектики, порівняльний та герменевтичний, а також соціокультурний та аксіологічний підходи. **Результати.** Показано, що XX і XXI століття мають багатий дослідницький досвід в розумінні феномену прав людини, але це не дає підстав для твердження про те, що людство має кінцеву і завершену концепцію прав людини. Доводиться, що перелік прав людини є незамкненою системою, яка поповнюється новими правами, поява яких детермінована актуальними соціокультурними чинниками. Такими чинниками «нових прав» людини на сучасному етапі розвитку людства є швидкий розвиток інформаційних технологій (ІТ), мережі Інтернет, наслідки четвертої промислової революції та специфіка постіндустріального суспільства. В статті особлива увага приділена «праву бути забутим», яке сьогодні є неоднозначним за змістовним наповненням та не має чіткого механізму забезпечення і захисту, попри те, що є дієвим на території ЄС. **Наукова новизна.** В роботі доводиться, що «право бути забутим» за своїм змістом є близьким до права захисту особистого і приватного життя людини, а за своїми ідейно-ціннісними засновками – з толерантністю. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших філософсько- та теоретико-правових наукових розвідках, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: права людини, «нові права», діджиталізація, інформаційне суспільство, четверта промислова революція, толерантність.

Victoria Vovk,

*Doctor of Science of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law at the Khmelnytsky University of Management and Law
named after Leonid Yuzkov,
Kyiv, street People's Militia, 7, 03151, Ukraine
e-mail: korusinstar@ukr.net*

Ulyana Olijnyk,

*Ph.D. in Law, of the Department of Theory and History of State and Law at the
Khmelnytsky University of Management and Law
named after Leonid Yuzkov,
Khmelnytsky, street Kamyanets'ka, 84, 29000, Ukraine,
e-mail: uljanka2009@ukr.net*

THE RIGHT TO BE FORGOTTEN AS A "NEW RIGHT" OF MAN IN TO THE DIGITALIZED SOCIETY

The purpose of the study is to comprehend and highlight the key ones moments of the phenomenon of "new human rights", in particular the right to be forgotten. **Method.** The research methodology is a set of philosophical and general scientific methods. Determinants are the method of dialectics, comparative and hermeneutic, as well as sociocultural and axiological approaches. **Results.** It is shown that the twentieth and twenty-first centuries have a rich research experience in understanding the phenomenon of human rights, but it does not ground for claiming that humanity has a finite and complete human rights concept. It turns out that the list of human rights is there an open system that is supplemented by new rights that are determined by socio-cultural factors. Such factors of "new human rights" on the current stage of human progress are the rapid development of information technologies (IT), the Internet, the consequences of the fourth industrial revolution and the specifics of post-industrial society. The article pays special attention to the "right to be forgotten", which today is ambiguous for meaningful content and does not have a clear mechanism for ensuring and protecting, despite being effective in the EU. Scientific novelty. In the article, it turns out that the "right to be forgotten" in its content is close to the law protection of personal and private life, and by their ideological values – with tolerance. **Practical significance.** The results of the study can be used in further philosophical and theoretical and legal scientific research, preparation of special courses.

Key words: human rights, "new rights", digitalization, information society, the fourth industrial revolution, tolerance.

Постановка проблеми. Поняття «нові права людини» є продуктом сучасності. Поняттям «нові права» охоплюється широкий спектр прав людини, які були невідомі попереднім періодам розвитку людства, а також їх органічний зв'язок з четвертою промисловою революцією (розвиток нанотехнологій, бодімомодифікаційних практик і швидкий розвиток інформаційних технологій). В силу саме цього широкого переліку «нових прав», який до речі не є замкненою системою), в межах цієї статті зупинимося на правах, пов'язаних з інформаційними технологіями та мережею Інтернет.

Аналіз останніх досліджень. Заявлена тема є новою для наукової спільноти, а тому її наукові розробки є поодинокими. Попри це, слід зазначити, що право бути забутим опрацьовувалося такими авторами як: О. Довгань, Т. Гордієнко, О. Золотар та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування специфіки «нових прав» людини та права на забуття як одного з них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування нових прав людини є закономірним процесом, оскільки їх поява детермінована контурами нового світового устрою. Цей новий світоустрій ще називають постіндустріальним наслідком гуманітарно-технологічної революції, яка характеризується синхронністю у розвитку науки, технологій і культури, які зорієнтовані на задоволення потреб сучасної людини. На сьогодні панує думка про те, що основою постіндустріального світоустрою є конвергентні технології [2], під якими розуміється комбінація чотирьох областей науки і технологій: а) нанотехнології та нанонауки; б) біотехнології та біомедицини, включно з генною інженерією; в) інформаційні технології, включаючи новітній комп'ютинг і нові засоби комунікації; д) когнітивні науки, в тому числі когнітивні нейронауки [9, с. 2–15].

У світлі зазначеного варто нагадати пророчі слова Е. Тоффлера: «Ми мчимо до цілком іншої структури влади, яка створює світ, що розділений не на дві, а на три чітко визначені та такі, що контрастують і конкурують, цивілізації. Першу з них символізує мотика, другу – конвеєрна стрічка, третю – комп'ютер. Змініть усі ці соціальні, технологічні і культурні елементи одночасно – і ви одержите не перехід, а перетворення; не просто нове суспільство, але початок – як мінімум повністю нової цивілізації» [6, с. 51].

І ця нова цивілізація ще поки постає як невідомість, тому щодо неї багато страхів і нерозуміння, а спроба розгляду перспектив розвитку цифрових технологій приводить до усвідомлення низки ризиків і негативних наслідків досягнень четвертої промислової революції (ІР-4), найважливішими серед яких є:

- підкорення людини штучному інтелектові;
- позбавлення людини права на особистий простір і приватне життя;
- деградація людини за рахунок зниження інтелектуального і фізичного навантаження;
- тоталітарна система управління і тотальний контроль за людьми [2];
- зміна типу мислення (з лінійного на кліпове).

Ми далекі від оцінювання суспільних змін, світоглядно-ціннісних орієнтацій в системі координат «добре-погано». Йдеться про спробу осмислення тих процесів, які є на сучасному етапі розвитку людства та прав людини на тлі цих кардинальних змін, оскільки власне на зламі ХХ і ХХІ століття інформаційні трансформації зачепили усі сфери життєдіяльності суспільства (політику, право, державне управління, комунікативні практики, міжнародні відносини, освіту і культуру). Оскільки «людина в інформаційному суспільстві стикається з небезпеками і загрозами абсолютно нового порядку й якості. Здавалося б, класичні права і свободи набувають нового розуміння. Інформаційне середовище не співпадає зі звичною для суспільства часово-просторовою конфігурацією; норми, розроблені для врегулювання відносин (в реальному) суспільстві, не завжди адаптуються до віртуальної реальності» [11]. Віртуальний світ сьогодні є майданчиком для самореалізації і самовираження, але водночас він є ареною можливих махінацій і шахрайства, в ньому є можливість заробляти гроші, але немає податків, є робота, але немає норм, які б захищали соціальні права, є крадіжки віртуальних товарів та об'єктів, але немає органів переслідування [11].

Тотальна «інформатизація» суспільства як виклик сьогодення породила нові види прав людини та стала поштовхом для захисту цих прав у нових соціальних умовах. Світове співтовариство, визнаючи високий політико-правовий потенціал Загальної декларації прав людини, прийшло до висновку про те, що ці права мають бути реалізованими в

умовах інформаційної епохи та бути під захистом держави і суспільства незалежно від розвитку технологій [10].

В своїй статті «Права людини – від епохи Просвітництва до інформаційного суспільства» О. Золотар вказує на те, що сучасне інформаційне суспільство є контекстом формування нової загрози права людини на безпеку. Йдеться про інформаційну дискримінацію, яка має декілька значень: 1) поділ людей на дві групи за критерієм доступності до інформації; 2) «digital divide» — цифровий розрив або цифрова прірва. Вперше це поняття з'явилося у 1995 році у звіті Міністерства торгівлі США про доступ громадян до Інтернету і комп'ютерів. Суть цього явища зводиться до того, що люди поділяються на дві нерівнозначні групи, на підключених до Інтернет-мережі користувачів і людей, які не мають таких цивілізаційно-технічних вигод [11].

«Нові права» людини в європейському правовому просторі ґрунтуються на положеннях Європейської конвенції про захист прав людини, Хартії основних прав ЄС та інших документів, які розширили права людини географічно — зробили їх актуальними за межами національних держав. У низці міжнародних документів закріплюється «право на Інтернет». Прикладами таких нормативних документів є Декларація ОБСЄ від 28.05.2003 р. (4 принцип), доповідь Спеціального доповідача по праву на заохочення і свободу думки та їх поширення «Про свободу комунікації в Інтернеті» 66/290 от 10.08.2011 р. (п. 45—75). Цікавою, з цієї точки зору, є «Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства: рекомендації країн «вісімки» про принципи і напрямки розвитку інформаційного суспільства», в положеннях якої закріплено, що усі повсюди, без винятку повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства, а стійкість глобального інформаційного суспільства має засновуватися на демократичних цінностях, які стимулюють розвиток людини. Такими цінностями визначено: вільний обмін інформацією і знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей [3].

Неповний перелік «нових» прав людини в інформаційному суспільстві може бути представлений так: право на публікацію цифрових творів, право на використання комп'ютерів та інших електронних пристроїв, вільний доступ до Інтернет-мережі; право цифрових грошей і цифрових спорів; право доступу до даних та захисту особистих даних [7]; право бути забутим.

Зупинимося більш детально на праві бути забутим. «Право бути забути» («right to be forgotten») сьогодні є неоднозначним та дискусійним як за сутнісним наповненням, так і за механізмом забезпечення. В юридичній літературі це право позначається як «право на забуття», «право забувати», «право на видалення інформації», «право на стирання» тощо. А його сутність умовно може бути сформульована як надання особі можливості вимагати видалення, знищення незаконно оброблених персональних даних з мережі Інтернет. Це право вперше було артикульоване у рішенні ЄСПЛ від 13. 05. 2014 року (Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González). Воно дозволяє особі вимагати від надавача послуг видалення інформації про неї (особисті дані, пости, фотографії, інформацію в соціальних мережах, посилання на веб-сторінки, опубліковані третіми особами і які містять інформацію про цю людину) в будь-який момент, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства вона має там залишатися (п. 53, 92—96, висновки, п. 3). Варто зазначити, що кожний з нас має таке щодо результатів пошуку, навіть якщо інформація на цих сторінках є законною. На сьогодні право бути забутим або право на видалення інформації закріплене в статті 17 Регламенту ЄС 2016/679 Європейського парламенту і Ради від 27.04. 2016 р. про захист

осіб щодо обробки особистих даних і про вільне переміщення таких даних. Стаття 17 «Right to erasure (right to be forgotten)», назва якої перекладається як «право на стирання (право бути забутим)», доповнюється статтею 21 «Right to object» – «Право подавати заперечення». Загальний регламент захисту даних (GDPR) передбачає, що суб'єкт даних має право одержати від контролера стирання персональних даних, які стосуються цього суб'єкта, без будь-яких невинуватених затримок, а контролер зобов'язаний це зробити. Сьогодні відповідно до законодавства ЄС Google не повинен застосовувати європейське право бути забутим по всьому світу, оскільки законне право бути забутим застосовується лише в межах кордонів держав-членів [4]. Такі зміни у законодавстві ЄС щодо захисту даних у Європі є революційними за своїм значенням та наслідками, що дає підстави деяким авторам розглядати їх як «коперніканський переворот» у частині захисту прав людини [8, с. 47].

Враховуючи стрімкий розвиток інформаційних технологій, у 2010 році офіційно було визнано французьку «Хартію про право на забуття». Прикметним є те, що Франція вважається першою серед європейських держав, уряд якої зробив спробу вбудувати концепцію права на забуття в Інтернеті до національної системи права, визначивши такі «головні завдання ініціативи – пояснити користувачам, на які ризики вони наражаються, даючи доступ до своєї персональної інформації в Мережі; сприяти захисту даних і запровадженню «права бути забутим» як на національному рівні, так і на рівні ЄС». Французьку Хартію про право на забуття підписали Microsoft, Skyblog та низка інших компаній [1]. На вимогу часу пошуковик Google навіть створив сервер, на якому громадяни ЄС можуть залишати заявку на видалення з результатів пошуку інформації, яка може шкодити їх репутації (<https://transparencyreport.google.com/eu-privacy/overview>). Станом на 1 вересня 2020 року було подано 963 791 запит на видалення з 781 282 посилань. Загальна кількість позитивних розглядів таких звернень – 53,5%. Google навів перелік доменів, URL-адреси з яких він найчастіше видаляє з результатів пошуку, це наступні домени: www.facebook.com, profileengine.com та twitter.com та інші.

Висновки. З одного боку, право бути забутим є захистом особи власного особистого і приватного життя. Попри те, що людина є соціальною істотою, особисте життя для неї є необхідною умовою комфортного і повноцінного життя. Різні реаліті-шоу «за склом» і є саме шоу, а не повсякденним життям кожної людини. З іншого, це право свідчить про толерантне ставлення до Іншого, його вчинків та вибору життєвої стратегії (звичайно ж, за винятком тих випадків, які класифікуються як соціально небезпечні).

На нашу думку право бути забутим, з філософсько-правового погляду, є неоднозначним в силу своєї соціокультурної обумовленості та пов'язаністю з правом на приватне й особисте життя, а також з толерантністю як сучасною цінністю (а аспекти права на помилку).

Список використаних джерел

1. Гордієнко Т. «Право на забуття» – що це таке й чому про нього варто знати? URL: https://ms.detector.media/trends/1411978127/pravo_na_zabuttya_scho_tse_take_y_chomu_pro_nogo_varto_znat
2. Иванов В. В. Контуры нового мирового уклада. *Философские науки*. 2020. 63(5). С. 7-27. URL: <https://doi.org/10.30727/0235-1188-2020-63-5-7-27>
3. Окинавская хартия глобального информационного общества: рекомендации стран «восьмерки» о принципах и направлениях развития информационного общества, Окинава, 22 июля 2000 г. *Дипломатический вестник*. 2000. № 8. С. 51–56.

4. Право быть забытым. URL: <https://lumos.lv/ru/right-to-be-forgotten-gdpr-data-protection/>
5. Сумченко С. В. Конвергентні технології: філософські аспекти осмислення. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2017. № 1 (15). С. 91-99.
6. Тоффлер Э. Война и антивойна: что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века. М.: АСТ: Транзиткнига, 2005.
7. Чернышева Ю.А. Права человека в условиях цифровизации общества. *Психология и право*. 2019. Том 9. № 4. С. 90–102. URL: doi:10.17759/psylaw.2019090407
8. Kołodziejczyk M. Right to be forgotten as one of key principles of the EU Data Protection Law Reform. *Visegrad journal on human rights*. 2016. 1/2. Pp. 40-48. URL: http://vjhr.sk/archive/2016_1_2/all.pdf
9. Roco M., Bainbridge W. Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science. Arlington: National Science Foundation, 2004. 468 p.
10. UN General Assembly Resolution (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН) 217 А (III) от 10 декабря 1948 г., Материалы ЮНЕСКО об информационном обществе. ЮНЕСКО, 2003.
11. Zolotar O. Права человека – от эпохи просвещения до информационного общества. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*. 2017. № 38/3. Ss. 7-20.

References

1. Gordienko T. «Pravo na zabuttia» – shcho tse take y chomu pro noho varto znaty? [«The right to forget» – what is it and why you should know about it?] Retrieved from: https://ms.detector.media/trends/1411978127/pravo_na_zabuttia_scho_tse_take_y_chomu_pro_nogo_varto_znat. (in Ukraine)
2. Ivanov, V.V. (2020). Kontury novogo mirovogo uklada [Outlines of a New World Order]. *Russian Journal of Philosophical Sciences*, 63(5), 7-27. (in Russian). <https://doi.org/10.30727/0235-1188-2020-63-5-7-27>
3. The Okinawa Charter for the Global Information Society: Recommendations of the G8 Countries on the Principles and Directions of the Information Society, Okinawa, July 22, 2000. *Diplomatic Bulletin*, 2000, 8. С. 51–56. (in Russian)
4. The right to be forgotten. Retrieved from: <https://lumos.lv/ru/right-to-be-forgotten-gdpr-data-protection/> (in Russian)
5. Sumchenko, S.V (2017). Konverhentni tekhnolohii: filosofski aspekty osmyslennia. [Convergent technologies: philosophical aspects of comprehension]. *Philosophy of science: traditions and innovations*, 1 (15), 91-99. (in Ukraine)
6. Toffler, A. & Toffler H. (2005). *Voyna i antivoyna: chto takoe voyna i kak s ney borotsya. Kak vyjiti na rassvete XXI veka* [War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century]. Moscow: AST, Tranzitkniga. (in Russian)
7. Chernyshova, Yu. (2019). Prava cheloveka v usloviyah tsifrovizatsii obschestva [Human rights in the digitalization of society]. *Psychology and Law*. Ю.А. Vol. 9, 4, 90–102. (in Russian). doi:10.17759/psylaw.2019090407. (in Russian)
8. Kołodziejczyk, M. (2016). Right to be forgotten as one of key principles of the EU Data Protection Law Reform. *Visegrad journal on human rights*, 1/2, p. 40-48. Retrieved from: http://vjhr.sk/archive/2016_1_2/all.pdf

9. Roco M., Bainbridge, W. (2004). Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science. Arlington : National Science Foundation.

10. UN General Assembly Resolution 217 A (III) (of December 10, 1948). *Materialy i YUNESKO ob informatsionnom obschestve*. YUNESKO, 2003.

11. Zolotar, O. (2017). Prava cheloveka – ot epohi prosvescheniya do informatsionnogo obschestva. [Human rights – from the Enlightenment to the Information Society]. *Acta Universitatis Wratislavis N° 3777, Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 38/3, 7–20. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 25.11.2020

прийнята до друку 07.12.2020

The article: is received 25.11.2020

is accepted 07.12.2020

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.23-31

РЕГУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Зварич Роман Васильович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права

ПВНЗ Університет Короля Данила

вул. Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018 Україна,

e-mail: roman.zvarych@ukd.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3296-9591

Поліщук Тетяна Сергіївна,

аспірантка заочної форми навчання спеціальності 081 «Право»

ПВНЗ Університет Короля Данила

вул. Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018 Україна,

e-mail: tan.iv2017@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4484-5526

Мета. Мета роботи полягає у комплексному аналізі основних проблем регулятивного потенціалу правової культури та правосвідомості особистості та його втілення в сучасному українському суспільстві. **Методика.** При проведенні дослідження використано комплекс теоретичних методів наукового пізнання, зокрема: метод наукового аналізу; системно-структурний; історико-правовий; аксіологічний; порівняльно-правовий; формально-юридичний та метод узагальнення. **Результати.** В процесі дослідження доведено, що сучасна філософія реалізації регулятивного потенціалу правової культури та правосвідомості має полягати у посиленні гуманізуючого характеру регулятивного впливу, бути спрямована не на владне авторитарне, імперативне приписування, нав'язування людині жорстких меж її суспільно-правової діяльності, які ґрунтуються переважно на уповноважуючих, зобов'язуючих різновидах юридичних регулятивних норм, які владно спрямовують вчинки, поведінку людей і розглядаються як всесильні універсальні механізми вирішення проблем соціального буття, а на створення умов для реалізації свободи, потенціалу людини, її правового статусу, суспільно активності, творчості і ініціативи особистості, які безперечно, мають реалізовуватись на основі закріплених в суспільстві соціальних, юридичних і моральних норм. **Наукова новизна.** За результатами дослідження встановлено, що нові концептуальні засади регулятивного потенціалу правової культури та правосвідомості мають бути спрямовані на створення умов для виявлення глибинних вимірів внутрішнього світу людини, її індивідуального юридичного світобачення, що дозволяє їй стати творцем суспільно-правової реальності. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути корисні в процесі формування загальнотеоретичної концепції регулятивного потенціалу правової культури та правосвідомості сучасного українського суспільства.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, українське суспільство, регулятивний вплив, нормативно-правове регулювання.

Roman Zvarych,

Doctor of Laws, professor, Professor of Law at the King Danylo University,
Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,
e-mail: roman.zvarych@ukd.edu.ua

Tetyana Polishchuk,

postgraduate student of correspondence form of study of specialty 081 "Law"
at the King Danylo University,
Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,
e-mail: tan.iv2017@gmail.com

REGULATORY POTENTIAL OF LEGAL CULTURE AND LEGAL AWARENESS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Goal. The purpose of the work is a comprehensive analysis of the main problems of the regulatory potential of legal culture and legal awareness of the individual and its implementation in modern Ukrainian society. **Method.** The study used a set of theoretical methods of scientific knowledge, in particular: the method of scientific analysis; system-structural; historical and legal; axiological; comparative law; formal-legal and method of generalization. **Results.** In the course of the research it was proved that the modern philosophy of realization of regulatory potential of legal culture and legal consciousness should consist in strengthening of humanizing character of regulatory influence, be directed not on authoritarian authoritarian, imperative attribution, authorizing, binding types of legal regulations that authoritatively guide the actions, behavior of people and are seen as omnipotent universal mechanisms for solving problems of social life, and to create conditions for the realization of freedom, human potential, its legal status, social activity, creativity and initiative, which, of course, must be implemented on the basis of social, legal and moral norms enshrined in society. **Scientific novelty.** According to the results of the study, the new conceptual foundations of the regulatory potential of legal culture and legal awareness should be aimed at creating conditions for identifying deep dimensions of the inner world of man, his individual legal worldview, which allows him to become the creator of social and legal reality. **Practical significance.** The results of the research can be useful in the process of forming a general theoretical concept of the regulatory potential of legal culture and legal consciousness of modern Ukrainian society.

Key words: legal culture, legal consciousness, Ukrainian society, regulatory influence, normative-legal regulation.

Постановка проблема. У сучасних умовах, коли відбувається глибока трансформація суспільного буття, зміна соціальних цінностей, норм діяльності та поведінки людей, особливого значення набуває ефективне нормативно-правове упорядкування процесів суспільного розвитку. Успішне вирішення цього завдання зумовлює підвищення ролі та значення правової культури та правосвідомості людини і суспільства, посилення впливу їх цінностей на процес унормування трансформації суспільних відносин українського соціуму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вчених, які здійснювали науковий аналіз різних аспектів правової культури, правової свідомості та правового регулювання необхідно відмітити праці Ю. Грошевого, Б. Дрейшева, Г. Клімової, О.Кобець, Л. Куренди, В. Смородинського, В. Тація, Р. Халфіна, О. Цуркан,

Ю.Шемшученко та багато інших, які і були взяті за основу проведення даного дослідження.

Постановка завдання. Метою роботи є комплексний аналіз основних проблем регулятивного потенціалу правової культури та правосвідомості особистості та особливостей його втілення в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова культура як суспільний феномен, процес її формування, функціонування та розвитку є неодмінною умовою динамізації трансформаційних процесів, формування в Україні правової держави і громадянського суспільства. Цілісність правової культури є важливим чинником здійснення суспільно-правової реформи в країні, утвердження принципів верховенства права в усіх сферах суспільного життя, свободи, багатоманітних способів і форм реалізації правового статусу особистості, її прав. Зрілий рівень правової культури людини і суспільства, в якому функціонують ефективні механізми відтворення її цінностей, є умовою формування в Україні демократичних засад життєдіяльності, багатовимірних способів і форм освоєння і творення особистістю суспільно-правового буття. Правова культура є основою відтворення в суспільстві правового досвіду, розвитку інтелектуального, духовного потенціалу народу, утвердження цілісної системи світоглядно-ціннісних орієнтацій, передусім сучасного юридичного світогляду, конструктивних правових ідеалів.

Складний динамічний характер правової реальності обумовлює необхідність визначення її функціонального призначення. Дослідження категорії «функції» у сфері права не надає можливості констатувати наявність єдиного погляду на цю проблему. Це обумовлено, на нашу думку, характерністю та запозиченням категорії «функції» з інших наук, складністю правових явищ як багатоаспектних та полі-структурних, а також відсутністю єдності у поглядах на правову реальність та її основні складові.

Як слушно підкреслив В. І. Щебрина, встановлення норми права – це первісний найважливіший різновид вияву сутності права як регулятора суспільних відносин, тобто перший спосіб виявлення активності права. Встановлення норми права – це визначення її змісту, визначення реального, адекватного суспільним відносинам змісту норм права як запоруки життєздатності права [19, с. 84]. При цьому, ефективна реалізація права можлива за умови логічного, несуперечливого формулювання приписів правових норм, що забезпечить їх ефективне їх виконання. Отже головне – це чітко і ясно викласти зміст правової норми.

Тобто, регулятивний потенціал правової культури реалізується на основі комплексу соціальних норм і в першу чергу юридичних, які, на відміну від інших соціальних норм (наприклад, моральних) відрізняються загальнообов'язковістю, формальною визначеністю, системністю. Саме норма права визначає межі можливої і належної поведінки людей, міру їх внутрішньої і зовнішньої свободи, поєднує у собі надання і одночасно обмеження такої свободи. Правова культура як нормативно-ціннісний регулятор суспільного буття реалізується перш за все за допомогою такого важливого різновиду юридичних норм, як регулятивна норма, яка визначає суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів суспільно-правових відносин. Юридичні норми як складові правової культури виникають як результат свідомо-вольової діяльності людини і здійснюють нормативне регулювання суспільної діяльності суб'єктів, упорядкування поведінки людей. Забезпечення регулятивних засад потенціалу правової культури, які містяться у юридичних нормах, відбувається шляхом їх усвідомленості, проникнення у свідомість суб'єкта суспільно-правового життя. Юридична норма як регулятор суспільних відносин сама по собі не в

зможі обумовити відповідну вольову правомірну активність. Позитивний результат правомірна поведінка, суспільно-правова активність тощо досягається шляхом проникнення норми у свідомість людини; опосередкування в ній.

Регулятивний потенціал впливу правової культури на упорядкування суспільних відносин реалізується через дві основні складові: перша - це регулятивний потенціал власне права як основи утворювань правової культури та пов'язаних із ним правових явищ: правової діяльності, правовідносин, режиму законності та правопорядку тощо; друга - це творчо-активний вплив правової свідомості.

Регулятивний вплив основних складових правової культури права і правової свідомості на суспільне життя має спільну логіку. Водночас регулятивний вплив права, зокрема позитивного права і правосвідомості, відрізняється один від одного. Кожний із складових елементів правової культури – право і правосвідомість мають свій інструментарій, механізми, засоби, форми нормативно-регулятивного впливу на суспільне буття, процес його упорядкування.

Регулятивна функція правової культури права і правової свідомості не повинна зберігати соціальні пережитки, гальмувати суспільний розвиток, адже сформована таким чином юриспруденція втратить здатність соціального регулятора. Межі впливу правових інститутів та норм, що гальмують соціальний розвиток штучно зберігають пережитки минулого виявляються дуже обмеженими, адже право як і будь-яка інша система не може не підпадати під вплив об'єктивних закономірностей [14, с. 99].

Складності імплементації правосвідомості, як фактора ефективності регулятивної дії права, можуть подолані через вдосконалення системи правового виховання, адже значення свідомості у механізмі правого регулювання соціального та духовного життя, його особлива роль викликають необхідність постійного роз'яснення його значення, мети та конкретних приписів, що власне і становить один із способів проведення цілеспрямованої виховної роботи серед громадян. Адже, щоб норми права належним чином відігравали регулятивну функцію та більш ефективно застосовувались у конкретних правовідносинах, передусім вони мають стати частиною правосвідомості та розуміння громадян членів суспільства як загальноприйняті норми поведінки та критерії соціальних цінностей. Особливо високою така правосвідомість повинна бути у громадян, які визначаючи відношення до права та рівень його засвоєння беруть участь у формуванні правової поведінки.

До спеціальноююридичних особливостей, які визначають реалізацію Важливою соціальною основою здійснення регулятивної функції права у сучасній Україні, відтак її соціальною метою є проблема розвитку громадянського суспільства і становлення соціальної держави, що пов'язане із подоланням численних протиріч. Адже активність громадянського суспільства та його саморегуляція за таких умов успішно співвідносяться із достатнім рівнем державного регулювання за допомогою механізмів права. Формування регулятивних основ соціальної держави передбачає проходження наступних етапів: підтримувати належний рівень життя членів суспільства, що фундаментальною передумовою реалізації самого інституту держави; постійно зменшувати рівень та гостроту соціальної напруги, притаманної для будь-якого суспільства, при цьому здійснюючи превентивну роботу з упередження соціальних розколів та конфліктів; дотримуватись гуманітарних нормативів цивілізованого співжиття; виконувати приписи морального обов'язку, втілювати морально-етичні установки, альтруїзму, милосердя та благодійності [9, с. 7].

В цьому контексті сутність регулятивного впливу права полягає в упорядкуванні суспільних відносин шляхом встановлення правил поведінки їх учасників [8, с. 136].

Об'єктом державно-правового регулювання є поведінка людей та їхніх об'єднань у суспільстві, яка в силу власної соціальної значущості регулюється державою шляхом закріплення у законодавстві правил її регламентації у правових нормах. Одночасно, держава через закріплення та забезпечення норм права не тільки впорядковує поведінку людей, а й здійснює вплив на їхню свідомість і психіку [11, с. 18].

Отже, свідомість людини, відображаючи об'єктивні потреби суспільного розвитку є передумовою та регулятором її поведінки. Тому, саме свідомість надає цілеспрямованого характеру людській діяльності. Особливою формою суспільної свідомості є правосвідомість [1, с. 197].

Сучасна юридична енциклопедична література визначає правосвідомість як специфічну форму суспільної свідомості, яка відображає ставлення суспільства, групи, людей чи індивіда до діючого права та похідних від нього правових явищ.

Однак, у правовому житті визначальна роль належить саме професійній правосвідомості. До її змісту поряд з науково обґрунтованими висновками та закономірностями входить особлива здатність застосовувати право та брати участь у регулюванні суспільних відносини [18, с. 720-721].

Реалізація основного потенціалу правосвідомості відбувається у процесі здійснення її регулятивної функції та характеризує діяльний аспект правосвідомості індивіда. Дана функція правосвідомості забезпечує правову активність особистості, що визначається як суспільно корисна, свідомо, творча діяльність, спрямована на досягнення цілей права, заснована на повазі до права, визначенні престижу діяльності правових настанов. Правова активність виражається в застосуванні, реалізації, дотриманні вимог чинного законодавства, а також контролю за реалізацією правових розпоряджень [4, с. 25].

Отже, основною формою участі правосвідомості у здійсненні її впливу на суспільство є реалізація її власного регулятивного потенціалу.

Регулятивна роль правосвідомості з одного боку означає спрямування до дії, наказу чи стимуляцію відповідного вчинку, поведінки, а з іншого – встановлення меж поведінки, заборона виходити за ці межі. Зазначена роль правосвідомості впливає, насамперед, з основного соціального призначення права – регулювати діяльність людей у різних видах суспільних відносин відповідно до державної волі народу, вираженої в законі, яка забезпечує баланс інтересів особи, суспільства й держави [16, с. 65].

Особливостями прояву регулятивної професійної правосвідомості є випадки подолання прогалин в праві; створення судовою практикою відповідних правоположень; вироблення за її участі відповідних нормативних і індивідуальних правил поведінки обов'язкових для інших; встановлення оптимального правового спілкування між учасниками юридичного процесу тощо. На рівні поведінки окремого юриста, регулятивний прояв професійної правосвідомості характеризується: а) регулювання власної поведінки, пов'язаної зі здійсненням професійних функцій; б) поведінки інших осіб через прийняття індивідуальних правових приписів [7, с. 23].

Професійна діяльність фахівця-юриста є багаторівневим ієрархічним утворенням, в якому правосвідомість є компонентом вищого соціально-психологічного рівня організації поведінки особистості. Будучи у постійній взаємодії з іншими рівнями розвитку особистості як цілісної функціональної системи, правосвідомість фахівця виступає психологічним механізмом мотивації і саморегуляції професійної діяльності. Правова соціалізація є найважливішою умовою адаптації особистості до життя в соціумі, засвоєння

нею правових знань і правової культури, і на цій підставі – формування правослужняної поведінки, яка відповідає вимогам суспільства [5, с. 103].

Правосвідомість юристів виконує регулятивну функцію в процесі правореалізації, насамперед, при розгляді юридичних справ, прийнятті правозастосовних актів, всіх видів конкретних юридичних рішень у відповідності до демократичних приписів Конституції України. Демократична правосвідомість юристів, яка формується на базі конституційних приписів і втілюється в правозастосовній діяльності має велике значення для забезпечення законності і правопорядку. Це зумовлено, насамперед тим, що загальний, абстрактний характер правових норм часто є причиною труднощів при правозастосуванні, оскільки, як справедливо зауважують В. Тацій та Ю. Тодика, закон має загальний характер, а ситуація завжди конкретний [12, с. 45-46].

Так, професійна свідомість судді при формуванні рішення суду, включає в себе систему правових ідей, що виражають інтереси суспільства в сфері правосуддя і систему власних правових поглядів і переконань, оцінок про справедливість або несправедливість правових норм, ефективність правового регулювання, відповідність правових приписів характеру суспільних відносин, які ця норма регулює [2, с. 171].

Просте прийняття правових норм не може самостійно забезпечити визначену мету правового регулювання. Для цього необхідно забезпечити їх дійсну реалізацію. Не можна зрозуміти справжню суть права, відволікаючись від усього цього процесу, тобто в статичному стані, а тільки в динаміці, русі, розвитку. Значення має лише живе, діюче право.

Під реалізацією права розуміється процес втілення юридичних приписів в правомірних діях громадян, органів, організацій, установ, державних службовців та інших учасників суспільних відносин. Поза діяльністю вказаних суб'єктів реалізація права неможлива. Звідси – значення цілеспрямованої організаторської діяльності суб'єктів права.

Процес реалізації права здійснюється під впливом цілого ряду чинників – соціально-економічних, політичних, культурних, моральних, психологічних, організаційних і інших. Чималу роль відіграють і фінансові можливості, матеріальні стимули, державні гарантії. Завдання полягає в тому, щоб створювати найбільш сприятливі умови, середовище для нормального правового регулювання, а отже, і успішного проведення реформ.

У теорії права реалізація права розглядається в декількох аспектах. Під реалізацією права розуміється: 1) поведінка суб'єктів права, яке повністю узгоджується з приписами правових норм і виходить з них (правомірна поведінка) [3, с. 35]; 2) реалізація права як практична діяльність людей з придбання і використання прав і виконання юридичних обов'язків [17, с. 130]; 3) як втілення вимог права в життя, при якому вони реалізуються в поведінці суб'єктів [20, с. 41].

Реалізація права, на думку А. Піголкіна, – це та частина правового регулювання, яка зводиться до здійснення вимог правових норм в діяльності учасників громадських відносин [10, с. 26]. Правові норми можуть вважатися реалізованими з моменту виникнення правовідносин [6, с. 176].

Проте найпоширенішою є точка зору, відповідно до якої під реалізацією правових норм розуміється не просто встановлення правовідносин, а їх здійснення, коли суб'єкти своєю поведінкою втілюють в життя суб'єктивні права і юридичні обов'язки [13, с. 509].

Узагальнюючи вказані уявлення про реалізацію права, відзначимо, що при реалізації права відбувається втілення в життя або здійснення в поведінці людей

конкретних правил, моделей поведінки, яка міститься в юридичних нормах. Правову норму (і припис, що міститься в ній, дозвіл або заборона) слід вважати реалізованою тоді, коли адресати цієї норми (ті суб'єкти права, до яких вона звернена) застосували закріплену модель поведінки. У цьому розумінні поняття «реалізація функції права» тотожне поняттю «реалізація норми права».

Реалізація права як спосіб здійснення ним своєї первинної місії полягає у тому, щоб служити основним цивілізованим, державно-владним, а тому і найбільш ефективним регулятором громадських взаємин, виконувати властиві цьому інституту функції, виправдовувати своє соціальне призначення, бо одних тільки моральних і інших недержавних регуляторів недостатньо для впорядкування громадського життя.

Право у будь-якій його інтерпретації (а навколо цього поняття завжди велася і сьогодні ведеться жвава полеміка) – складне, багатогранне явище. Відповідно і механізм його реалізації складний і багатоаспектний. Він є комплексом взаємозв'язаної правової діяльності, характер і напрями якої залежать від особливостей тих або інших норм, їх цілей, змісту, юридичної сили, ієрархії, адресатів, сфери «додатка», галузевої приналежності і так далі.

Право, як найважливіший інструмент регулювання суспільних відносин, покликане стабілізувати суспільство, запобігати протиріччям і конфліктам. В той же час, воно виступає самостійним елементом єдиного механізму соціального управління, що забезпечує організуючу і координаційну дію на поведінку людей. Як зауважила Р. Халфіна, право саме по собі є системою управління [15, с. 78.]. Тому, разом з властивими йому правовій культурі і правосвідомості в контексті їх спільної регулятивної дії здійснюється суттєвий вплив на позитивний динамічний розвиток сучасного українського суспільства.

Висновки. Таким чином, регулятивний потенціал правової культури та правосвідомості має бути спрямований не на владне авторитарне, імперативне приписування, нав'язування людині жорстких меж її суспільно-правової діяльності, які ґрунтуються переважно на уповноважуючих, зобов'язуючих різновидах юридичних регулятивних норм, які владно спрямовують вчинки, поведінку людей і розглядаються як всесильні універсальні механізми вирішення проблем соціального буття, а на створення умов для реалізації свободи, суспільно-правового потенціалу людини, її правового статусу, суспільно-правової активності, творчості і ініціативи особистості, які безперечно, мають реалізовуватись на основі закріплених в суспільстві соціальних, юридичних і моральних норм.

Список використаних джерел

1. Ведерніков Ю. А., Грегул В. С. Теорія держави і права: навч. посіб. 4-те вид., доп. і переробл. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.
2. Грошевий Ю. Роль професійної правосвідомості судді у формуванні рішенні суду: кримінально-процесуальний аспект. *Вісник Академії правових наук України*. № 2005. 3(42). С. 168-180.
3. Дрейшев Б. В. Правотворчество и правовое регулирование. *Правоведение*. 1985. № 1. С. 30-36.
4. Клімова Г. П. Структурно-функціональний підхід до аналізу правосвідомості. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2012. № 3 (13). С. 20-27.

5. Кобець О. В. Соціальна природа змісту правосвідомості особистості. *Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах* / за ред. В. О. Моляко. Т. 12. Вип. 8. 2009. С. 96-105.
6. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. СПб., 2008. 784 с.
7. Куренда Л. Характеристика окремих функцій професійної правосвідомості. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 19-26.
8. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт: КНТ, 2006. 355 с.
9. Мамут Л. С. Социальное государство с точки зрения права. *Государство и право*. 2001. № 7. С. 7.
10. Пиголкин А. С. Формы реализации норм общенародного права. *Советское государство и право*. 1963. № 6. С.25-36.
11. Смородинський В. С. Роль держави у правовому регулюванні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 25. С. 17-27.
12. Тацій В., Тодика Ю. Конституція України і правосвідомість юристів. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4. С. 44-54.
13. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М., 2001. 848 с.
14. Туманов В. А. Буржуазная правовая идеология. К критике учений о праве. М.: Наука, 1971. С. 99.
15. Халфина Р. О. Право как средство социального управления. М., 1988. 452 с.
16. Цуркан О. В. Функції правосвідомості працівників органів внутрішніх справ у сучасних умовах. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 63-68.
17. Шейндлин Б. В. Норма права и правоотношение. *Вопросы общей теории советского права*. М., 1960. С. 121-147.
18. Шемшученко Ю. С. Правосвідомість. Великий енциклопедичний юридичний словник. 2-ге вид. переробл. і доповн. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
19. Щербина В. І. Функції трудового права: автореф. дис...д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків 2009. 34 с.
20. Ямпольская Ц. А. О правовой норме и правовом отношении. *Советское государство и право*. 1951. № 9. С. 35-47.

References

1. Vedernikov, Y.A, Gregul, V.S. (2005). *Teoriia derzhavy i prava*. [Theory of State and Law: textbook. way]. 4th edition, ext. and reworked. K.: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
2. Groshevy, Yu. (2005). Rol profesiinoi pravovidomosti suddi u formuvanni rishenni sudu: kryminalno-protseusualnyi aspekt. [The role of professional legal awareness of a judge in shaping a court decision: criminal procedure aspect]. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (42), 168-180. (in Ukrainian)
3. Dreishev, B.V. (1985). Pravotvorchestvo i pravovoe regulirovanie [Lawmaking and legal regulation]. *Jurisprudence*, 1, 30-36.
4. Klimova, G.P. (2015). Strukturno-funktsionalnyi pidkhid do analizu pravovidomosti [Structural and functional approach to the analysis of legal awareness]. *Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise*, 3 (13), 20-27. (in Russian)
5. Kobets, O.V. (2009). Sotsialna pryroda zmistu pravovidomosti osobystosti [The social nature of the content of legal consciousness of the individual. Collective Science]. *Proceedings of*

the Institute of Psychology / G.S. Kostyuk, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine "Actual problems of psychology" in 12 volumes / ed. V.O Molyako, Vol. 12., 8, 96-105. (in Ukrainian)

6. Korkunov, N.M. (2008). *Leksii po obshchey teorii prava* [Lectures on the general theory of law]. SPb. (in Russian)

7. Kurenda, L. (2013). *Kharakterystyka okremykh funktsii profesiinoi pravosvidomosti* [Characteristics of certain functions of professional legal awareness]. *Historical and legal journal*, 1, 19-26. (in Ukrainian)

8. Lysenkov, S.L. (2006). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law: textbook. way]. Kyiv: Juriskonsult. (in Ukrainian)

9. Mammoth, L.S. (2001). *Sotsialnoe gosudarstvo s tochki zreniya prava* [The welfare state in terms of law]. *State and law*, 7, 7. (in Russian)

10. Pigolkin, A.S. (1963). *Formy realizatsii norm obshchenarodnogo prava* [Forms of implementation of national law]. *Soviet state and law*, 6, 25-36. (in Russian)

11. Smorodynsky, V.S. (2013). *Rol derzhavy u pravovomu rehuliuvanni* [The role of the state in legal regulation]. *State building and local self-government*, 25, 17-27. (in Ukrainian)

12. Tatsiy, V., Todyka, Yu. (1998). *Konstytutsiia Ukrainy i pravosvidomist yurystiv* [Constitution of Ukraine and legal awareness of lawyers]. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4, 44-54. (in Ukrainian)

13. Matuzov, N.I, Malko, A.V. (Ed.). (2001). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of state and law. Course of lectures]. M. (in Russian)

14. Tumanov, V.A. (1971). *Burjuaznaya pravovaya ideologiya. K kritike ucheniy o prave* [Bourgeois legal ideology. To the critique of the doctrines of law]. M.: Nauka. (in Russian)

15. Halfina, R.O. (1988). *Pravo kak sredstvo sotsialnogo upravleniya* [Law as a means of social management]. M. (in Russian)

16. Tsurkan, O.V. (2012). *Funktsii pravosvidomosti pratsivnykh orhaniv vnutrishnikh sprav u suchasnykh umovakh* [Functions of legal awareness of law enforcement officers in modern conditions]. *Law and society*, 1, 63-68. (in Ukrainian)

17. Sheindlin, B.V. (1960). *Norma prava i pravootnoshenie* [Norm of law and legal relationship]. *Questions of the general theory of Soviet law*. M., 121-147. (in Russian)

18. Shemshuchenko, Y.S. (2012). *Pravosvidomist* [Legal awareness]. Large encyclopedic legal dictionary. 2nd type. reworked and add. K. (in Ukrainian)

19. Shcherbina, V.I. (2009). *Functions of labor law*: PhD thesis abstract. Kharkiv. (in Ukrainian)

20. Yampolskaya, C.A. (1951). *O pravovoy norme i pravovom otnoshenii* [On the legal norm and legal relationship]. *Soviet state and law*, 9, 35-47. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 17.11.2020

прийнята до друку 26.11.2020

The article: is received 17.11.2020

is accepted 26.11.2020

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.32-38

ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЙ ПРАВА В ПРОЦЕСІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Іваничук Руслана Антонівна,

здобувачка кафедри права ПВНЗ Університету Короля Данила,

вул. Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна,

e-mail: lana.ivanichuk@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8577-9129

Мета. В даній статті досліджено основні форми здійснення функцій права в контексті реалізації права. **Методика.** Методика включає в себе комплекс аналізу та узагальнення науково-теоретичного матеріалу. Для того, щоб отримати найбільш достовірні наукові результати, в процесі дослідження були використані загально-наукові, концептуальні та філософські підходи і в тому числі наступні **методи:** герменевтико-правовий, порівняльно-правовий та структурно-функціональний. **Результати.** Під час дослідження визнано, що реалізація права є механізмом втілення правових норм, які відповідають таким вимогам мети правового регулювання як формування у індивідів високого рівня правовірної поведінки, упорядкування суспільних відносин та зміцнення вимог законності і правопорядку. Реалізація права здійснюється у наступних формах: дотримання - це здійснення вимог заборонних правих норм, виконання - зобов'язуючих норм права та використання - уповноважуючих норм права. Що стосується суб'єктивної поведінки учасників реалізації правих норм, то вона може проявлятися як у активній формі (виконання, використання) так і у пасивному утриманні від неї (дотримання). Реалізація функцій права є засобом впливу права на поведінку учасників суспільних відносин, які проявляються у наступних формах: інформаційна; орієнтаційна та правового регулювання. **Наукова новизна.** Під час дослідження були встановлені та обґрунтовані основні форми здійснення функцій права та його реалізації, зокрема провівши порівняльний аналіз даних категорій в теоретичному та практичному аспектах визначено, що в основі їх здійснення закладений ефективний механізм втілення волі законодавця та держави щодо розвитку високого рівня правосвідомості громадян у громадянському суспільстві та концепції правової держави в Україні. **Практична значимість.** Результати, які були одержані під час дослідження можуть бути використані в правозастосовній діяльності та у науково-дослідній сфері.

Ключові слова: реалізація, норма права, реалізація права, реалізація функцій права, форми здійснення функцій права.

Ruslana Ivanychuk,

candidate of the Department of Law at the King Danylo University,

Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,

e-mail: lana.ivanichuk@gmail.com

IMPLEMENTATION OF THE FUNCTIONS OF LAW IN THE PROCESS OF ITS IMPLEMENTATION

Goal. This article examines the main forms of implementation of the functions of law in the context of law enforcement. **Method.** The methodology includes a set of analysis and

generalization of scientific and theoretical material. In order to obtain the most reliable scientific results, the study used general scientific, conceptual and philosophical approaches, including the following methods: hermeneutic-legal, comparative-legal and structural-functional. **Results.** The study recognized that the implementation of law is a mechanism for implementing legal norms that meet the requirements of the purpose of legal regulation as the formation of individuals with a high level of orthodox behavior, streamlining public relations and strengthening the requirements of law and order. The implementation of the law is carried out in the following forms: compliance - is the implementation of the requirements of prohibitive legal norms, compliance - binding rules of law and the use - authorizing rules of law. As for the subjective behavior of participants in the implementation of legal norms, it can be manifested both in active form (implementation, use) and in passive abstinence from it (compliance). The implementation of the functions of law are a means of influencing the law on the behavior of participants in public relations, which are manifested in the following forms: information; orientation and legal regulation. **Scientific novelty.** The study identified and substantiated the main forms of implementation of the functions of law and its implementation, in particular by conducting a comparative analysis of these categories in theoretical and practical aspects, it is determined that their implementation is based on an effective mechanism for implementing the will of the legislator and the state. society and the concept of the rule of law in Ukraine. **Practical significance.** The results obtained during the study can be used in law enforcement and research.

Key words: realization, norm of law, realization of law, realization of functions of law, forms of realization of functions of law.

Постановка проблеми. Право є найвищою загальносоціальною цінністю, але тільки в тому випадку якщо його норми дійсно будуть втіленими та здійсненими (реалізованими) в життя суспільства, воно буде дієвим і ефективним, в цьому аспекті надзвичайно важливу роль відіграють функції права та основні форми їх здійснення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження, які пов'язані з процесами реалізації права та форм здійснення його функцій зробили такі науковці та вчені як А.І. Абрамов, О.Ф. Скакун, С.С. Алексеєв, П.М. Рабінович, С.І. Братусь, О.М. Васильєв, М.К. Маліков, А.Б. Венгеров, Н.В. Вітрук, А.В. Константинова, Т. Я. Радько В.П. Казимирчук, В.В. Лазарєв та інших.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є комплексна загальнотеоретична характеристика основних форми здійснення функцій права в процесі його реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «реалізація» (речовинний) в перекладі від латинської значить - уречевлення [4]. Даний термін має не мало слів-синонімів, тобто подібних за значенням, а саме – це «здійснення», «виконання», «втілення», «довершення», «привести у виконання, втілити в дійсність» [9]. Сам процес реалізації можна зрозуміти, як процес переходу від абстрактного, ідеального до реального. Так, А. І. Абрамов стверджує, що його можна представляти як якийсь процес, або як готовий результат [1].

В теорії права О. Ф. Скакун реалізацію норм права розглядає, як «втілення приписів правових норм в правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності. Тут можна розглядати як процес і як кінцевий результат» [8, с. 419].

П. М. Рабінович також дає подібне визначення з попереднім. Але, він ще стверджує, що «реалізація правових норм – це здійснення їх приписів у практичних діях

(бездіяльності) суб'єктів». Тут також акцентується, що реалізації правових норм повинні задовольняти суспільні потреби громадян, за допомогою способів, які створені державою [5, с. 129].

М. К. Маліков, під час дослідження поняття реалізації (здійснення) норм права дійшов узагальнив, що дане поняття використовують у всіх галузях юриспруденції. Під час тлумачення реалізації права не виділяють механізму соціального управління. Реалізація права має визначатися в межах механізму правового регулювання, та не правовідношення [3, с. 18].

На основі вищевикладеного юристи-правознавці стверджують, що «Реалізація права - це різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих чи інших суб'єктів. Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права. Тому своєчасна й точна реалізація правових норм – це найважливіша передумова додержання та зміцнення правопорядку» [10, с. 210].

Таким чином, реалізацію правових норм можна визначити як правомірну поведінку суб'єктів права, при чому їхні дії мають відповідати правовим приписам, та не можуть бути забороненими цими приписами.

Що стосується реалізації функцій права, то тут слід зауважити, що дане питання не досліджено на достатньому рівні. Мабуть, така ситуація склалась через те, що дане поняття часто порівнюється із поняттям «здійснення (реалізація) права». Саме тому дані поняття і дійсно мають багато спільного, проте погоджуємось із твердженням А. І. Абрамова, який не вважає їх повністю ідентичними. На думку вченого відмінністю є принципова різниця категорій, разом із якими використовують поняття «реалізація»-право, правова норма та функції права [1].

Отже, в сучасній науці термін реалізації, або здійснення функцій права є малодослідженою. Проте, поняття «здійснення функцій права» часто використовується в літературі юридичного змісту. Досить часто воно ототожнюється із поняттям «здійснення (реалізація) права». Такі поняття і справді мають не мало спільних рис, але вони не є однаковими. Головна їхня відмінність полягає у принциповій несхожості категорій, разом із якими використовують поняття «реалізація», а саме – право та функції права.

Якщо узагальнити основні форми здійснення функцій права, то можна стверджувати, що практичне здійснення функцій права відбувається завдяки юридичним властивостям реалізації права у відповідній формі та відповідають формі здійснення права: використання; виконання; дотримання; застосування.

Реалізація, або здійснення права, а також реалізація, або здійснення функцій права здійснюється одночасно, неподільно та паралельно по відношення одна до одної.

Форми здійснення функцій права – це спеціальні способи, або шляхи впливу права на особистість певної людини із метою впорядкувати її поведінку у відповідності до законів. Саме це і є способами організації, буття та прояву ззовні змісту функцій права [2, с. 8].

Т. Я. Радько притримується думки, що у функціях права виділяються три основні форми: інформаційна, орієнтаційна, та форма правового регулювання [6].

На думку інших вчених, виділяється чотири основні форми здійснення функцій права:

1. Інформаційна.
2. Орієнтаційна.

3. Регламентуюча.
4. Забезпечувальна.

Але деякі вчені зупинилися ще на іншій класифікації. Вони поділяють форми реалізації функцій права на:

1. Інформаційну.
2. Ознайомчу.
3. Регулятивну [7].

Схожого підходу, щодо класифікації притримується А. Константинова. Вона стверджує, що будь-яка функція права може реалізуватися за допомогою інформаційної, виховної, або комунікативної форми. На її думку, інформаційна форма є первинним етапом здійснення функцій права, яка представлена у вигляді певної інформації, що впливає на свідомість людини, для кращої підготовки даної людини у сфері діяльності права. А. Константинова виділяє три ступені впливу інформаційної форми на людину:

- сприйняття;
- переробка;
- засвоєння.

Тобто, в першу чергу особистість сприймає правову інформацію; на другому етапі вона переробляє, або усвідомлює одержані відомості; а на третьому етапі особистість вже може засвоїти правову інформацію. Як результат такого впливу права на людину є її правова інформованість. Друга форма здійснення функцій права, яку виділяє науковець, - це виховна. Виховна форма допомагає сформувати у людській свідомості правові знання, певні установи та переконання, цінні уявлення, які допомагають у виробленні мотивації у поведінці. Виховний вплив особистості проходить через такі стадії:

- накопичення знань;
- перетворення знань;
- формування правової активності.

Отож, на першому етапі виховного впливу, особа накопичує відповідні правові знання; другий етап – це вже перетворення цих знань на переконання самої особи, на яку зорієнтований виховний вплив права; на третьому етапі виховного впливу вже повинна формуватись правова активність в особи та звичок, щоб поступати у відповідності до переконань. Третьою формою здійснення функцій права, за твердженням А.Константинова, є комунікативна форма. Дана форма, за допомогою якої здійснюються функції права, допомагає праву бути, як засіб спілкування та зв'язку між членами у суспільстві. Тут також, як і у двох попередніх формах, науковець виділяє три стадії впливу права: правова регламентація суспільних відносин; формування правовідносин; практична поведінка індивіда. Завдяки комунікативному впливу права громадяни та інші особи можуть підтримувати між собою соціальні зв'язки, і в результаті цього здійснювати інтеграцію суспільства [2, с. 9-10].

Ми солідарні з думками науковців, які виділили наступні форми здійснення функцій права:

1. Інформаційна.
2. Орієнтаційна.
3. Правового регулювання.

Як вже відомо, сутність інформаційної форми реалізації функцій права відображається в повідомленні суспільству про певні вимоги держави, що існують у країні, які саме можливості схвалює держава, щоб досягти корисних цілей, та навпаки –

протилежних цілей, це ті які негативно впливають на суспільство.

Існує безліч джерел де відображена інформація про норми права, які необхідні для ознайомлення громадян. Особи можуть отримувати інформацію за допомогою: засобів масової інформації (радіо, телебачення, газети, інтернет); офіційних джерел (кодекси, закони, підзаконні акти); юрисконсультів, адвокатів та інших осіб, які займаються юридичною діяльністю; юридичної літератури(журнали, підручники); керівників певних закладів, друзів, знайомих та інших.

Отже, на даний час є маса джерел з яких громадяни країни, чи інші особи, можуть черпати для себе потрібну правову інформацію, яка відіграє велике значення. Проте, нажалі, на даний час рівень правової інформованості трохи відстає від тої, яка необхідна для кращого розвитку суспільства. Особливо гостро це відчувається під час прийняття змін, доповнень або виключень до чинного законодавства, оскільки такі дії відбуваються досить часто. Тому, законодавча влада повинна удосконалити рівень правової інформованості.

Орієнтаційна форма є другою формою здійснення функцій права, яка є не менш потрібною за попередню (інформаційну). Дана форма сприяє виробленню у громадській свідомості правильних (добрих, позитивних) настанов, які складають правову орієнтацію. Орієнтаційно-правовий вплив має дві сторони, з однієї - він формує установки, а з іншої – впливає на поведінку осіб правового характеру. Правові установки, у свою чергу, поділяються на дві групи - позитивні та негативні. Позитивні – підштовхують суспільство до поведінки, яка відповідає рамкам закону. А негативні навпаки, - підштовхують до неправомірної поведінки.

В контексті сказаного, друга форма є не менш важливою від першої, оскільки, важливо не просто знати норми права (інформаційна форма), але потрібно ще і вміти побудувати свою правомірну поведінку в рамках законодавства (орієнтаційна форма). З цього випливає, що головне завдання орієнтаційного впливу – утворення правильних (позитивних, правомірних) орієнтирів.

Важливе місце серед системи правового впливу займає правове регулювання займає. Бо саме правове регулювання здійснюється за допомогою права. А головне призначення права – регулювання суспільної поведінки. Таке регулювання повинне базуватись, в першу чергу, на принципі справедливості. Р. Циппеліус до функцій норм права відносить також справедливе вирішення проблем правового характеру. Така функція може не тільки спрямувати діяльність законодавства, але і стати критерієм, щоб перевірити певний діючий закон - чи не потрібне для нього уточнення [11, с. 24].

Висновки. За результатами проведеного дослідження можемо зробити підсумувати наступне:

1) реалізація права є механізмом втілення правових норм, які відповідають таким вимогам мети правового регулювання як формування у індивідів високого рівня правовірної поведінки, упорядкування суспільних відносин та зміцнення вимог законності і правопорядку. Реалізація права здійснюється у наступних формах: дотримання – це здійснення вимог заборонних правих норм, виконання – зобов'язуючих норм права та використання – уповноважуючих норм права. Що стосується суб'єктивної поведінки учасників реалізації правих норм, то вона може проявлятися як у активній формі (виконання, використання) так і у пасивному утриманні від неї (дотримання);

2) реалізація функцій права є засобом впливу права на поведінку учасників суспільних відносин, які проявляються у наступних формах: інформаційна;

орієнтаційна та правового регулювання. Дані форми здійснення функцій в комплексі з формами реалізації норм права сприяють розвитку високого рівня правосвідомості громадян у громадянському суспільстві та концепції правової держави в Україні.

Список використаних джерел

1. Абрамов А.И. Понятие реализации функций права: Соотношение понятий «реализация права» и «реализация функций права». *Правоведение*. 2006. № 3. С. 179–189.
2. Константинова А. В. Формы осуществления функций права: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Челябинск, 2014. 179 с.
3. Маликов М.К. Гносеологические основы реализации права: уч. пособие. Изд-е Башкирского ун-та. Уфа, 1998. 304 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. М., 1990. С. 670.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. К.: Атіка. 2001. 176 с.
6. Радько Т. Н. Методологические вопросы познания функций права. Волгоград, 1974. С. 93.
7. Радько Т. Н., Толстик В. А. Функции права. Н. Новгород, 1995. 125 с.
8. Скакун О.Ф. Теория государства и права. Х.: Консум, 2000. 704 с.
9. Советский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1979. 1600 с.
10. Теория государства и права / Под ред. А.И. Денисова. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1980. 415 с.
11. Циппеліус Р. Юридична методологія / Роман Корнута (пер., адапт., прикл. з права України і список термінів). К.: Реферат, 2004. 176 с.

References

1. Abramov, A.I. (2006). Ponyatie realizatsii funktsiy prava: Sootnoshenie ponyatiy «realizatsiya prava» i «realizatsiya funktsiy prava» [The concept of implementation of the functions of law: The ratio of the concepts of "implementation of law" and "implementation of the functions of law"]. *Jurisprudence*, 3, 179–189. (in Russian)
2. Konstantinova, A.V. (2014). *Forms of realization of functions of the right*: PhD thesis abstract. Chelyabinsk. (in Russian)
3. Malikov, M. K. (1998). *Gnoseologicheskie osnovyi realizatsii prava* [Epistemological bases of realization of the right]. Ufa: Uch. Manual. Bashkir University Press. (in Russian)
4. Ozhegov, S.I. (1990). *Slovar russkogo yazyika* [Dictionary of the Russian language] / ed. N. Yu. Shvedova. M.
5. Rabinovich, P. M. (2001). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* [Fundamentals of the general theory of law and the state]. K.: Attica. (in Ukrainian)
6. Radko, T. N. (1974). *Metodologicheskie voprosyi poznaniya funktsiy prava* [Methodological issues of knowledge of the functions of law]. Volgograd. (in Russian)
7. Radko, T.N. Tolstik, V.A. (1995). *Funktsii prava* [Functions of law]. N. Novgorod. (in Russian)
8. Skakun, O.F. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava* [The theory of state and law]. H.: Konsum. (in Russian)
9. Soviet encyclopedic dictionary. M.: Soviet encyclopedia, 1979. (in Russian)

10. Denisova, A.I. (Ed.). (1980). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of State and Law]. Moscow: Publishing House. University. (in Russian)

11. Tsippelius, R. (2004). *Yurydychna metodolohiia* [Legal methodology] / Roman Kornuta (translation, adaptation, application of the law of Ukraine and a list of terms). К.: Referat. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 17.11.2020
прийнята до друку 27.11.2020

The article: is received 17.11.2020
is accepted 27.11.2020

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.39-48

ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ Є. ОЛЕСНИЦЬКОГО

Ілин Любомир Михайлович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права,

вул. Сеченова, 129 А, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна

e-mail: liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4319-2327

Мета. Метою дослідження є аналіз правових і державницьких поглядів Є.Олесницького, зокрема його оцінка норм імперського законодавства, а також практична діяльність, як адвоката та одного з ініціаторів кооперативного руху Галичини початку ХХ ст. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових, спеціальнонаукових і філософських методів, а також принципи історизму. Ключовим був біографічний метод та компаративістський підхід, які дозволили розкрити особливості становлення правових поглядів Є.Олесницького. **Результати.** Встановлено, що крізь призму аналізу політичних і правових поглядів Є.Олесницького можна не тільки прослідкувати рівень правової культури, соціальну і політичну активність населення Галичини, а й визначити практичний зміст імперського законодавства. Прослідковується вплив І.Франка і загалом соціалістичних ідей на правові погляди Є.Олесницького, який виступивши одним із засновників «Часопис правнича», активно аналізував імперське крайове законодавство на предмет доцільності, раціональності та відповідності суспільним інтересам. Ця робота була ключовою у підвищенні рівня правової культури населення, а після 1891 р. була доповнена адвокатською діяльністю Є.Олесницького. З поміж крайового законодавства, особливу увагу правника привертало право пропінатії, яке наділяло великих землевласників монополією правом на виробництво та реалізацію алкоголю. Після 1901 р. Є.Олесницький зосередив увагу довкола розгортання і популяризації у Галичині кооперативного руху, в тому числі правовому захисту виробників та реалізаторів сільськогосподарської продукції. **Наукова новизна.** Визначено напрямки професійних і фахових інтересів Є.Олесницького у сфері господарського та фінансового права Австро-Угорщини, адвокатської діяльності та організації кооперативного руху **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: Є.Олесницький, законодавство, правова думка, законодавство Австро-Угорщини, право провінції, адвокатська діяльність.

Liubomyr Ilyn,

candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Theory and History of State and Law of King Danylo University, m.Ivano-
Frankivsk, Sechenova str.129A, Ukraine 76000,

e-mail: lm.ilyn@gmail.com

LEGAL VIEWS OF E. OLESNYTSKY

Purpose. The purpose of the study is to analyze the legal and state views of E. Olesnytsky, in particular his assessment of imperial law, as well as practical activities as a

lawyer and one of the initiators of the cooperative movement in Galicia in the early twentieth century. **Methods.** The methodological basis of the study was a set of general scientific, special scientific and philosophical methods, as well as the principles of historicism. The key was the biographical method and the comparative approach, which allowed to reveal the peculiarities of the formation of legal views of E. Olesnytsky. **Findings.** It is established that through the prism of the analysis of political and legal views of E. Olesnytsky it is possible not only to trace the level of legal culture, social and political activity of the population of Galicia, but also to determine the practical content of imperial legislation. The influence of I. Franko and socialist ideas in general on the legal views of E. Olesnytsky, who was one of the founders of the «Chasopys Pravnycha», actively analyzed the imperial regional legislation for expediency, rationality and compliance with public interests. This work was key in raising the level of legal culture of the population, and after 1891 it was supplemented by the legal activity of E. Olesnytsky. Among the regional legislation, the lawyer's special attention was drawn to the right of propination, which gave large landowners a monopoly on the production and sale of alcohol. After 1901, E. Olesnytsky focused on the development and popularization of the cooperative movement in Galicia, including the legal protection of producers and sellers of agricultural products. **Originality.** The directions of E. Olesnytsky's professional and professional interests in the field of economic and financial law of Austria-Hungary, advocacy and organization of the cooperative movement are determined. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.

Key words: E. Olesnytsky, legislation, legal opinion, legislation of Austria-Hungary, provincial law, advocacy.

Постановка проблеми. Політична історія Галичини другої половини XIX ст. викликає закономірний інтерес у науковців. Причин такого зацікавлення декілька. По-перше, перебуваючи у складі Австро-Угорської імперії, Галичина була краєм де реалізувалася політика освіченого абсолютизму зі всіма специфічними правовими рисами, які являли собою поєднання пережитків епохи феодалізму та передових соціальних і демократичних засад зумовлених вимогами часу. По-друге, Галичина досліджуваного періоду, являла собою складну національну форму (у політичному відношенні). У краї проживали поляки та українці, кожен з яких претендували на розширення власних національно-політичних права. Закономірно, що політичною перевагою володіли поляки, які на відміну від українців мали тривалішу традицію державотворення (Річ Посполита перестала існувати у кінці XVIII ст.). По-третє, у Галичині, з 1861 р. функціонував крайовий орган із законодавчими функціями – Галицький сейм. Українські депутати сейму, впродовж більш ніж 50-ти років функціонування сейму нагромадили вагомий досвід у сфері правотворення, особливо у плані забезпечення національних прав і свобод українського населення.

Такі специфічні умови сприяли появі цілої плеяди відомих правників, адвокатів, політиків та громадсько-політичних діячів, які приймали активну участь у суспільно-політичному житті Галичини та Австро-Угорщини, а згодом стали ідеологами та учасниками національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Яскравим прикладом такої постаті є Євген Олесницький.

Актуальність дослідження полягає в тому, крізь призму аналізу політичних і правових поглядів Є.Олесницького можна не тільки прослідкувати рівень правової культури, соціальну і політичну активність населення Галичини, а й визначити

практичний зміст імперського законодавства. Останнє досягається завдяки тому, що саме Є.Олесницький був одним із найактивніших дослідників імперського законодавства і здійснював певну соціальну місію, адже регулярно на сторінках місцевої преси «тлумачив» норми новоприйнятих законів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській історико-правовій науці, навіть не зважаючи на посилений інтерес до біографічних досліджень, практично відсутні праці, що розкривають правові погляди Є.Олесницького. Певні спроби подібних досліджень здійснюють історики, політологи, однак цілісного уявлення про еволюцію правового світогляду Є.Олесницького, його внесок у законодавчу діяльність, піднесення правової культури населення, участь у державотворчих процесах, немає.

Позитивним є те, що в цілому ряді праць містяться епізодичні відомості до діяльності Є.Олесницького. В цьому аспекті варто відзначити наукові доробки Т. Андрусика, М. Гаврецької, О. Каленюк, С. Кондратюка, Г. Луцької, Б. Тищик та ін.

Окремі аспекти діяльності Є.Олесницького, як правника, політика, громадсько-політичного діяча і літератора розкриваються у працях П.Гуцала, Р.Матейка, Б.Мельничука, Л.Пинди І.Чуйко та ін. Власне І.Чуйко першою серед українських дослідників присвятила політичній і громадській діяльності Є.Олесницького окреме дисертаційне дослідження [10].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є аналіз правових і державницьких поглядів Є.Олесницького, зокрема його оцінка норм імперського законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінець 80-х рр. XIX ст. став часом збільшення кількості світської інтелігенції в українському політикумі. Більше того, появився цілий прошарок фахових правників, які займалися не лише практикою, а й науковими дослідженнями в сфері крайового та імперського законодавства. Досліджуваний період був часом активної діяльності «золотого покоління» галицької молоді, в сферу інтересів якої входило право, історія, політика, література, культура та все те, що стосувалося поступу української національної думки. Ідейним натхненником того покоління був І. Франко [5, с. 22]. Як влучно писав з цього приводу Є. Олесницький: «знайомість із Франком вводила нас, молодих, зовсім в інший світ, його незвичайна на тодішній вік начитаність, його бистрий погляд на речі і строга, а дотепна критика сучасних відносин імпонували молоді і єднали її біля нього...» [1].

Власне Є. Олесницький і був представником того молодого покоління галицьких українців. Народившись у 1860 р., у другій половині 1880-х рр. він відзначався потягом до законодавчої і правотворчої діяльності, цікавився політикою і намагався сприяти піднесенню рівня політичної свідомості жителів Галичини [11, с. 64]. Як результат, у 1889 р. він разом із однодумцями-докторами К. Левицьким, О. Огоновським, А. Горбачевським, С. Федаком та М. Шухевичем започаткував видання першого у Східній Галичині українського юридично-фахового журналу «Часопись правнича» [9]. Вихід цього журналу став початком науковій дискусії у сфері крайового та імперського законодавства, економічної, соціальної та культурної сфери.

Заслугою Є.Олесницького було те, що він детально і фахово аналізував імперське та крайове законодавство. Для прикладу у «Часопись правнича» (1889 р.) він опублікував дві наукові розвідки: «Крайове законодавство Галичини у 1889 р.» [7] та «Австрійське законодавство державне у 1889 р.» [8]. Аналіз цих двох публікацій дозволяє

сформулювати думку не лише про рівень та якість практичної реалізації імперського законодавства кінця XIX ст., а й визначити рівень правової свідомості пересічного галичанина того часу, його ставлення до офіційної влади та аргументи по відношенню до практичного застосування прийнятих законів.

Є. Олесницький в усіх прийнятих у 1889 р. імперських законах прослідкував спільну рису. Усі вони, як правило стосуються економічної сфери, що було закономірним наслідком соціально-економічного розвитку країни. Такий крок, галицький правник назвав позитивним, аргументуючи це тим, що як у приватних так і в суспільних відносинах на перший план виходить матеріальна складова [7, с. 21].

В цьому контексті вартими уваги є погляди Є. Олесницького відносно основних принципів формування права. Спеціалізуючи на дослідженні економічного розвитку імперії Габсбургів, галицький правник прийшов до закономірної думки, що правова і законодавча діяльність держави повинна розвиватися і реформуватися у відповідності до матеріальних відносин [7, с. 21]. Такі думки були наслідком поширених у той час ідей соціалізму та марксизму, ідеологами яких були І. Франко та М. Павлик.

Визнаючи характер імперського законодавства, Є. Олесницький вказує на прямий зв'язок законодавчої діяльності Австро-Угорщини та Німеччини. Імперії, наслідуючи одна одну та активно впроваджували ідею так званого, державного соціалізму [7, с. 21]. Наслідком саме такої політики було прийняття 28 грудня 1887 р. Закону «Про безпеку працівників від нещасних випадків» та Закон «Про охорону здоров'я працівників» від 30 березня 1888 р. Власне у 1889 р. була прийнята ціла низка міністерських доповнень та змін до згаданих актів, які більш чітко регламентували механізми регулювання дотримання безпеки працівників на підприємствах країни та матеріальної компенсації за завдані їм збитки. 28 липня 1889 р. був прийнятий Закон «Про каси взаємодопомоги робітникам промисловості» [7, с. 22].

Є. Олесницький, у своїй статті визначає два основні критерії згаданих правових актів. По-перше, у них значно розширюються права найманих працівників, власне проголошуються правові норм, що гарантують працівникам чіткі фіксовані права. По-друге, економічна складова не є досконалою, оскільки залишає багато можливостей для працедавця відносно зловживання та зменшення виплат працівникам. Як правило, спеціальний фонд для допомоги робітникам формувався із їхньої заробітної плати та преміального фонду.

Як фаховий правник у сфері економічних відносин, Є. Олесницький вказує також на вагомі недоліки згаданого вище Закону «Про безпеку працівників від нещасних випадків» (28 грудня 1887 р.). Так § 45-48 цього закону наділяв найманих працівників значно меншими правами ніж пересічних міщан [7, с. 22]. Основною метою цих законів, галицький дослідник визначив те, що вони більше дбали про охорону продукції, а не безпеку та здоров'я працівників, реальна допомога яким може бути надана у крайніх випадках у мінімальному розмірі [7, с. 22].

Загалом прийняття таких законів мало важливе значення в плані реформування соціально-економічних відносин Австро-Угорщини, хоча і не принесло реальних практичних результатів. Основним критерієм австрійського законодавства була половинчастість та тяжіння до абсолютиських методів управління. Поступки в бік розширення соціальних, економічних чи культурних прав громадян, були засобом до стабілізації внутрішніх відносин і запобігання народних виступів.

На думку Є. Олесницького, найсуттєвішим за змістом та за наслідками імперським законом прийнятим у 1889 р. був нормативний документ, який вводив окремі засади

щодо поділу спадщини при окремих рільничих господарствах середньої величини [7, с. 23]. Власне цей закон не регламентував принципи спадкування, він визначав основні критерії для відповідного крайового законодавства. Причиною прийняття даного акту була не стільки потреба регулювання принципів спадкування, як намагання в такий спосіб розширити надходження у місцеві та імперські бюджети.

Таким чином, імперське законодавство 1889 р. характеризувалося акцентуванням уваги на соціально-економічній сфері, що було закономірним наслідком загальноєвропейської правової тенденції, покликаної врегулювати відносини та настрої широких суспільних верств.

Що стосується крайового законодавства, то воно виявилось більш ґрунтовним. Причин цього декілька. По-перше, основним законодавчим органом Галичини досліджуваного періоду був Крайовий сейм. По-друге, прийняті сеймом закони набували офіційного статусу тільки після імперської чи міністерської ратифікації. Відповідно у 1889 р. були як закони які прийняти, так і ті, що вступили в силу.

Впродовж досліджуваного періоду набрали чинності п'ять законів, які мали вагомий вплив як на соціально-економічний так і на культурний розвиток Галичини [8, с. 65]. Прийняті закони стосувалися регламентування правового статусу вчителів у громадських школах, оплати праці за викладання релігійних наук у громадських школах, регламентування норм будівництва. Особливу увагу, на нашу думку заслуговують два закони: «Про громадський закон для 30 більших міст» від 13 березня 1889 р. [4, с. 95] та «Пропінаційний закон» від 22 квітня того ж року [8, с. 65].

Важливість цих законів полягає в тому, що перший заклав основи місцевого самоврядування у Галичині, а другий – визначив принципи отримання права пропінації. Зокрема, закон від 13 березня 1889 р. передбачав, що міста, які мають понад 3000 мешканців, утворюють самостійні міські громади і формують органи міського самоврядування: міську раду (строк повноважень – 5 років); міську управу [3].

Громадський закон був одним з кількох кроків до реформування системи місцевого самоврядування, що тривала у Галичині з 1866 р. коли вступив у силу «Закон громадський» [8, с. 66]. Цим законом власне і було передбачено створення міської ради та міської управи, як керівних органів міста, однак не було визначено їх чітких функцій та механізмів взаємодії. В міському управлінні виникав хаос, оскільки і міська рада і міська управа видавали закони і постанови, що часто суперечили одне-одному. Закон від 13 березня 1889 р. виправив цю ситуацію, чітко регламентуючи сферу впливу органів міського самоврядування. Основним позитивом цього закону, на думку Є. Олесницького, є ліквідація корупції та зловживань з боку міських чиновників. Закон забороняв підприємцям та іншим особам, що займалися фінансовою діяльністю, бути офіційними радниками місцевих органів влади. При міських радах створювалися також дисциплінарні комітети, які мали право виключати із процесу управління містом посадовців, які нехтували своїм службовим становищем [8, с. 67].

Недоліком цього закону і відповідно приводом до чергових сеймових дискусій, було часткове обмеження повноважень міської управи, в плані вотування постанов міської ради. У відповідності до закону 1889 р. ці повноваження відходили до повітових органів влади.

Що стосується закону про пропінацію, то після ліквідації кріпацтва у 1848 р., це питання було ключовим і викликало жваві дискусії як у місцевому суспільстві так і в органах адміністрації. Під час третьої каденції Галицького сейму було розроблено і

затверджено закон про викуп пропінатії, що в 1876 р. отримав санкцію імператора. Суть пропінатійного закону полягала в тому, що право пропінатії мали ліквідувати протягом наступних 25 років, після закінчення цього терміну дійсні власники могли залишити у власності тільки один шинок, що був розташований на території громади. Пропінатійний закон регулював і контролював кількість шинків, що, в свою чергу, перешкоджало поширенню п'янства в краї.

Таким чином, проблема володіння правом пропінатії викликала не лише дискусії у економічній сфері, вона носила глибоке моральне підґрунтя. Споювання селянства було дієвим засобом для придушення їхньої соціальної активності, що в свою чергу викликало жорсткий спротив з боку свідомих українців.

Власне 22 квітня 1889 р. імператор підписав закон про викуп права пропінатії [8, с. 65], який був затверджений сеймом у 1875 р. Характеризуючи його практичне значення та вплив на суспільні відносини, вартою є думка Є. Олесницького, що ратифікація цього закону в умовах економічної кризи сприятиме виключно становленню поміщиків та їхньому збагаченню. Адже останні зосередять у своїх руках монопольне право на виробництво і торгівлю алкоголем. Одночасно Є. Олесницький погоджувався, що отримання права пропінатії є суттєвим джерелом для наповнення місцевого та імперського бюджету, а також сприяє врегулюванню політичних суперечок у суспільстві, що були пов'язані з цією проблемою [8, с. 67].

Такий фаховий підхід і розуміння змісту права дозволили Є.Олесницькому реалізувати себе на адвокатській ниві. У 1891 р., він відкриває у м. Стрий власну адвокатську контору [6]. Це був своєрідний аналог сучасної безоплатної правової допомоги, адже безкоштовні юридичні консультації і допомога надавалася усім селянам Стрийського і Жидачівського повітів. Це був початок фантастичної кар'єри молодого галицького політика, який за наступні десять років не тільки сприяв створенню товариства «Просвіта», а й виступив ініціатором формування найуспішнішого українського кооперативу початку ХХ ст. «Маслосоюз».

У роки Першої світової війни Є.Олесницький переїжджає до Відня, де у 1917 р. помирає на 57 році життя [2, с. 116].

Однозначно, що можна тільки припустити скільки б користі своєю діяльністю міг принести Є.Олесницький в умовах становлення і розвитку Західноукраїнської Народної Республіки. Це був фаховий правник, з відмінним знанням економічних відносин та підприємницьким хистом.

Висновки. Таким чином, постать Є. Олесницького, як одного із співзасновників «Часопису правнича» викликає заслужений інтерес у сучасних дослідників, оскільки у своїх наукових розвідках, він подавав фаховий аналіз законів та постанов, що приймалися в імперії. Особливо актуальними є його зауваження відносно економічної складової законодавства та її практичних наслідків. Будучи фаховим знавцем імперського і крайового господарського і фінансового права, Є.Олесницький не тільки займався правовою допомогою українцям, а й став у витоків кооперативного руху галичан, який по сьогоднішній день є одним із найефективніших прикладів реалізації національної економіко-політичної концепції протекціонізму.

Список використаних джерел

1. Гнатюк М. Взаємини на тлі епохи Іван Франко та Євген Олесницький URL: <http://lib.if.ua/franko/1310571370.html>.

2. Гуцал П. Олесницький Євген Григорович (5.03.1860–26.10.1917). *Українські правники Тернопільського краю* : біогр. довід. Т., 2008. С. 115–116.
3. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні URL: http://studies.in.ua/ms_seminar/467-storya-stanovlennya-mscevogo-samovryaduvannya-v-ukrayin.html.
4. Кондратюк С. Місцеве самоврядування на західноукраїнських землях як джерело українського парламентаризму: історико-правовий аспект. *Вісник Академії управління МВС*, 2010. № 2 (14). С. 89–99.
5. Матейко Р., Чуйко І. Взаємини Євгена Олесницького та Івана Франка на тлі галицької дійсності кінця XIX – початку XX століття. *Освітнянин*. 2007. № 1. С. 22–25.
6. Овсяник Ю. Один із стрийських будителів. URL: <https://zbruc.eu/node/72336>.
7. Олесницький Е. Австрійське законодавство державне въ р. 1889. *Часопись правнича, мѣсячникъ для теоріѣ и практики*. Р. 2. Львѡвъ: Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка подъ зарядомъ К. Беднарского, 1890. Ч. 1–12, з показ. С. 21–24.
8. Олесницький Е. Краєве законодавство Галичини въ р. 1889. *Часопись правнича, мѣсячникъ для теоріѣ и практики*. Р. 2. Львѡвъ: Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка подъ зарядомъ К. Беднарского, 1890. Ч. 1–12, з показ. С. 65–69.
9. Чуйко І. Громадська і парламентська діяльність Євгена Олесницького. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 2012. №70 URL: http://www.ji.lviv.ua/n70texts/Chujko_Diyalnist_Olesnyckogo.htm.
10. Чуйко І. С. Громадська та парламентська діяльність Євгена Олесницького (1860–1917 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01.; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Т., 2007. 264 с.
11. Чуйко І. Формування світогляду Євгена Олесницького у Львівський період його діяльності (1878–1891 рр.). *Наукові записки ТДПУ*. Сер.: Історія. Т., 2004. Вип. 1. С. 61–67.

References

1. Hnatiuk, M. Vzaiemyny na tli epokhy Ivan Franko ta Yevhen Olesnytskyi. Retrieved from: <http://lib.if.ua/franko/1310571370.html>. (in Ukrainian)
2. Hutsal, P. (2008). Olesnytskyi Yevhen Hryhorovych (5.03.1860–26.10.1917) [Olesnytsky Yevhen Hryhorovych (March 5, 1860 – October 26, 1917)]. *Ukrainski pravnyky Ternopilskoho kraiu* : biohr. dovid., 115–116. (in Ukrainian)
3. Istoriia stanovlennia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [History of formation of local self-government in Ukraine]. Retrieved from: http://studies.in.ua/ms_seminar/467-storya-stanovlennya-mscevogo-samovryaduvannya-v-ukrayin.html. (in Ukrainian)
4. Kondratiuk, S. (2010). Mistseve samovriaduvannia na zakhidnoukrainskykh zemliakh yak dzhereło ukrainskoho parlamentaryzmu: istoryko-pravovyi aspekt [Local self-government in Western Ukraine as a source of Ukrainian parliamentarism: historical and legal aspect]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS*, 2 (14). S. 89–99. (in Ukrainian)
5. Mateiko, R., Chuiko, I. (2007). Vzaiemyny Yevhena Olesnytskoho ta Ivana Franka na tli halytskoi diisnosti kintsia XIX – pochatku XX stolittia. [Relations between Yevhen Olesnytsky and Ivan Franko against the background of the Galician reality of the late XIX - early XX centuries]. *Osvitnianyn*, 1, 22–25. (in Ukrainian)
6. Ovsianyk, Yu. Odyn iz stryiskykh budyteliv. [One of the Stryi awakeners]. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/72336>. (in Ukrainian)
7. Olesnytskii, E. (1890). Avstriiske zakonodavstvo derzhavne въ r. 1889. [Austrian state legislation in 1889]. *Chasopys pravnycha, mѣsiachnykъ dlia teoriѣ y praktyky*. R. 2. Lvѡвъ: Зъ

drukarni̇h Tovarystva ymeny Shevchenka pōdъ zariadomъ K. Bednarskoho. Ch. 1–12, z pokazh. S. 21–24. (in Ukrainian)

8. Olesnytskii, E. (1890). Kraieve zakonodavstvo Halychyny vъ r. 1889. [Regional legislation of Galicia in 1889]. *Chasopys pravnycha, ṁhsiachnykъ dlia teori̇h y praktyky*. R. 2. Lvōvъ: Zъ drukarni̇h Tovarystva ymeny Shevchenka pōdъ zariadomъ K. Bednarskoho. Ch. 1–12, z pokazh, 65–69. (in Ukrainian)

9. Chuiko, I. (2012). Hromadska i parlamentska diialnist Yevhena Olesnytskoho. [Public and parliamentary activity of Yevhen Olesnytsky]. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «I»*, 70 Retrieved from: http://www.ji.lviv.ua/n70texts/Chujko_Diyalnist_Olesnyckogo.htm. (in Ukrainian)

10. Chuiko, I. (2007). *Hromadska ta parlamentska diialnist Yevhena Olesnytskoho (1860-1917 rr.)*: PhD diss. T. (in Ukrainian)

11. Chuiko, I. (2004). Formuvannia svitohliadu Yevhena Olesnytskoho u Lvivskyi period yoho diialnosti (1878–1891 rr.). [Formation of Yevhen Olesnytsky's worldview in the Lviv period of his activity (1878–1891)]. *Naukovi zapysky TDPU*. Ser.: Istorii̇a. T., 1, 61–67. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 26.10.2020

прийнята до друку 05.11.2020

The article: is received 26.10.2020

is accepted 05.11.2020

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.49-55

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ У ДЕРЖАВНИЦЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ УКРАЇНЦІВ XX СТ.

Луцький Мирослав Іванович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права,
ректор ПВНЗ Університету Короля Данила,
вул. Є. Коновальця, 35., м. Івано-Франківськ, 76018, Україна
e-mail: myroslav.lutskyi@ukd.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1562-8741

Мета. Метою дослідження є визначення основних етапів у формуванні концепції соборності українських земель та практичних аспектів її реалізації в умовах державницьких устремлінь українців XX ст. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс теоретичних, загальнонаукових і конкретно-наукових методів, а також принципи об'єктивності й історизму. Ключовим був діалектичний підхід, що дозволив виявити взаємозв'язки, динаміку та особливості практичної реалізації ідеї соборності в державницьких концепціях українців XX ст. **Результати.** Виділяється чотири ключові етапи реалізації ідеї соборності у XX ст.: етап становлення – друга половина XIX – початок XX ст.; етап організаційного і юридичного оформлення – період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. і зокрема Акт Злуки 22 січня 1919 р.; етап декларативного оформлення соборності – час функціонування Карпатської України та Української Самостійної Соборної Держави створеної Актом відновлення української державності 30 червня 1941 р.; етап державного утвердження – після 1991 року. Основний акцент у дослідженні робиться на характеристику реалізації ідеї соборності впродовж другого та третього етапів. Встановлено, що ідея соборності, в українській державницькій та правовій думці характеризується глибоким філософсько-правовим змістом, що передбачає єдність етнічних українських земель у межах однієї держави. **Наукова новизна.** Визначено основні етапи становлення ідеї соборності, як правової категорії в середовищі українських правників, а також специфіку практичної реалізації цієї ідеї у XX ст. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: соборність, державотворення, ЗУНР, правова ідея, правові погляди, Акт Злуки.

Myroslav Lutskyi,

Doctor of Science of Law, Professor, Professor of the Department of Law, Rector of the
King Danylo University, Konoval'tsja St., 35, Ukraine
e-mail: myroslav.lutskyi@ukd.edu.ua

THE IDEA OF CATHEDRALITY IN THE STATE CONCEPTS OF UKRAINIANS OF THE XX CENTURY

Purpose. The purpose of the study is to determine the main stages in the formation of the concept of the unity of the Ukrainian lands and the practical aspects of its implementation in the state aspirations of Ukrainians of the twentieth century. **Methods.** The methodological basis of the study was a set of theoretical, general and specific scientific methods, as well as the

principles of objectivity and historicism. The key was the dialectical approach, which allowed to identify the relationships, dynamics and features of the practical implementation of the idea of catholicity in the state concepts of Ukrainians of the twentieth century. Results. There are four key stages in the implementation of the idea of catholicity in the twentieth century: the stage of formation – the second half of the nineteenth – early twentieth century; stage of organizational and legal registration – the period of national liberation struggles of 1917-1921 and in particular the Act of Unification on January 22, 1919; stage of declarative registration of catholicity – the time of functioning of Carpathian Ukraine and the Ukrainian Independent Conciliar State created by the Act of Restoration of Ukrainian Statehood on June 30, 1941; stage of state approval – after 1991. The main emphasis in the study is on the characteristics of the implementation of the idea of catholicity during the second and third stages. It is established that the idea of catholicity in Ukrainian state and legal thought is characterized by a deep philosophical and legal content, which provides for the unity of ethnic Ukrainian lands within one state. **Originality.** The main stages of formation of the idea of catholicity as a legal category among Ukrainian lawyers, as well as the specifics of the practical implementation of this idea in the twentieth century. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.

Key words: catholicity, state formation, Western Ukraine, legal idea, legal views, Act of Unification.

Постановка проблеми. Усе XX ст. сповнене численних метаморфоз у процесі становлення української державності та розвитку державницько-правової думки. Чітко виокремлюються три ключові етапи в процесі національного державотворення досліджуваного періоду: національно-демократична революція 1917-1921 рр.; визвольні змагання середини XX ст.; проголошення державної незалежності в 1991 р. Кожен з цих етапів характеризувався набором подій і явищ, що залежали не тільки від історичної епохи чи геополітичних обставин у процесі становлення держави, а й різним підходом до бачення змісту самої держави. Єдиною категорією, що була спільною для усіх цих етапів, була ідея соборності українських земель. Це змушує не тільки прослідкувати еволюцію концепту соборності в українській державно-правовій думці, а й виокремити практичні аспекти реалізації цієї ідеї, адже кожен з українських урядів, що існував у 1917-1921 рр., 1939 р., 1941 р. і навіть після 1991 р., по-різному розумів потребу в об'єднанні (єдності в умовах незалежності) усіх етнічних українських земель. При цьому, якщо на початку і в середині XX ст., ідея соборності була запорукою в процесі формування могутньої самостійної держави та можливості забезпечити гідний опір зовнішньому агресору, то після 1991 р. вона стала символом «збереження держави».

Відповідно до зазначеного, наукова актуальність дослідження обумовлюється потребою систематизації поширених в середовищі українців ідей про соборність, виокремлення етапів її становлення, розвитку та практичної реалізації, а також характеристику її, як правової категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських вчених ідея соборності, як правова категорія, чи як окрема ідея державотворення не розглядаються. Це є певним недоліком, адже тільки у XX ст. відбулося принаймні три спроби відновлення української держави, для кожної з яких характерною була ідея соборності та єдності усіх етнічних українських земель.

Загалом, окремі ідеї та концепції, що стосуються змісту та практичної реалізації ідеї соборності розглядалися в працях таких вчених, як С.Адамовича, І.Гошуляк, Я.Грицака, І.Дацківа, Л.Ілина, Я.Калакура, С.Макарчука, В.Сергійчука, П.Христюка та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних етапів та особливостей реалізації ідеї соборності в державотворчих концепціях українців ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стосовно етимології поняття «соборності», як правової категорії, то це певний морально-філософський принцип, який передбачав спільну відповідальність громадян за єдність держави [7, с. 18]. Як слушно відзначає Я.Калакура, українська ідея соборності, на відміну від російської, передбачала не процес «збирання земель», а ідею єдності, цілісності, в тому числі й етнічної, України, як держави [9].

В українській політико-правовій думці, ідея соборності виникла ще в період «Весни народів» 1848–1849 рр., коли Я. Головацький в одному з виступів заявляв про єдність українців по обидві сторони р. Збруч. Наприкінці ХІХ ст. ця ідея ще більше поширилась та отримала практичне обґрунтування у праці Ю.Бачинського «Україна irredenta». На початку 1918 р. практично кожен виступ українського посла в австрійському парламенті супроводжувався відстоюванням ідеї єдності усіх етнічних українських земель. У Наддніпрянщині, ідея соборності стає середовищем «самостійницьких» політичних сил під впливом брошури М.Міхновського «Самостійна Україна». Можна говорити про різний ступінь сприйняття ідеї соборності у західноукраїнських землях і Наддніпрянщині, але ця ідея набула поширення, вона розглядалася тогочасними українськими правниками і громадсько-політичними діячами.

Загалом, в українській державно-правовій думці можна виокремити чотири ключові етапи у процесі становлення ідеї соборності, як засадничої ідеї на шляху відновлення чи утвердження національної держави:

1. Етап становлення – друга половина ХІХ – початок ХХ ст. (формування цілісної концепції, її практичне обґрунтування, а також пошук точок взаємодії між державницькими ідеями представників Галичини та Наддніпрянщини).

2. Етап організаційного і юридичного оформлення – період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. і зокрема Акт Злуки 22 січня 1919 р. (вперше юридично, більшість українських земель, що були інкорпоровані іноземними державами об'єдналися в єдину незалежну державу – Українську Народну Республіку. Не зважаючи на формальність у практичній площині цього об'єднання, воно мало ідеологічне значення адже закріпили у свідомості пересічних українців концепт єдності усіх етнічних земель).

3. Етап декларативного оформлення соборності – час функціонування Карпатської України та Української Самостійної Соборної Держави створеної Актом відновлення української державності 30 червня 1941 р. (Не зважаючи на те, що ідея соборності у згаданий період не була реалізована, вона була ключовою у правових ідеях, як діячів Карпатської України, так і лідерів націоналістичного руху, які проголосивши акт відновлення державності розглядали його першим етапом до єдності усіх етнічних українських земель у складі незалежної держави).

4. Етап державного утвердження – після 1991 року. Проголошення незалежності України і прийняття Конституції 1996 р. стало підсумком усіх державницьких устремлінь українців, у яких ідея соборності була ключовою і визначальною.

В нашому дослідженні ми звернемо увагу насамперед на другий та третій етапи, коли здійснювалися практичні кроки з реалізації ідеї соборності. Характеризуючи події визвольних змагань 1917-1921 рр., слід зауважити, що ідея соборності мала і політичне, і

юридичне підґрунтя. З політичного погляду, ідея соборності була засобом демонстрації єдності й спільності устремлінь українців до формування власної держави та підтвердження власних історико-правових підстав для цього. У юридичному сенсі, реалізація цього завдання виявилася важчою, оскільки, крім утворення самостійної держави, необхідно було узгодити низку практичних аспектів та уніфікувати законодавство. Вагомим чинником у процесі забезпечення юридичного аспекту злуки був геополітичний чинник та особиста воля керівників національних урядів ЗУНР та Наддніпрянщини.

На черговому засіданні УНРади 10 листопада 1918 р., за головування Л. Ганкевича, член Ради М. Новаківський «зголошує нагале внесення такого змісту: УНРада Західно-Української Держави проголошує злуку цієї держави з всією Україною і взиває свій Секретаріат до негайного переведення цієї злуки в життя» [5]. Ця пропозиція спричинила жваву дискусію серед членів УНРади. Прихильником злуки виступив Р. Перфецький, який аргументував: «Ми є одною нацією, мусимо бути й одною демократичною державою. Те, що віддавна горіло в наших серцях, мусимо тепер засвідчити перед усім світом, перед лицем усіх народів і держав» [10]. Після цього він заявив, що основним і першочерговим завданням УНРади як органу, що володіє найбільшою владою на українських землях колишньої Австро-Угорської імперії, є початок роботи з організації необхідних заходів для «з'єдинення українських земель в одну державу» [10].

Прихильником негайної ідеї об'єднання усіх українських земель був також М. Лозинський: «Маємо з'єднатися з Україною, із справдішньою народною Україною, а не з тими, котрі репрезентують об'єдинительну думку» [10]. Ці слова викликали неоднозначну реакцію серед членів УНРади. Причиною цього, на думку О. Карпенка, було те, що М. Лозинський поставив під сумнів можливість об'єднання з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського [6, с. 151]. Дискусію продовжив секретар військових справ Д. Вітовський, який заявив: немає сумніву, що усі галичани і члени УНРади виступають за «з'єднання з Великою Україною, всі змагаємо до здійснення нашого ідеалу – ...мусимо народові виразно сказати, що стоїмо на точці з'єднання, тим більше, що широкі маси селянства, робітництва і все військо бажають з'єднання. Відкладати цього не можемо, мусимо йти по лінії бажань і змагань народу» [11].

З нашого погляду, керівництво ЗУНР, попри активне відстоювання ідеї соборності українських земель, чітко усвідомлювало гостроту політичних протиріч які існували або могли виникнути між національними урядами УНР та ЗУНР. По-перше, основна суперечність полягала у політичних поглядах державних керівників. По-друге, вагому роль відігравала геополітична ситуація: з одного боку, вона сприяла об'єднанню українських державних утворень; з іншого – могла спричинити виникнення реальної загрози (насамперед військової). По-третє, перемовини про об'єднання велися практично одночасно і з гетьманом П. Скоропадським, і з представниками майбутньої Директорії.

Зважаючи на те, що члени УНРади були однастайні у своєму бажанні до соборності всіх українських земель, О. Колесса звернувся з відповідним запитом до керівника уряду К. Левицького. Відповідь була швидкою та однозначною й стосувалася повної згоди зі запропонованими Р. Перфецьким висловлюваннями [11]. Обговорення ідеї соборності українських земель продемонструвало не стільки факт намагання УНРади до об'єднання з Наддніпрянщиною, скільки спільну позицію УНРади та уряду [13, с. 147].

Як видається, правове значення проголошення суверенної держави на західноукраїнських землях полягає в тому, що були сформовані органи державної влади, визначені основні напрями їхньої діяльності й задекларовано ідеал соборності усіх

українських земель [12, с. 25]. Останнє рішення мало колосальний вплив на тогочасне галицьке суспільство. Упродовж наступних днів газета «Діло» опублікувала серію статей про роботу уряду й ідею соборності українських земель. У статті «Ідеал цілої нації» редактори газети визначали основні прерогативи УНРади та уряду на шляху до об'єднання українських земель. У публікації зазначалося: «ухвалюючи одноголосно цю резолюцію, УНРада вступила на шлях виконання віковичного заповіту всіх тих славних синів України в минувшині, котрі чи то з зброєю в руках, чи політичною акцією від шістьох віків, відколи польські анексіоністи роздерли живе тіло українського народу, докладали всіх зусиль, щоб наново з'єдинити в одну цілість всі українські землі» [10]. Ця важлива акція була втіленням у життя мрій цілих поколінь, які «вилеліяли в своїм серці ідеали з'єдинення української нації на цілій її території розселення і зложили Ганнібалову присягу, що своє життя за цю ідею положать» [6, с. 151].

На нашу думку, публікація має цінність, адже в ній визначалися ключові політичні сили, які спричинилися до проголошення національної держави в Галичині та виступали за реалізацію ідеї соборності українських земель. Йшлося, зокрема, про українське січове військо, «живу» частину української інтелігенції, все селянство в західних українських землях, а у Наддніпрянщині – про Український національний союз (УНС), що об'єднував усі політичні й громадські організації (керівник – В. Винниченко).

Також можемо стверджувати, що проголосивши ідеї соборності українських земель, УНРада та Державний секретаріат ЗУНР підтримували у своїх об'єднавчих устремліннях членів майбутньої Директорії, хоча продовжували вести перемовини з гетьманом П. Скоропадським про військову та продовольчу допомогу [14].

Основні завдання, які висувалися перед новою державою, були надзвичайно складними. Окрім того, що західноукраїнські землі були позбавлені власної державності впродовж багатьох століть, потрібно було сформувати таку модель державного розвитку, яка б одночасно могла гарантувати, з одного боку, демократичні й соціальні засади розвитку суспільства, а з іншого – відображати реалії військового протистояння з поляками і гострої продовольчої кризи, зумовленої крахом економіки в роки Першої світової війни.

Основна проблема на шляху реалізації ідеї соборності полягала, на нашу думку, в тому, що основні засади формування єдиної Української держави мали формуватися саме УНС у Києві. Члени УНРади мали чітко це усвідомлювати і бути готовими йти на численні поступки [4, с. 259]. Про рівень взаємних поступок та механізми реалізації внутрішньої політики можна здогадатися із визначених «Ділом» засад побудови майбутньої держави, яка мала згуртувати «частини українського народу, що живе на західних землях, коло прапору та програми,... в одну державу, але державу демократичну», в якій буде «переведено земельну реформу по бажанню народних мас», державу, де було б створено законодавство в інтересах робітництва, «де воля зорганізованих народних мас була б дороговказом державного будівництва» [10].

Загалом злука УНР та ЗУНР мала передбачати поступову уніфікацію законодавства двох держав та створення єдиного законодавства. Проте події початку ХХ ст. ускладнювали цей процес.

Фактичним ініціатором злуки виступало керівництво ЗУНР. Одразу після завершення у Львові військового перевороту, голова Генерального військового комітету у Львові, сотник Д. Вітовський направив 1 листопада 1918 р. УНС у Київ телеграму такого змісту: «Зайнятий українськими військами Львів посилає поклін Києву – столиці Соборної України» [3, с. 355].

На Наддніпрянщині саме УНС, ще в середині жовтня 1918 р. виступив з широкою програмою Соборної України, розрахованою на міжнародну громадську думку: «Грунтуючись же на праві кожної нації на визначення свого національно-державного життя, так виразно проголошеному в мировій програмі Вільсона, а також спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одно ціле відірвані від його часті, Український Національний Союз, вважає цілком природним і необхідним злучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української держави, цебто: Східної Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорноморії і Кубані» [17, с. 112]. Власне, представники УНС після оголошення УНРрадою 19 жовтня 1918 р. у Львові створення Української держави привітали їх у телеграмі, чітко заявивши про повну підтримку боротьби за «об'єднання всіх українських земель в одно державне тіло» [16].

Вважаємо, що розраховувати на введення усіх цих земель до складу єдиної держави було програмою максимум УНР. Керівництво Директорії усвідомлювало декларативний характер такої заяви і, окрім орієнтації на проголошені В. Вільсоном ідеї самовизначення нації, орієнтувалися на підтримку самих українців, що проживали у згаданих етнографічних умовах. Однак за складної соціально-економічної ситуації та розгортання громадянської війни населення (переважно селянське) було далеко від політичних устремлінь Києва. По-іншому склалася ситуація в Галичині, де бажання соборності УНРади та населення краю збігалося.

Можна стверджувати, що ідея соборності була закладена в основу державотворчого процесу ЗУНР та норми адміністративного й конституційного законодавства. У процесі формування кордонів керівництво ЗУНР брало до уваги дотримання етнографічних меж проживання українців у Австро-Угорщині. Погоджуємося з твердженням І. Гошуляка: навіть самою назвою – «Західно-Українська Народна Республіка» – вона виражала, з одного боку, принцип соборності, охоплюючи всі західноукраїнські землі, а з іншого, демонструвала нерозривний зв'язок зі всією Україною, зокрема з традицією створеної Центральною Радою УНР [3, с. 356]. Таке зауваження надзвичайно слухне, оскільки керівництво УНРади з самого початку відкинуло ідею назви держави «Галицька республіка».

На нашу думку, об'єднання УНР і ЗУНР стало моделлю цивілізованого демократичного, неекспансіоністського збирання територій в єдиній суверенній державі. Етнонаціональна консолідація ґрунтувалася на засадничих принципах, – історичному самоусвідомленні спільності, ідеалах свободи і незалежності, добровільному волевиявленні, опорі на власні політичні та матеріальні ресурси. Звісно, для реалізації такого задуму, саме на таких засадах, ні в УНР ні в ЗУНР не було ресурсів та зовнішньополітичної підтримки. Цей крок, засвідчив наявність чіткого переконання у праві на соборні державу, яка повинна включати усі етнічні українські землі.

Наступним етапом у процесі розгортання соборницьких ідей став час Карпатської України та боротьби ОУН за відновлення Української держави. Якщо серед офіційних постанов часів Карпатської України не було норми про реалізацію ідеї соборності, у практичній площині, саме 22 січня 1939 р. у Хусті відбулася 20 тисячна маніфестація на честь святкування 20-ї річниці Акта злуки УНР та ЗУНР [8]. Закономірно, що говорити про реальні кроки реалізації ідеї соборності не варто, адже сама Карпатська Україна, як держава проіснувала кілька днів.

Більш послідовними у контексті реалізації ідей соборності були представники Організації українських націоналістів. С. Адамович у своїх дослідженнях доводить, що ідея соборності була наскрізною правовою доктриною ОУН [1-2]. Реалізація ідеї соборності ОУН почала реалізовуватися після утворення Революційного Проводу ОУН і формування у 1940 р. Комісії державного планування [15, с. 299-300]. У прийнятих Комісією матеріалах йшлося не тільки про засади місцевого самоврядування, а й про майбутнє держави, яка мала об'єднувати усі етнічні українські землі, зі столицею в Києві.

Тільки після здобуття Україною незалежності у 1991 р. ідея соборності була реалізована на практиці й задекларована в Конституції.

Висновки. Таким чином, ідея соборності, в українській державницькій та правовій думці характеризується глибоким філософсько-правовим змістом, що передбачає єдність етнічних українських земель у межах однієї держави. Впродовж ХХ ст. прослідковується чотири ключові етапи впродовж яких ідея соборності не тільки була теоретично оформлена, але й реалізована практично. Акт Злуки УНР та ЗУНР став початком чіткого конституційного та правового оформлення ідеї соборності. Не зважаючи на формальний характер територіальної і політичної єдності, ідея соборності утвердилася не тільки в правовій концепції, а й у свідомості пересічних українців. Останнє чітко прослідковувалося в часи Карпатської України та діяльності ОУН. Здобуття незалежності ознаменувало собою реалізацію ідеї соборності, надавши їй таким чином чіткого ідеологічного і правового підґрунтя.

Список використаних джерел

1. Адамович С. Ідея соборності у творчій спадщині С. Бандери та її репрезентація у програмах і діяльності сучасних політичних партій. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2008. Ч. 15–16. С. 701–708.
2. Адамович С. Ідея соборності в програмових документах ОУН і її репрезентація в діяльності сучасних політичних партій. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2008. Ч. 14. С. 420–426.
3. Гошуляк І. Г. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. 467 с.
4. Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації. *Україна модерна*. Львів, 1999. Ч. 2–3 за 1997–1998 рр. С. 254–269.
5. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.: монографія. Тернопіль: Астон, 2009. 519 с.
6. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / кер. автор. кол. й відп. ред О.Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.
7. Ілин Л. Ідея «соборності» в державотворчих концепціях Галичини ХІХ – початку ХХ ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2019. №. 8 (20). С. 15-21.
8. Інформаційні матеріали до Дня Соборності України-2020. URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/departament_suspilnykh_komunikatsii/den_informuvannya_246023/z_20_po_22_sichnya_2020_roku_bude_provedeno_den_informuvannya_naselennya_trudovikh_kolektiviv_pidpriyemstv_ustanov_ta_organizatsiy_z_nagodi_dnya_sobornosti_ukrani/im_den_sobornosti-2020.pdf.

9. Калакура Я. С. Соборність України як концепт новітньої історіографії. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 116-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2015_33_13.
10. Лозинський М. В. В Народній Республіці. *Діло*. 1918. 12 листопада.
11. Лозинський М. В. В Народній Республіці. *Діло*. 1918. 15 листопада.
12. Макаручук С. ЗУНР: історичний досвід національного державотворення і сучасність. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* : зб. наук. праць. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. Вип. 18. С. 20–29.
13. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917 – 1920 роках. К.: ТзОВ «Укр. Видавн. Спілка», 1999. 416 с.
14. Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917–1921 рр.: зб. наук. ст. / гол. ред В. Ф. Верстюк. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. 328 с.
15. Трофимович В. Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940-1950). *Український визвольний рух*: наук. зб. Львів, 2007. Збірник 10. С. 299-312.
16. Українське слово. 1918. 23 жовт.
17. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. Прага: [б.в.], 1922. Т. 3. 212 с.

References

1. Adamovych, S. (2008). Ideia sobornosti u tvorchii spadshchyni S. Bandery ta yii reprezentatsiia u prohramakh i diialnosti suchasnykh politychnykh partii. [The idea of catholicity in the creative heritage of S. Bandera and its representation in the programs and activities of modern political parties]. *Halychyna. Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnyi kraieznauvnyi chasopys*, 15–16, 701–708. (in Ukrainian)
2. Adamovych, S. (2008). Ideia sobornosti v prohramovykh dokumentakh OUN i yii reprezentatsiia v diialnosti suchasnykh politychnykh partii. [The idea of catholicity in the OUN program documents and its representation in the activities of modern political parties]. *Halychyna. Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnyi kraieznauvnyi chasopys*, 14, 420–426. (in Ukrainian)
3. Hoshuliak, I. H. (2009). *Ternystyi shliakh do sobornosti (vid idei do Aktu Zluky)* [The thorny path to catholicity (from the idea to the Act of Reunion)]. К. : IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
4. Hrytsak, Ya. (1999). Ukrainska revoliutsiia, 1914–1923: novi interpretatsii. [Ukrainian Revolution, 1914–1923: new interpretations]. *Ukraina moderna*. Lviv, 2–3 za 1997–1998 rr., 254–269. (in Ukrainian)
5. Datskiv, I. B. (2009). *Dyplomatiia ukrainskykh derzhavnykh utvoren u zakhysti natsionalnykh interesiv 1917–1923 rr.* [Diplomacy of Ukrainian state formations in defense of national interests of 1917–1923]. Ternopil: Aston. (in Ukrainian)
6. Karpenko, O. (2001). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923: istoriia*. [Western Ukrainian People's Republic. 1918–1923: history]. Ivano-Frankivsk : Siversiia. (in Ukrainian)
7. Ilyn, L. (2019). Ideia «sobornosti» v derzhavotvorchykh kontseptsiiakh Halychyny XIX – pochatku XX st. [The idea of "catholicity" in the state-building concepts of Galicia in the XIX - early XX centuries.]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Seriia Pravo*. Ivano-Frankivsk: Ivano-Frankivskiy universytet prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, 8 (20), 15-21. (in Ukrainian)

8. Informatsiini materialy do Dnia Sobornosti Ukrainy-2020. Retrieved from: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/departament_suspilnykh_komunikatsii/den_informuvannya_246023/z_20_po_22_sichnya_2020_roku_bude_provedeno_den_informuvannya_naselennya_trudovikh_kolektiviv_pidpriemstv_ustanov_ta_organizatsiy_z_nagodi_dnya_sobornosti_ukrani/im_den_sobornosti-2020.pdf. (in Ukrainian)
9. Kalakura, Ya. S. (2015). Sobornist Ukrainy yak kontsept novitnoi istoriografii. [The catholicity of Ukraine as a concept of modern historiography]. *Istorychna pamiat*, 33, 116-125. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2015_33_13. (in Ukrainian)
10. Lozynskyi, M. (1918). V Narodnii Respublytsi. [In the People's Republic]. *Dilo*. 12 lystopada. (in Ukrainian)
11. Lozynskyi, M. (1918). V Narodnii Respublytsi. [In the People's Republic]. *Dilo*. 15 lystopada. (in Ukrainian)
12. Makarchuk, S. (2009). ZUNR: istorychnyi dosvid natsionalnoho derzhavotvorennia i suchasnist. [WUNR: historical experience of nation-building and modernity]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*: zb. nauk. prats. Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 18, 20–29. (in Ukrainian)
13. Serhiichuk, V. (1999). Ukrainska sobornist. Vidrodzhennia ukrainstva v 1917 – 1920 rokakh. [Ukrainian catholicity. Revival of Ukrainians in 1917 - 1920]. K.: TzOv «Ukr. Vydavn. Spilka». (in Ukrainian)
14. Verstiuk, V. F. (2014). Sotsialni konflikty ta povsiakdenne zhyttia revoliutsiinoho suspilstva 1917–1921 rr. : zb. nauk. st. [Social conflicts and everyday life of the revolutionary society of 1917–1921]. K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
15. Trofymovych, V. (2007). Derzhavotvorchy idey Provodu OUN v Ukraini (1940-1950). [State-building ideas of the OUN leadership in Ukraine (1940-1950)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*: nauk. zb. Lviv, 10, 299-312. (in Ukrainian)
16. Ukrainske slovo. 1918. 23 zhovt. (in Ukrainian)
17. Khrystiuk, P. (1922). Zamitky i materialy do istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr. [Notes and materials on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1920.]. Praha: [b.v.]. T. 3. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 26.10.2020
прийнята до друку 06.11.2020

The article: is received 26.10.2020
is accepted 06.11.2020

УДК 340.12

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.56-61

HISTORICAL AND LEGAL ASPECT OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF POSITIVE LAW

Roman Petrovich Lutskyi,

Doctor in Law, Associate Professor, Director of the Research Institute,

King Danylo University

35 Konovaltsia Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

e-mail: roman.lutskyi@iful.ukd.ua

ORCID: 0000-0001-9558-3699

Description: The article is aimed to attract the attention of not only theorists, but also historians of the study of law to the fact that the latter began its evolution from «custom». It is the latter that is based on worldview recognition and submission. It was closer to justice, and therefore met the ideas of the ideal of the law as the supreme good; it provides peace, order and mutual understanding. **Methodology:** The research methodology is based on the principles of historicism, systemicity, scientific character, interdisciplinarity. The following methods were used: historiographic analysis, historical and genetic, terminological analysis, comparative, typological. Based on a wide range of published and substantiated studies in the field of principles of the formation of law, the authors systematized and scientifically proved the formula of causal relationships, which ultimately made a decisive influence on the development of positive law. **Results:** According to the authors, the current legislation, as well as the formation of the state, has passed a significant historical path of its formation and development from the primitive custom to the positive law sanctioned by the state. Moreover, in the early states, custom prevailed even with persistent and constantly strengthened attempts by public authorities to influence the legal status of society and dominate it through the judicial and administrative apparatus. This, in turn, ensured a gradual combination of various forms of legal regulation originating from society and the state.

The very origins and foundations of the current legislation can be found even in the social regulation of primitive society, which was carried out with the help of customs, taboos, morality, and the like. Moreover, the basic principles of customary law as the first form of positive law were mythological and religious principles, which were also developed and supplemented in the further development of its forms. The sources of the current legislation which reflect the historical beginning of its gradual formation and development are different in certain spatial and social dimensions.

As for the current legislation, it arose in the context of the gradual and prolonged formation of a socially heterogeneous society, as well as the development of social and economic relations. At the same time, the theoretical and historical conditions for the emergence of officially established modern legislation are formed through the list of social interests of strata close to the state apparatus. These circumstances made it possible to make managerial decisions that would better protect their property rights and opportunities, and helped them in the institute of positive law, which was generally binding for the whole society.

Key words: state, society, law, positive law, evolution, theory of law development.

Problem statement. Coverage of the theoretical conditions of origin, principles and sources of law is possible on the basis of a correct understanding of the defining primary principles, which are essential factors in the process of lawmaking. These primary principles can be safely called the most ancient rules of human behavior, which are characterized by the term «customs». Among the most primitive customs are the taboos, which were followed under the threat of sacred or mystical punishment. Customs were closest to instincts, because people carried them out without thinking about their content and essence, only because it was originally accepted.

The specific natural collectivism is considered as a dominant characteristic feature of the initial existence and consciousness of people, within which there is still no room for individual separation with the corresponding intellectual forms, psychological experiences, and the like. The consciousness of primitive society affirms group values, strengthens an integral way of life. The collective is a natural sphere where human consciousness is formed and developed, and slowly and spontaneously, ideas about the world are being formed, which are brought to each member of the primitive society using traditional forms of socialization [7, p. 17].

In a society with sufficiently developed social ties, the sphere of social norms and regulatory mechanisms is to one degree or another divided into separate, specific socio-normative systems, among which morality, religion and others are worth highlighting. But at the first stages of the development of mankind, such a distribution does not yet exist, since the level and type of social relations of that time did not provide the necessary basis for differentiating social norms. In addition, all the components of the material and spiritual life of a primitive society, all the methods of cognitive and practical activity known to him, are inseparable from one another.

If we talk about the social regulators of primitive society, among which there are customs, rituals, rites, myths, religious and moral norms, they performed two important functions: 1) social norms allowed primitive people to «free their psychic energy from fear of the world around them and direct it towards production activities»; 2) the second function of social regulation in the primitive society consists in establishing stable relations in it, since it was precisely such relations that excluded the influence of random, purely subjective motives and circumstances that could «come from relatives and tribesmen» [6, p. 176].

Presentation of the main research material. Social regulation ensured the creation of a situation in a primitive society when, in a normal conscious state, human actions no longer consisted of instinctive reactions to external stimuli and were not a simple response to the situation. Between the situation and the impulse to action generated by it, between the impulse and the response to the situation stood a social norm, which was not deduced from the situation and was not created by it, but was connected with more general principles of human life. Rituals, ceremonies, magic, and the fulfillment of other social norms made life easier for people and more successful, from whence they constantly wanted to repeat them. Subsequently, social norms began to be passed on from generation to generation [6, p. 176-177].

So, the development of primitive customs into the norms of customary law, which occurred as the primitive society developed and the social strata gradually appeared in it, should be considered as the first step in the process of law formation.

In addition, studies of ancient cultures allow us to conclude that even representatives of primitive society, albeit at a primitive level, already distinguish customary law from other types of social regulation, in particular, morality and religion. Moreover, the formation of customary law was the foundation that contributed to the distinction of law and morality in the minds of people [10, p. 69]. Also, it must be borne in mind that the moral standards that determine the

behavior of people are inalienable from the content of the moral assessment of a person's actions, their personal qualities and the like. Such a moral assessment is often completely different, which makes it difficult to apply moral sanctions. Legal norms expressed in the custom or other form of law are exempted from such moral assessment.

The typical for modern legal systems division into substantive and procedural rights occurred in customary law. This is due to the fact that the reaction to the failure of a certain person to comply with moral or religious rules is embodied in spontaneous forms and substantially depends on the personal discretion of the participant in a particular social group. In law, such a reaction is strictly regulated, standardized, and this is another important difference between the legal type of social regulation and others. At least, as scientific sources indicate, the emergence of primitive legal forms in order to resolve conflicts, disputes, as well as imposing sanctions or punishments for criminal acts, takes place at an early stage in the development of human society.

So, even at the beginning of the development of mankind, law existed as a certain general regulatory system, with which then in the process of evolution of mankind legal systems of different times and peoples were formed whose legal system was already characterized as a complex hierarchically normative entity. The development of law and legal systems took place in accordance with the general laws of the evolution of society and is rooted in the uniformity of human nature and those problems that are solved at certain stages of social development.

The tribal tradition and customs of the lineage group at the stage of proto-state were no longer enough. There was a need to organize a new, more complex system of regulating social relations, which extended not only to blood relatives, but to the entire territory occupied by people interacting with each other. So, there was an urgent need for power and law, the very first and main form of which was ordinary law. The powers of the authorities have expanded and strengthened over time with the development of the state gaining support in legal institutions [3, p. 39].

With the emergence of the state, a system of positive law is actively formed, established in the form of laws, administrative orders, judicial precedents, authorized customs, and the like. At the same time, with the emergence of the state as a special political organization of society, mankind gradually accumulated legal experience in regulating public relations based on specific norms of customary law that arose and formed in the era of class society and reflect the complex and lengthy practice of this state stage.

In barbarian states, the ruler or any other person on his behalf could not voluntarily abolish the norms of customary law and customs in general, since at that time it was believed that they came from distant ancestors and belong to the social level that operates on the basis of a fairly wide self-government. «Relations in society were such that radical changes in ordinary legal norms were not allowed. Even the traditional way of life of the barbarians changed very slowly in its nature, did not allow any drastic changes in law. Customary law is a conservative law» [5, p. 76].

In this regard, A. Gurevich believed that the task of the legislator in the early states was not to develop and adopt new laws, but to select from the norms of customary law the most important, wise and fair regulations with a view to secure them in laws and other official forms of law [4, p. 66].

In this context, it is advisable to note that the Laws of the Babylonian King Hammurabi is nothing more than a «series of amendments» to the then existing common law in the form of customs. At the same time, it is significant that in the preamble to these Laws these amendments, which are issued by the tsarist authorities, are brought to the attention of people

in sacred form, with reference to the authority of the most respected Babylonian gods. It should also be noted that the way to bring the content of the laws of Hammurabi to the general public was in line with the custom of many ancient peoples. The indicated custom was that the laws adopted by the supreme power were exhibited in a visible and public place, as a rule, in the central city square and the main building of the city where justice was administered. This custom was also characteristic of many other ancient memorials of law. In addition, another feature of the ancient law memorials was that, depending on the historical traditions of a particular people, they were written on wooden boards, stone tablets or pillars. So, the laws of Hammurabi were carved on a pillar of black basalt. It should be noted that in the context of legal understanding, the indicated custom and the corresponding practice meant that the compulsory nature of the requirements of the law was accompanied by the perception and accessibility of regulatory requirements for those to whom they are addressed.

The early states are cautious enough to innovate in conventional law systems, while making numerous reservation clauses. According to R. David, in the XII-XIII centuries the law on the European continent «was independent of the orders of the authorities; the sovereign was not authorized to create or change the law. The sovereign performed only administrative functions in order to organize justice, help in the formulation of law, he did not create personally. By issuing ordinances, edicts, the sovereign could correct certain judicial errors; he also had the right to create courts and regulate their procedure. The sovereign did not create laws; he only gave instructions on the application of the principles of law that were created independently by other sources» [2, p. 16]. Further, David continues his thought, noting that in the sphere of private law, the role of legislation for that period was even less significant, since «the authorities did not go beyond the modernization of customs; French kings were interested in maintaining customs and even later absolute monarchies did not consider themselves free to change the usual rules of private law» [2, p. 17].

Thus, positive law in the form of officially established legislation developed in a rather slow and gradual way, and this feature is characteristic of almost all legal systems. Even in ancient Rome, which, even in ancient times, perfected the rule of law in its general and impersonal form, legislative law was making its way uncertainly and gradually [9, p. 276].

That is why the process of forming the modern and most current way of legal regulation using legislative acts as acts of higher legal force and the main form of law is characterized by a long period of development over many centuries, although the formation of written law does not mean the emergence of legislative law in the proper sense of the term. This is due to the fact that written record was required primarily by normative public contracts, as well as judicial precedents expressed in case law, which synthesized legal customs in a certain way and based on which specific court cases were decided. In addition, the case law is the starting point of the case law regulation of public relations. Judicial precedent and case law correlate as a form and content by analogy. However, the assertion that the ratio decidendi is a judicial precedent is erroneous, because, despite the fact that the case norm is the content of a judicial precedent, it does not replace it [8, p. 50-51].

It is advisable to associate the emergence of legislative law with the establishment of the dominant role of state lawmaking and law in society. The problem of the history of law during the existence of the early states lies precisely in the need to distinguish between law and transitional legal forms, which were based on a redone custom, included in «codes», «truths», treaties and judicial precedents.

Based on the above, it cannot be said that the emergence of written positive law coincided with the emergence of legislative law as such, since the latter is possible only in a state with a

developed political system. Moreover, the law, as a form of law, organically combines political and legal foundations, reflects what the state really is for a particular society, how fully and effectively the state embodies the requirements of fundamental principles of law in legislation.

Turning to the direct coverage of questions about the conditions for the formation of the most developed modern form of law expressed in the current legislation, it should be noted that the official establishment or recognition of the norms of positive law, expressed in laws and other official sources, takes place on the basis of the emergence of existing living conditions of society and the activities of the state, which are dictated by social needs, expectations of members of society, organizations of people, government agencies, the gradual accumulation of experience in meeting them, implementing and resolving social conflicts, and the like.

Any appearance of new needs, goals, social roles and other important conditions and facts typical of the modern historical stage of development of society also has the goal of obtaining real expression and consolidation in the manufacturing, social spheres and personal life of people, their communities, in the activities of state bodies before these needs, goals, roles will be universally recognized and enshrined in law. Most often, such consolidation is preceded by their recognition and support by public morality, religion, the practice of officials or political and other public organizations. Thanks to this, it becomes possible to consider the issue of legal consolidation of the relevant relations by laws and other decisions of the state.

Modern legislative law has also become possible as a result of the development of the human mind and increase in its ability of abstract thinking, since developed law, as a rule, is characterized by the presence of norms of an abstract rather than casuistic nature, which is associated, in particular, with the complication of social reality and an increase in the volume of social regulation. In this regard, it is noted in the modern legal literature that the principles of modern law include, in particular, the natural foundations, cognitive foundations, socio-economic foundations, moral principles, political principles, historical foundations and internal legal foundations proper.

Conclusions. So, summing up the above provisions, we can draw the following fundamental conclusions:

1. The current legislation, as well as the formation of the state, has passed a significant historical path of its formation and development from the primitive custom to the positive law sanctioned by the state. At the same time, in the so-called «proto-states», the customary way of legal regulation prevailed even with persistent and constantly strengthened attempts by the public authorities to influence the legal life of society and dominate it through the judicial and administrative apparatus. This, in turn, ensured a gradual compilation of various forms of legal regulation emanating from society and the state;

2. The origins and foundations of the current legislation can be found in the social regulation of primitive society, which was carried out, first of all, with the help of customs, taboos, morality and the like. Moreover, the main principles of customary law as the first form of positive law were mythological and religious principles, which were also developed and supplemented in the further development of its forms. The sources of the current legislation, reflecting the historical beginning of its gradual formation and development, are different in certain spatio-temporal and social dimensions;

3. Historically, the current legislation has arisen in the conditions of the gradual and long-lasting formation of a socially heterogeneous society, as well as the development of social and economic relations primarily. At the same time, the historical conditions for the emergence of officially established modern positive law, that is, legislative law, are formed, inter alia, through a list of social interests of layers close to the state apparatus. These circumstances made it

possible to make such managerial decisions that would better protect their property rights and opportunities through the formation of the institution of positive law which is generally binding for the whole society.

References

1. Bedrii, M. M. (2018). Osnovni ta dodatkovy oznaky pravovogo zvychaiu u konteksti poshukiv yogo definitsii [Basic and additional features of legal custom in the context of finding its definition]. *Journal «Science Rise: Juridical Science»*, 1(3), 25-33. (in Ukrainian)
2. David, R. (2003). Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti [Basic legal systems of the modern world]. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniia. (in Russian)
3. Hrytsenko, V.A., & Brusova O.V. (2018). Pohliadi dorevoliutsijnukh ushenykh-yurystiv shchodo vynyknennia prava v davnih skhidnykh slovian [Reviews of dorevolutional scientists and lawyers on the emergence of law by ancient Eastern Slavs]. *The forum of law*, 2, 37-44. (in Russian)
4. Gurevich, A. (1972). Kategorii srednevekovoi kulturi [Categories of medieval culture]. Moskva: Iskustvo. (in Russian)
5. Gurevich, A. (1970). Problemy genezisa feodalizma v Zapadnoi Yevrope [Problems of the genesis of feudalism in Western Europe]. Moskva: Vysshaia shkola. (in Russian)
6. Kachanina, T.V. (2004). Proiskhozhdeniie gosudarstva i prava [Origin of state and law]. Moskva: Vysshaia shkola. (in Russian)
7. Maltsev, G.V. (2010). Ocherki istorii rannevo prava i gosudarstva [Sketches of the history of early law and the state]. Moskva: RAGS. (in Russian)
8. Maltsev, G.V. (2019). Teoretiko-pravovaya kharakteristika pretsedentnoi normy prava [Theoretical and legal characteristic of the case law]. *Pravovoie gosudarstvo – Constitutional state*, 30, 43-52. (in Ukrainian)
9. Piento, R. (1972). Metody sotsialnykh nauk [Social science methods]. Moskva: Progress. (in Russian)
10. Schlegel, S. A. (1970). Tiruray Justice: Traditional Tiruray Law and Morality [Tiruray Justice: Traditional Tiruray Law and Morality]. Berkeley: University of California Press.

Стаття: надійшла до редакції 20.10.2020
прийнята до друку 31.10.2020

The article: is received 20.10.2020
is accepted 31.10.2020

УДК 340.13

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.62-69

МОВА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Ляшук Андрій Володимирович

заступник декана Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)

Національної академії внутрішніх справ

вул. Національної гвардії, 3, м. Івано-Франківськ, 76000, Україна,

e-mail: andriyliashuk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7872-3300

Мета. Метою роботи є формування теоретичних засад використання мови як основного засобу вираження права. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного теоретичного матеріалу та наукових позицій й формулювання відповідних проблемних аспектів мови права, оскільки, вона заснована на мові повсякденного спілкування, але разом тим слугує певним службовим цілям. Під час проведеного дослідження використовувались такі **методи** наукового пізнання: діалектичний, герменевтичний, історико-правовий, системний та формально-юридичний. Вказані методи діли зможу сформуувати теоретичні засади мови як засобу вираження права. **Результати.** У процесі дослідження встановлено, що мова права є системою, в якій мова є засобом реалізації усіх сфер життєдіяльності суспільства, зокрема правової, адже правова реальність як відображення дійсності немислима без мови – матеріального носія думок суб'єкта. Без мови всі поширені в юридичній літературі чинники залишаться далекими від дійсності, оскільки не відображатимуть сучасні соціокультурні процеси. Визначено, що традиційно мова права сприймається не більше ніж засіб, що дає змогу донести юридичну інформацію до адресата. Однак вона є більш складним явищем, ніж просто засіб передачі інформації. У цілому мова є єдиним способом доступу до розумових процесів: у ній фіксується досвід людства, його мислення і, як наслідок, мова є механізмом пізнання. Водночас юридична мова, «обслуговуючи» своїми ресурсами правове життя суспільства, стає її своєрідним пізнавальним відображенням. **Наукова новизна.** У процесі дослідження встановлено проблемні аспекти функціонування мови права як соціально й історично обумовленої системи способів і правил словесного вираження понять і категорій, що вироблені і застосовуються з метою регулювання взаємовідносин суб'єктів у правовому житті суспільства. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати для вдосконалення механізму функціонування та застосування мови права в правотворчій, законотворчій, правотлумачній, правоохоронній сферах.

Ключові слова: мова, право, мова права, форма права, закон, правова свідомість, функції мови права.

Andrii Liashuk,

Deputy Dean of the Precarpathian Department (Ivano-Frankivsk)
of the National Academy of Internal Affairs
3, Natsionalnoi Hvardii Street, Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine,
e-mail: andriyliashuk@ukr.net

LANGUAGE AS A MEANS OF LAW EXPRESSING: THEORETICAL PRINCIPLES

Purpose. The purpose of the paper is to formulate the theoretical foundations of the usage of the language as the main means of the law expression. **Methodics.** The methodics involves a comprehensive analysis and generalization of the available regulatory material and scientific positions and the formulation of the relevant problematic aspects of the law language because, it is based on the language of everyday communication, but at the same time it serves certain business purposes. During the research the following **methods** of scientific cognition were used: dialectical, hermeneutic, historical-legal, systemic and formal-legal one. These methods allow form the theoretical foundations of the language as a means of the law expression. **Results.** In the course of the research it has been stated that the language of the law is a system in which language is a means of the realization of all spheres of the social life, including the legal one, because the legal reality as a reflection of reality is inconceivable without the language. The former is the material carrier of the subject. Without language, all the factors common in the legal literature will remain far from reality, as they will not reflect modern socio-cultural processes. It is determined that traditionally the language of law is perceived as no more than a means of communicating legal information to the addressee. However, it is a more complex phenomenon than just a means of transmitting information. In general, language is the only way to access mental processes: it captures the experience of mankind, its thinking and, as a consequence, language is a mechanism of cognition. At the same time, legal language, “serving” the legal life of society with its resources, becomes it’s kind of cognitive reflection. **Scientific novelty.** In the course of the research the problematic aspects of the functioning of the language of law in the general language system have been established as socially and historically conditioned system of ways and rules of verbal expression of concepts and categories, developed and used to regulate the relationship of subjects in the legal life of society. **Practical importance.** The results of the study can be used to improve the mechanism of the application of the language of law in law-making, law-interpreting, law enforcement spheres.

Key words: language, law, language of law, form of law, legal act, legal consciousness, functions of the law language

Постановка проблеми. У процесі становлення правової держави в Україні основний наголос робиться на панування права в усіх сферах суспільного життя. Відбувається процес чіткого розрізнення права та закону. Звичайно, що законодавство має відповідати вимогам оновлюваних суспільства й держави, стандартам прав і свобод людини, однак, воно не охоплює весь обсяг права. Як наслідок, спостерігаємо чітке усвідомлення того, що право це не тільки писаний закон, адже, нормативно-правовий акт є лише однією із форм права. Мова використовується в усіх джерелах правах для формування загальнообов’язкового правила поведінки, незалежно від того, чи це звичай чи нормативно-правовий акт чи договір. Окрім того, мова права тісно пов’язана із суспільним життям та соціокультурним простором.

Сутнісні риси мови права визначаються особливостями його форм. Форми буття права виражаються через систему об'єктів, процесів, властивостей та відносин, яка відображається у мові права та, одночасно, є моделлю фрагменту об'єктивної реальності, яка репрезентує право.

Буття самого права, існування та дія припускають необхідність зв'язку між правовою сутністю та феноменом, а взаємопов'язана їхня єдність складає право як особливу форму регулятора суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Базу для дослідження мови права заклав британський теоретик Х. Харт. Переважно лінгвістично-філологічний підхід до мови права піднімався у роботах юристів-теоретиків С. Алексєєва, Д. Гаврилова, І. Грязіна, Ю. Оборотова, О. Петришина, О. Піголкіна, П. Рабіновича, В. Сирих, Ю. Тодики, В. Ткаченка, М. Цвіка, А. Черданцева.

Лінгвістичні засади мови права серед вітчизняних науковців досліджували Н. Артикуца, С. Кравченко, Ю. Прадід, В. Радецька, Б. Стецюк, З. Тростюк та інші. Актуальними проблемами юридичного мовлення займаються зарубіжні дослідники Д. Беляєв, Н. Голєв, Т. Губаєв, С. Дороніна, О. Сковородніков, С. Хижняк, Б. Шаріфуллінін.

Незважаючи на велику кількість авторитетних праць про мову права, вважаємо, що дослідження можуть і повинні мати і більш широкий міждисциплінарний та водночас теоретичний характер, оскільки за межами юридичної лінгвістики поки що залишається низка цікавих і практично важливих правових і юридично-логічних питань.

Постановка завдання. Сформувати теоретичні засади мови як засобу вираження права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова – засіб спілкування людей і забезпечення реалізації інформаційних процесів у сучасному суспільстві, а її основна функція – комунікативна. У цій ролі вона має універсальний характер: нею можна передавати все те, що виражається, наприклад, мімікою, жестами чи символами.

Право виконує роль регулятора поведінки людини в суспільстві, а мова є формою його вербального вираження. Поняття «мова» в праві використовується в декількох значеннях. По-перше, вона позначає сукупність всіх діалектів і говірок, якими користується в ролі рідної мови той чи інший народ (розмовна мова). По-друге, літературна мова – мова літературних творів, науки і освіти. По-третє, державна мова законодавства, управління, суду й офіційного діловодства. Слід зазначити, що в публічно-правових відносинах як державна мова на регіональному та місцевому рівнях може використовуватися не тільки загальнонаціональна, а й інші мови, які отримують статус офіційних (регіональних і місцевих).

Мову права можна розглядати як певне статичне явище, яке містить певний набір специфічних засобів, призначених для того, щоб дати об'єктивний вираз певному правовому змісту. Саме мова права є ефективним та адекватним засобом зберігання і передавання правової інформації, оскільки вона є не тільки семіотичною системою, але й невід'ємною складовою правової системи з її традиціями, особливостями логіки і функціями.

Мова права складається з двох взаємопов'язаних елементів – мови і права. Кожен з них має свій колорит, свою специфіку, утворюючи таким чином унікальне правове явище – мову права. Мова – це набір зразків, моделей поведінки, які передаються через культуру і є однаковими як для малих, так і для великих груп і суспільства загалом. В. фон Гумбольдт розглядає мову як «проміжний світ» між свідомістю людини і реальною

дійсністю. Він зазначав, що «мова – орган, який утворює думку, отже, у становленні людської особистості, в утвердженні в ній системи понять, у привласненні нею накопиченого поколіннями досвіду мові належить провідна роль» [9, с. 78]. Ці ідеї отримали розвиток у працях Й. Вайсгербера, який основний акцент зробив на вивченні мови як об'єктивного соціального утвердження («надособистісний» рівень мови). Одним з основних в його концепції стало поняття «мовної спільноти». Аналізуючи роль мовного співтовариства в історії держави, він дійшов висновку, що мова – це державотворчий фактор, невід'ємний символ держави [2, с. 115–116]. За допомогою мови фіксуються символи, норми, звичаї і весь соціальний досвід людства, який інколи здобутий різною ціною.

Для розуміння різноманіття мови права її слід розглядати у взаємозв'язку з правовим життям суспільства, під яким А. Малько пропонує розуміти форму соціального життя, що виражається переважно в правових актах і правовідносинах. Правове життя визначає специфіку і рівень правового розвитку суспільства, ставлення суб'єктів до права та ступінь задоволення їх інтересів [6, с. 43].

Мова права є прямим способом прояву правової свідомості. Вона виконує такі функції:

- позначає, називає предмет, явище чи дію, виділені людиною із правового суцього;
- є засобом мислення, засобом вираження предметного змісту знання;
- об'єктивує ідеальну за своїм способом існування правову свідомість;
- є засобом спілкування людей, обміну досвідом, переживаннями, почуттями;
- зберігає та передає правову інформацію для прийдешніх поколінь;
- є засобом управління як поведінкою людини, так і колективними діями.

Традиційно мова права сприймається не більше ніж засіб, що дає змогу донести юридичну інформацію до адресата. Однак, на нашу думку, мова права є більш складним явищем, ніж тільки засіб передачі інформації. У цілому мова – єдиний спосіб доступу до розумових процесів. У мові фіксується досвід людства, його мислення, як наслідок, мова є механізмом пізнання. Водночас мова права, «обслуговуючи» своїми ресурсами правове життя суспільства, стає її своєрідним пізнавальним відображенням.

Мову права можна розглядати як найдавніший пласт мови. Саме потребою регламентації суспільних відносин деякі вчені пояснюють виникнення письма. Становлення і розвиток мови права відбувається під впливом багатьох факторів, серед яких вчені виділяють:

- категоріальний зміст суспільної свідомості;
- особливості правової свідомості;
- стан правової системи суспільства;
- особливості законотворчої діяльності [8].

Мову права можна розглядати принаймні у двох аспектах: діяхронічному та синхронічному. Діяхронічний аналіз складається з аналізу ієрархії мовних одиниць, з яких будується мовна тканина. Вивчення цих одиниць базується на даних філологічних дисциплін, зокрема лінгвістики. Синхронічний аспект аналізує функціонування мови права в тій чи іншій сфері. Окрім того, мову права не можна кваліфікувати за тим самим принципом, що й мови національні. Мова права існує як функціональний варіант природної мови зі своєю сферою застосування й індивідуальними лінгвістичними нормами (фразеологією, словниковим складом, термінологічною і смисловою ієрархією). Також вона має низку специфічних особливостей, які мають морфосинтаксичний, семантичний і прагматичний характер, та використовується в певних соціальних ролях:

при подачі в суд позовних заяв, при порушенні кримінальної або адміністративної справи, при захисті в судовому процесі.

Як уже нами зазначалося, мова права заснована на мові повсякденного спілкування, але разом тим слугує певним службовим цілям. Насамперед вона формується відповідно до конкретної галузі права, тому існує велика кількість юридичних термінів, властивості яких різняться відповідно до галузі права. До того ж, мова права різних країн і різних історичних періодів має відмінні характеристики, що відрізняють її від повсякденного писемного мовлення.

Мова права є засобом законодавчої діяльності юридичної науки, засобом і об'єктом правозастосовальної діяльності та виконує стосовно права такі важливі функції, як висловлення та комунікації. Якщо взяти до уваги юридичний процес, то його суть можна проілюструвати на прикладі мовленнєвої діяльності, в процесі якої суб'єкт висловлює проблему, що отримує в тексті судової постанови своє кінцеве вирішення.

Будь-яке правове явище, як от закон або судовий процес, є текстовим явищем, тобто явищем мовної комунікації. М. Бахтін писав, що текст – це первинна даність для лінгвістики, філології, літературознавства, історії, права та взагалі всього гуманітарно-філософського мислення, він «є тією безпосередньою дійсністю (дійсністю думки і переживань), з якої тільки і можуть виходити ці дисципліни і це мислення. Де немає тексту, там немає і об'єкта для дослідження і мислення» [1, с. 281]. Ми дотримуємось цього погляду і вважаємо, що юридичний текст є головною та важливою формою вираження права. Як і будь-який інший текст, він має лексичну (мовленнєву), логічну і граматичну основу, що у певний спосіб організовані для передачі інформації. Водночас юридичний документ має текстові особливості, своєрідний мовленнєвий вираз, оскільки є письмовим носієм юридичної інформації. Окрім того, різноманітні юридичні тексти, залежно від функціональної мети, різняться певною організацією, принципами та правилами виконання. Саме текст права формує людину як суб'єкта правовідносин.

Для того, щоб кожен суб'єкт права знав і розумів свої права й обов'язки, усвідомлював, як під час процесу був застосований закон у кожному конкретному випадку, мова юридичного документа повинна відповідати трьом умовам: бути точною, зрозумілою і достовірною, а отже відповідати таким вимогам:

1. Відсутність емоційного забарвлення: текст повинен мати нейтральний стиль, що не відволікає від суті документа. Хоча в деяких юридичних документах певний емоційний елемент може бути наявним (наприклад, позовні заяви, скарги). Але для нормативно-правових актів, договорів публіцистичність є неприпустимою.

2. Послідовність викладу матеріалу, що полягає в неможливості лексичної та змістової абсурдності, відсутності логічної послідовності.

3. Точність, зрозумілість і простота викладу матеріалу.

Своїм виникненням, розвитком і функціонуванням право багато в чому зобов'язане саме мові. Про це говорить Т. Губаєва, розглядаючи переваги мовного вираження права в порівнянні з іншими знаковими системами [4, с. 9–10]. Таке формулювання створює враження, що мовна форма свідомо обрана кимось для вираження права. Тим часом ніякого права поза цією мовною формою не могло б бути спочатку. «Суть вивчення ролі мови ... в тому, щоб розглядати її в ролі єдиного початку самого права. Право живе як в діях людей, так і в мові, яка використовується не тільки для його позначення: з мови створюється воно саме, його структура ... Право – мовне явище; мова – його плоть і кров» [3].

Таким чином, мова в праві – це не тільки питання юридичної техніки і стилістики, це конструктивні моменти існування самого права як своєрідного соціального феномена. У сучасних цивілізованих державах юридичні норми не можуть бути закріплені інакше, ніж в певних мовних формах. У широкому сенсі до них належать будь-які символи, які використовуються в правовому регулюванні, в більш вузькому – тільки словесні знаки, що втілюють деякий юридичний зміст.

Здійснюючи аналіз літератури, присвяченої вивченню мови права, ми виявили, що однією з проблем є визначення терміна «мова права», оскільки він часто ототожнюється з «юридичною мовою» [7], «мовою закону» [9, с. 3]. Таке ототожнення властиво нормативістському розумінню права. Зокрема авторський колектив, очолюваний А. Піголкіним у монографії «Мова закону», зазначає, що мова законодавства поширюється на різноманітні сфери людської діяльності, і саме цей факт відрізняє її від інших спеціальних мов, що обслуговують вузькі сфери діяльності — хімію, медицину, архітектуру. Ще однією їхньою особливістю є малодоступна спеціальна термінологія. «У цілому ж мова законодавства відрізняється не стільки особливою термінологією, ... скільки внутрішнім ладом, особливими засобами вираження законодавчої думки» [9, с. 14–15]. На нашу думку, до авторів монографії є зауваження стосовно того, що мова права володіє невеликою кількістю термінології, оскільки в ній наявна велика кількість специфічних доктринальних та іншомовних термінів.

Ще один сучасний дослідник В. Туранін зазначає, що «ми можемо сприймати мову права тільки як систему словесного вираження думок, яка передає зміст санкціонованих державою норм, що є лише частиною загального змісту поняття, вираженого терміном «юридична мова», який охоплює весь процес відношення людини з правом. У цьому зв'язку саме термін «юридична мова» є комплексним, узагальнюючим і найбільш адекватним мовним засобом, що передає сенс права і зміст думок про право» [7]. Таке розуміння мови права автор робить із тлумачення самого права, яке ним розуміється як ««система загальнообов'язкових норм, що охороняються силою державного примусу, які забезпечують юридичну регламентацію суспільних відносин у масштабі всього суспільства»» [7]. І тут ми погоджуємося з іншим сучасним дослідником С. Зархиною, що «конструкт «мова права» є дериватом від категорії «право» і в силу специфіки її розуміння отримує ті або інші змістовні модифікації. В історії юриспруденції і в сучасному правознавстві пропонувалося безліч різних визначень права. Слідувати кожному з них у визначенні мови права – завдання невдячне і практично нездійсненне» [5, с. 116].

Але ми вважаємо, що відокремлення феномена мови права і його системний аналіз у правовій науці є вкрай необхідними. Це зумовлюють дві причини:

1. Дослідження елементів мови права дає змогу побачити витoki створення тих чи інших норм, простежити їх зміни в часі і просторі, виявити помилки і визначити шляхи їх усунення. Це створює фундаментальну основу для детального аналізу юридичної частини буття, визначення способів та етапів подальшого вдосконалення правових актів.

2. Вивчення особливостей мови права, проникнення в її суть – це фундамент для написання грамотних законів, які є не тільки ефективними інструментами державного керівництва, а й основою духовного світовідчуття, мірою поведінки кожної людини і оплотом його самосвідомості.

Традиційно мова права сприймається не більше ніж засіб, що дає змогу донести юридичну інформацію до адресата. Однак вона є більш складним явищем, ніж просто засіб передачі інформації. У цілому мова є єдиним способом доступу до розумових

процесів: у ній фіксується досвід людства, його мислення і, як наслідок, мова є механізмом пізнання. Водночас юридична мова, «обслуговуючи» своїми ресурсами правове життя суспільства, стає її своєрідним пізнавальним відображенням.

Висновки. Отже, мову права можна визначити як унікальне правове явище (взаємозв'язок мови і права), соціально й історично обумовлену систему способів і правил словесного вираження понять і категорій, що вироблені і застосовуються з метою регулювання взаємовідносин суб'єктів у правовому житті суспільства. Тобто, мова права є системою, в якій мова є засобом реалізації правової й інших, суміжних з нею, сфер життєдіяльності суспільства, адже правова реальність як відображення дійсності немислима без історичного суб'єкта, без індивідуального логічного мислення і мови – матеріального носія думок суб'єкта. Мова права є важливою формою вираження і пізнання справжньої реальності. Вона завжди зумовлює певний погляд на все, що позначається, відображаючи правову систему того суспільства, в умовах якого вона функціонує. Без мови всі поширені в юридичній літературі фактори залишаються далекими від дійсності, оскільки не будуть повноцінно відображати соціокультурні процеси.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. М., 1979. 424 с.
2. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. М., 1993. 232 с.
3. Голев Н. Д. О специфике языка права в системе общенародного русского языка и ее юридического функционирования. URL : <http://kbis.asu.ni/nmic/juris5/4.ni.shtnil>
4. Губаева Т. В. Язык и право. М., 2004. 160 с.
5. Зархина С. Деякі філософсько-правові питання в дослідженні мови права. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. 2012. № 1029-I. Серія «Теорія культури і філософія науки». С. 112-119.
6. Малько А. В. Правовая жизнь: постановка проблемы, понятие, признаки, виды. 2005. С. 43.
7. Туранін В. Ю. Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми. *Вісник ХНУВС*. 2013. № 2 (61). С. 73-79.
8. Шепелев, А. Н. Язык права как самостоятельный функциональный стиль: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Новгород, 2002. 23 с.
9. Язык закона; под ред. А.С.Пиголкина. М.: Юридическая литература, 1990. 192 с.

References

1. Bakhtin, M. (1979). *Estetika slovesnoho tvorchestva* [Aesthetics of verbal creativity]. M. (in Russian)
2. Vaisherber, L. (1993). *Rodnoy yazyk i formirovaniye dukha* [Mother tongue and the formation of the spirit]. M. (in Russian)
3. Holiev, N. O spetsyfikye yazyka prava v sistyemye obshchyenarodnoho russkoho yazyka i yeyo yuridichieskoho funtsyonirovaniya. Retrived from: <http://kbis.asu.ni/nmic/juris5/4.ni.shtnil> (in Russian)
4. Hubayeva, T. (2004). *Yazyk i pravo* [Language and law]. M. (in Russian)
5. Zarkhina, S. (2012). Deyaki filosofsko-pravovi pytannya v doslidzhenni movy prava [Some philosophical and legal issues in the study of the language of law]. *Visnyk KhNY im. V. N. Karazina. № 1029. Seriya "Teoriya kultury i filosofiya nauky"*, № 1029-I, 112-119. (in Ukrainian)

6. Malko, A. (2005). *Pravovaya zhizn: postanovka problemi, ponyatiye, priznaki, vidy*. [Legal life: problem statement, concept, signs, types]. (in Russian)
7. Turanin, V. (2013). Fenomen yurydychnoi movy: kontseptualizatsiya problem [The phenomenon of legal language: conceptualization of the problem]. *Visnyk KhNYVS*. № 2 (61), 73-79. (in Ukrainian)
8. Shepelyev, A. (2002). *The language of law as an independent functional style*: Phd diss., Novgorod. (in Russian)
9. Pigolkina, A.S. (Ed.) (1990). *Yazyk zakona* [The language of the law]. M.: Yuridicheskaya literature. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 21.12.2020
прийнята до друку 24.12.2020

The article: is received 21.12.2020
is accepted 24.12.2020

УДК 340.132(477)

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.70-82

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Онищук Ігор Ігорович,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права
ПВНЗ Університету Короля Данила, академік Міжнародної академії
інформатизації, вул. Коновальця, 35, Україна,
e-mail: revival.if.ua@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9472-5472

Мета. Метою дослідження є розробити питання правової регламентації статусу української національної меншини в Республіці Польща та показати вплив зовнішньополітичних орієнтацій Республіки Польща на процес імплементції міжнародних норм права національних меншин. **Методологія.** З-поміж філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів використовувалися такі: діалектичні методи – порівняльний метод – для з'ясування загальних і специфічних закономірностей функціонування та розвитку правової регламентації статусу української національної меншини в Республіці Польща. Аксіологічний метод використовувався для віднаходження цінності правової регламентації статусу української національної меншини в Республіці Польща; діяльнісний метод – для формування рекомендацій з метою удосконалення механізму захисту прав українських заробітчан та задоволення культурно-освітніх і духовно-релігійних потреб української національної меншини в Республіці Польща. **Наукова новизна** полягає в теоретичному осмисленні та окресленні шляхів поліпшення самопочуття української спільноти у Польщі та здобуття кращих перспектив, що є надзвичайно важливим з уваги на територіальну розсіяність українців, і постане суттєвим елементом наповнення реальним змістом стратегічного партнерства України та Республіки Польща. **Результати.** В результаті дослідження з'ясовано, що з уваги на поживлення взаємодії України з українською спільнотою в Польщі та з метою збереження етнонаціональної ідентичності польського українства видається доцільним вирішення державними органами влади в Україні таких питань, як використання засобів практичного впливу Ради Європи механізмами моніторингу на зміцнення поваги до прав національних меншин та верховенства права у державах-членах тощо. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати у правотворчій діяльності з метою правового врегулювання захисту прав української національної меншини в Республіці Польща.

Ключові слова: правова регламентація, міжнародні стандарти захисту прав національних меншин, українська національна меншина, Республіка Польща, ксенофобія, дискримінація.

Ihor Onyshchuk,

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law at the King Danylo University, Academician of the International Academy of Informatization, Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine, e-mail: revival.if.ua@gmail.com

LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF THE UKRAINIAN NATIONAL MINORITY IN THE REPUBLIC OF POLAND

Purpose. The purpose of the study is to develop issues of legal regulation of the status of the Ukrainian national minority in the Republic of Poland and to show the impact of foreign policy orientations of the Republic of Poland on the implementation of international law on national minorities. **Methodology.** Among the philosophical, general scientific and special scientific methods, the following were used: dialectical methods – comparative method – to clarify the general and specific patterns of functioning and development of legal regulation of the status of the Ukrainian national minority in the Republic of Poland. The axiological method was used to find the value of the legal regulation of the status of the Ukrainian national minority in the Republic of Poland and to reveal its theoretical and applied significance; activity method – for the formation of recommendations to improve the mechanism of protection of the rights of Ukrainian workers and meet the cultural, educational and spiritual and religious needs of the Ukrainian national minority in the Republic of Poland. **Originality.** The scientific novelty lies in the theoretical understanding and delineation of ways to improve the well-being of the Ukrainian community in Poland and gain better prospects, which is extremely important given the territorial dispersion of Ukrainians, and will be an essential element in filling the strategic partnership between Ukraine and Poland. **Results.** The study found that in view of the revival of Ukraine's interaction with the Ukrainian community in Poland and in order to preserve the ethno-national identity of Polish Ukrainians, it seems appropriate for public authorities in Ukraine to address issues such as the use of practical influence of the Council of Europe. The rights of national minorities and the rule of law in the Member States, etc. **Practical importance.** The results of the study can be used in law-making activities in order to legally regulate the protection of the rights of the Ukrainian national minority in the Republic of Poland.

Key words: legal regulation, international standards for protection of rights of national minorities, Ukrainian national minority, Republic of Poland, xenophobia, discrimination.

Постановка проблеми. Міжнародна спільнота поступово усвідомлює необхідність поваги та захисту самобутності національних меншин як чинника підтримання миру й стабільності. З цією метою в останні десятиліття були прийняті універсальні, регіональні та двосторонні правові акти, які, проте, торкнулися далеко не всіх аспектів статусу національних меншин і породили, своєю чергою, нові проблеми.

В історії українсько-польських відносин є чимало суперечностей, які призвели до вкорінення по обидва боки кордону негативних стереотипів. На офіційному рівні, обидві країни спромоглися перебороти негативні стереотипи, спровоковані давніми конфліктами і піднести відносини до рівня стратегічного партнерства на засадах демократичних правових держав з подальшою інтеграцією в європейські політичні та економічні структури. Втім, на сучасному етапі кількість трудових мігрантів з України на території Польщі постійно збільшується, частішають і випадки ксенофобії, дискримінації

та ворожнечі на ґрунті ненависті за національною ознакою. Це найбільш актуальні питання на сьогодні для проблематики української міграції в Польщі.

У Республіці Польща істотно зросла кількість недотримань прав українців, які приїхали на роботу, процвітає торгівля людьми та неофіційне працевлаштування українців на будівництвах, незаконне вилучення працевлаштування документів тощо. Питання захисту прав українських заробітчан у Польщі все ще залишається невирішеним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сучасного стану українсько-польських відносин та правової регламентації статусу української національної меншини в Республіці Польща до певної міри розроблені в працях вітчизняних та закордонних дослідників. Серед багатьох варто відзначити роботи Г. Авери, Ю. Банахевич, Т. Браурек, Р. Дрозд, Л. Зашкільняк, Й. Квієк, М. Крикун, К. Кшивицька, С. Лодзінський, П. Мадайчик, С. Парзим, Х. Чалупчак, С. Червонная, Н. Шипка, Г. Януш та ін.

Бракує ґрунтовних наукових розвідок у царині узгодження норм права сучасного польського законодавства із міжнародними стандартами у сфері захисту прав національних меншин, аналізу практики та моделювання механізмів застосування національного законодавства і виконання міжнародно-правових зобов'язань Республіки Польща щодо захисту прав національних меншин.

Постановка завдання. Мета дослідження – розробити питання правової регламентації статусу української національної меншини в Республіці Польща та здійснити моніторинг впливу зовнішньополітичних орієнтацій Республіки Польща на процес імплементації міжнародних норм права національних меншин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українці є однією з національних меншин Республіки Польща. Згідно з даними перепису населення, проведеного 2002 року, понад 27 тисяч польських громадян визнають себе українцями. Реальна чисельність автохтонного населення оцінюється у 150-300 тис. українців. За даними Об'єднання українців у Польщі, кількість українців становить 250-500 тис. На території Республіки Польща перебуває понад 2 млн українських заробітчан, що зараз становить близько 7% від усього населення [1].

За даними Комітету в справах іноземців (UDSC), право на постійне чи тимчасове (до трьох років) проживання в Польщі станом на сьогодні мають понад 152 тис. громадян України. Даний показник ушестеро більший, ніж в 2014 році. Найбільше серед них молоді віком від 20 до 39 років (60%). Крім різкого збільшення кількості українців, які хочуть затриматися в Республіці Польща довше, змінилася також і гендерна пропорція: якщо ще декілька років тому серед українських мігрантів переважали жінки, то зараз навпаки: чоловіків близько 58%, а жінок – 42%. Українські трудові мігранти усе частіше стають жертвами фізичного насилля на національному підґрунті [2].

Негативні згадки в засобах масової інформації про Україну й українців, які стосуються складної історії, часто переносяться в реальність у вигляді вуличного насилля. Формується імідж України як більшої загрози для Республіки Польща, ніж, наприклад, Російська Федерація, що є повним абсурдом з огляду на останні міжнародні події та відносини РФ з окремими країнами. З 2014 року разом з початком війни на Донбасі, зросла кількість антиукраїнських дій в Польщі: руйнуються українські місця пам'яті на півдні Республіки Польща, зростають прояви фізичної агресії на вулицях проти українців. З боку польської влади на це немає належної реакції, а це ще більше заохочує зловмисників. У польському парламенті наявні політичні сили, які будують свою електоральну підтримку на антиукраїнській риториці [2].

Речник громадянських прав Польщі Адам Боднар погодився, що в Польщі не вистачає «морального і політичного» голосу спротиву проявам ненависті на національному підґрунті та національної нетерпимості. За його словами, у випадках фізичної агресії недостатньо лише стандартної реакції поліції та прокуратури. Тут вирішальну роль має відігравати звичайна людська солідарність польського суспільства. На переконання Боднара, історичні суперечки потрібно вирішувати на дипломатичному рівні [2].

Проблема українців упродовж століть становила надзвичайно складне завдання для влад Польської держави. Українське питання було однією з найважчих проблем в політиці III Речі Посполитої. Найважчим було те, що українці опинилися в нових повоєнних кордонах Польщі. Після Другої світової війни польське суспільство перетворилося з багатонаціонального, яким воно було у міжвоєнний період, в мононаціональне. Це було зумовлене як війною, так і політикою «народно-демократичного» уряду, в якому тон задавали ліві сили, орієнтовані на Москву. Він уклав низку угод із УРСР, БРСР, ЛРСР про обмін населенням, внаслідок яких до СРСР впродовж 1945 – 1947 рр. було переселено 480 тис. українців, 36 тис. білорусів, і 20 тис. литовців. За рішенням Потсдамської конференції у 1945 р. розпочалася примусова депортація німців з «повернутих земель» до радянської зони окупації: того року було виселено близько 500 тис., а до середини 1947 р. – ще до 2 млн осіб. Одночасно до відновленої Польської республіки поверталось польське населення з Німеччини (близько 700 тис. осіб), а також репатріанти з Радянського Союзу – до кінця 1947 р. – 1,5 млн чол. Повільніше проходила репатріація поляків із Заходу, але до кінця 1947 р. на батьківщину повернулося понад 760 тис. осіб. [3, с. 548].

Таким чином, на середину 1950-х рр. внаслідок воєнних перипетій, повоєнних міграцій та переселень населення Польської держави становило близько 27 млн осіб, з них на національні меншини припадало близько 650 тис. осіб (2,4%). Серед них німці нараховували 200 тис. осіб, українці – 162 тис. осіб, білоруси – 148 тис. осіб, євреї – 70 тис. осіб, словаки – 19 тис. осіб, росіяни – 17 тис. осіб, цигани – 12 тис. осіб, литовці – 9 тис. осіб, інші – близько 11 тис. осіб. На середину 1990 – х рр. відсоток представників національних меншин у польському суспільстві майже не змінився. За підрахунками польських дослідників Г. Халупчака та Т. Броварека з 38,6 млн осіб, що населяли Річ Посполиту на той час, представники національних меншин становили близько 1 млн осіб (2,6%). Серед них німці нараховували близько 360 тис. осіб, українці – 300 тис., білоруси – 240 тис., цигани – 25 тис., литовці – 20 тис., словаки – 18 тис., росіяни – 17 тис., євреї – 10 тис., вірмени – 8 тис., татари – 5 тис., греки – 4,5 тис., чехи – 3 тис., македонці – 400 осіб, караїми – 200 осіб [4, с. 26].

Правове становище національних меншин в Польщі у післявоєнний період визначалося міжнародним та внутрішнім законодавством. Міжнародна правова охорона національних меншин здійснювалася в рамках Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, а також документами Організації Безпеки та Співробітництва в Європі (ОБСЄ) та двосторонніми міждержавними угодами. Серед внутрішнього польського законодавства, яке визначає становище національних меншин, провідну роль відіграє Конституція. У рамках ООН вироблено три моделі охорони прав національних меншин: через антидискримінаційну клаузулу; правові норми про охорону осіб, які належать до національних меншин, та охорону національних меншин як спільноти.

Згідно з Хартією ООН (1945 р.) підставою для дискримінації не можуть бути: мова, стаття, релігія, раса. Цю Хартію доповнює «Загальна декларація прав людини» від 10

грудня 1948 р., в якій наголошується, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті [5].

Друга модель охорони осіб, які належать до національних меншин, в рамках ООН випливає з 27-ої статті «Міжнародного пакту громадянських і політичних прав» (1966 р.). У ній наголошується, що в тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, які належать до таких меншин, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою [6].

Третя модель охорони прав національних меншин як спільноти спирається на конвенції про запобігання та покарання геноциду (1948 р.), запобігання злочину апартеїду і покарання за нього (1973 р.) та ліквідації всяких форм расової дискримінації (1966 р.) [7].

Ці конвенції встановлюють каталог прав та методів їх реалізації і в підсумку надають національним меншинам сильніший правовий захист, ніж антидискримінаційна клаузула.

Документом ООН, який найповніше охоплює права національних меншин, є ухвалена Асамблеєю ООН 18 грудня 1992 р. «Декларація про права національних або етнічних, релігійних та мовних меншин». Цей документ не накладає на держави правові зобов'язання, але має значне політичне і моральне значення.

Декларація містить загальну гарантію охорони прав осіб, які належать до національних меншин, а також зобов'язання держав в цій сфері. Згідно з цією декларацією, представники національних меншин мають право: розвивати власну культуру, вживати рідну мову і вільно сповідувати свою релігію; брати участь в політичному, суспільному і економічному житті країни проживання; утворювати власні товариства; вільно підтримувати контакти з представниками своєї національності в даній країні та поза її межами [8].

В системі охорони національних меншин, виробленій Радою Європи, головний наголос робиться на забезпечення індивідуальних прав людини. Це питання регулюється «Європейською конвенцією про охорону прав і свобод людини» (1950 р.), за дотриманням якої слідкує Європейська Комісія Прав Людини і Європейський Трибунал Прав Людини.

Безпосередньо національних меншин стосуються два документи, ухвалені Радою Європи: «Європейська хартія регіональних мов та мов національних меншин» (1992) та «Рамкова конвенція про охорону національних меншин» (1995). Перша з них зобов'язує держави охороняти і розвивати регіональні мови та мови національних меншин, залучати їх до приватного та публічного життя. Вона значну увагу приділяє методам і засобам їхнього представництва в найважливіших сферах громадського життя (освіті, судах, адміністрації, засобах масової інформації, культурній діяльності і т. д.) [9].

У статті 9 Закону Республіки Польща «Про національні й етнічні меншини та регіональну мову» 2005 р. закріплюється, що вживання мови меншини допускається в органах гміни, де чисельність жителів, що належать до меншини, становить не менше 20% загальної чисельності жителів і її занесено до Державного реєстру гмін, у яких вживається допоміжна мова [10].

Рамкова конвенція про охорону прав національних меншин посіла важливе місце серед міжнародного законодавства щодо національних меншин, низка її положень імплементується в національні законодавства країн – членів Ради Європи. Важливим зобов'язанням, яке беруть на себе учасники Рамкової конвенції, є створення необхідних умов для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину [11].

Важливе значення щодо охорони прав національних меншин мають документи Конференції з безпеки та співробітництва в Європі (КБСЕ, а з 1994 р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі – ОБСЄ), зокрема Прикінцевий акт Конференції Безпеки та Співробітництва в Європі (1975 р.), Копенгагенський документ (1990 р.), а також Гельсінський документ (1992).

Прикінцевий акт КБСЕ передбачає, що країни, які беруть участь в КБСЕ і на території яких проживають національні меншини, виконують свої зобов'язання щодо дотримання їхніх прав.

Низка дослідників становища національних меншин в сучасному світі вважають, що сучасні стандарти в сфері охорони прав національних меншин встановлює Документ Копенгагенської конференції в справі людського виміру КБСЕ з 29 червня 1990 р. Він визначає, що приналежність до національних меншин є питанням вільного вибору кожної особи, і встановлює цілий перелік прав, якими можуть користуватися представники цих меншин.

Гельсінський документ було ухвалено на конференції країн КБСЕ, яка відбулася у липні 1992 р. в столиці Фінляндії. На цій зустрічі країн членів КБСЕ було закладено підвалини для заснування посади Високого Комісара КБСЕ в Справах Національних Меншин. Його завдання полягає в збиранні інформації та підготовці рапортів щодо становища національних меншин в окремих країнах, а також запобіганні національним конфліктам.

Після визволення від німецької окупації і до кінця 1940-х рр. польська влада проводила політику поступового обмеження прав і можливостей національних меншин до власне культурного розвитку. Політика польських урядів спрямовувалася на асиміляцію непольського населення. Лише в 1950-х рр. польська влада почала частково змінювати своє ставлення до національних меншин. Рішенням ЦК ПОРП від 1953 р. українцям, виселеним внаслідок операції «Вісла», дозволялося організовувати власне шкільництво і культурні товариства [12, с. 206].

У 1957 р. в ЦК ПОРП було створено Комісію в справах національностей. Дозволено, щоб національні меншини утворювали суспільно-культурні товариства, але тільки по одному на кожну національність [13, с. 90].

Наприкінці 1960-х рр. спостерігалось значне обмеження публічної і культурної діяльності національних меншин. Їхня активність значно поживавилася лише в 1980-х рр., коли польська влада дозволила обмежену публічну діяльність і збільшила дотації на товариства національних меншин.

Майже всі національні меншини утворили культурні інституції за принципом «одна національність – одна організація». Міністерство внутрішніх справ ретельно слідкувало, щоб їхня діяльність не виходила за межі культурницької. На думку Й. Квієка, ці товариства були радше засобом контролю над непольськими товариствами, ніж партнером влади у розв'язанні проблем національних меншин.

Створений в грудні 1988 року Національний Цивільний Комітет (Krajowy Komitet Obywatelski) сформував Комісію зі співробітництва з національними меншинами, яку очолив відомий правозахисник, колишній в'язень варшавського гетто і учасник опору Марек Едельман. До складу Комісії увійшли представники українського, білоруського та литовського меншин. 7 квітня 1989 року в Польщі було прийнято «Закон про громадські об'єднання», який ліквідував фактично існувала до того часу «монополію», коли інтереси будь-якого національної меншини в ПНР могла представляти тільки одна організація. Відкрилася можливість для широкого плюралізму – створення різних культурних, просвітницьких, релігійних об'єднань, що представляють інтереси національних меншин [14, с. 130-131].

Польська комуністична влада дбала головним чином, щоб наявні організації національних меншин служили інструментом реалізації завдань комуністичної партії в непольських середовищах. Проблеми і конфлікти, які виникали у цій сфері, приховувалися від суспільства і громадської думки [15, с. 32]. Така ситуація у відносинах держави і національних меншин тривала до кінця 1980-х рр.

Процес узгодження польського законодавства щодо національних меншин з міжнародним розпочався ще перед політичними змінами 1989 р. Наприкінці 1970-х рр. Польща підписала Прикінцевий акт Конференції з Безпеки та Співробітництва в Європі (1975 р.). Другим важливим документом був «Міжнародний пакт громадянських і політичних прав», підписаний і ратифікований ПНР в 1977 р. Обидва документи містили зобов'язання щодо дотримання прав національних меншин і накладали на державу відповідні зобов'язання в цій сфері.

Особливої уваги у встановленні неформальних українсько-польських стосунків заслуговує діяльність «Польської групи поєднання». Дана організація була утворена в Любліні наприкінці 1985 р. Мета її діяльності – зближення польського, українського, білоруського та литовського народів. Проте головний акцент було зроблено на стосунках з Україною. Це засвідчувалося й наявністю в групі репрезентантів української меншини у Польщі [16, с. 120].

Лише політичні зміни після 1989 р. створили передумови для повного врегулювання відносин з національними меншинами у Польській державі. У новій внутрішній та зовнішній ситуації після 1989 року, коли Польща отримала повну незалежність і суверенітет, вона шукала власної стратегії безпеки. У європейській політиці польські керівники важливу роль відводили відносинам з ЄС. У результаті двосторонніх переговорів між Польщею і структурами ЄС в Брюсселі, що проводились від грудня 1990 року, був розроблений «Європейський Договір, що встановлює співпрацю між Республікою Польща і Європейським Союзом і його державами-членами», який дістав назву Європейського Договору. Договір набув чинності 1 лютого 1994 року [17, с. 4].

Разом із входженням Республіки Польща до Ради Європи 26 листопада 1991 р. була прийнята Конвенція щодо захисту прав людини і основоположних свобод набула чинності у Польщі після її ратифікації 1 травня 1993 р. Ст. 11 Конвенції про свободу зібрань та об'єднання гарантує, що «...кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [18, с. 163].

На саміті ЄС 11-12 грудня 1992 року в Единбурзі Європейська Рада постановила, що на черговому саміті в червні 1993 року в Копенгагені буде вирішене питання про розширення Союзу. Таке рішення було прийняте на саміті, тепер вже, Європейського Союзу в Копенгагені 20-21 червня 1993 року. Однією з умов Копенгагенських критеріїв,

було досягнення країною-претендентом стабільності інституцій, що гарантуватимуть демократію, верховенство права, дотримання прав людини, а також пошанування і захист національних меншин [19, с. 28].

Отже, однією з умов інтеграції Польської Республіки в європейську спільноту було розв'язання проблеми з дотриманням прав людини та захистом прав національних меншин. Відтоді пришвидшено процес інституційних реформ, які призвели до засадничих змін у національній політиці Варшави. Вирішальну роль у цьому процесі відіграло утворення сеймової Комісії національних та етнічних меншин, а також передання справ національних меншин з відання Міністерства внутрішніх справ до Міністерства культури і мистецтва.

Чинна Конституція Республіки Польща містить також статті, які непрямым чином пов'язані з правовим становищем національних меншин. До цих статей можна віднести заборону існування політичних організацій, які поширюють расову або національну ворожнечу (ст.13), рівність перед законом усіх церковних конфесій та релігійних товариств (ст. 23), заборону дискримінації з будь-яких причин (ст. 32), запевнення свободи совісті та віровизнання (ст. 51), право доступу на державну службу, незалежно від національності та віросповідання (ст. 58) та ін. [20].

Ці та інші статті, які стосувалися прав людини та національних меншин, були включенні в текст нової польської Конституції під впливом загальноприйнятих в Європі стандартів охорони прав національних меншин, ініційованих в ОБСЄ та Раді Європи.

В основу підписаних Польською Республікою двосторонніх угод закладено принципи ставлення до національних меншин, вироблені та ухвалені міжнародними інституціями, такими як ООН, Рада Європи, ОБСЄ. Серед важливих положень, які ввійшли до тексту цих договорів, слід виділити такі: приналежність до певної національної групи є справою індивідуального вибору і не може мати якихось негативних наслідків для особи, яка робить цей вибір. Держави взяли на себе зобов'язання уникати у своїй внутрішній політиці асиміляційних кроків, підтримувати намагання національних меншин зберегти свою національну ідентичність [21, с. 43].

Укладені угоди гарантували права національних меншин в таких сферах: вивчення рідної мови та навчання рідною мовою, а також використання її в приватному та публічному житті; уживання своїх прізвищ та імен в звучанні рідною мовою; вільне сповідування традиційної релігії; утворення і утримування власних товариств; вільне підтримування контактів із представниками своєї національності за кордоном [22, с. 44].

Отже, двосторонні угоди є одним з тих шляхів, яким міжнародні стандарти відносин з національними меншинами проникають у національні законодавства, зокрема Республіки Польща.

Міждержавним актом, де окреслюються права меншин щодо створення власних організацій, став Договір між Республікою Польща та Україною «Про добросусідство, дружні стосунки і співпрацю», підписаний у Варшаві 18 травня 1992 р. Про право на створення організацій меншинами йдеться, зокрема, у ст. 11, де сторони «...визнають право членів польської меншини в Україні і української – в Республіці Польща на індивідуальне або спільне з іншими членами своєї меншини, проживання та заснування і утримання власних освітніх, культурних і релігійних організацій і товариств» [23].

Розглянемо також договір «Про принципи співробітництва між Україною та Республікою Польща по забезпеченню прав національних меншин», підписаний двома країнами 1 лютого 1994 р. [24].

Необхідність підписання даного договору обидві сторони аргументували своїми зобов'язаннями щодо виконання положень Статуту ООН, прихильністю додержання міжнародних стандартів в галузі прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах про права людини та інших основних документах ООН, а також врахуванням своїх зобов'язань в галузі людського виміру НБСЕ.

У договорі визначено поняття «національні меншини». Отже, під національними меншинами Польська Республіка та Україна розуміють групи громадян України, які є поляками за національністю, та які виявляють почуття національної самосвідомості, єдності зі своїм етносом, а також групи громадян Республіки Польща, які є українцями за національністю та які виявляють почуття національної самосвідомості, єдності зі своїм етносом. У статтях договору Польська Республіка та Україна взаємно зобов'язалися визнавати за особами, які належать до меншин, право створювати культурні центри, громадські організації (асоціації, земляцтва тощо) освітнього, культурного та релігійного характеру з метою збереження та розвитку їх самобутності. Договірні сторони взяли також на себе зобов'язання вжити необхідні законодавчі, адміністративні заходи для того, щоб особи, які належать до меншини, могли реалізувати своє право вільно користуватись рідною мовою в особистому та громадському житті [24].

Таким чином цей короткий аналіз угоди між Польською Республікою і Україною, який є типовим для двосторонніх угод щодо забезпечення прав національних меншин, значною мірою базується на міжнародному законодавстві, зокрема на положеннях Рамкової конвенції про захист національних меншин.

Знаковим стало те, що омбудсмени України та Польщі Людмила Денісова і Адам Боднар підписали 24 вересня 2019 року у Варшаві лист про наміри щодо співпраці у сфері захисту прав громадян обох країн. Сторони домовилися сприяти захисту прав громадян України в Польщі, а поляків – в Україні. Йдеться про захист прав трудових мігрантів з України в питаннях належної оплати праці, реагування у випадку небезпечних ситуацій, нещасних випадків на виробництві тощо. Особливий акцент покладено на питання підвищення рівня толерантності та запобігання поширенню ксенофобських настроїв у суспільстві. Через боязнь і недовіру до польських правоохоронних органів більшість таких актів насилья перебуває у «сірій зоні» і вони залишаються нерозслідуваними. Кількість проваджень щодо таких випадків за останні чотири роки в офісі речника громадянських прав Польщі зросла з 30 до 190 і вони перебувають у них на контролі [25].

Висновки. З уваги на пожвавлення взаємодії України з українською спільнотою в Польщі та з метою збереження етнонаціональної ідентичності польського українства видається доцільним вирішення державними органами влади в Україні таких питань, як використання засобів практичного впливу Ради Європи механізмами моніторингу на зміцнення поваги до прав національних меншин та верховенства права у державах-членах; формування інституту моніторингу прав української національної меншини за кордоном шляхом прийняття Верховною Радою України відповідного законопроекту «Про правовий моніторинг»; удосконалення механізму захисту прав українських заробітчан та задоволення культурно-освітніх і духовно-релігійних потреб української національної меншини в Республіці Польща шляхом аналізу, прогнозування та моделювання прийняття рішень у сфері національної безпеки та оборони; створення регіональних правових навчально-методичних центрів у Республіці Польща з метою проведення активної просвітницької роботи серед українців в Польщі, аби вони не боялися звертатися у таких випадках до польських правоохоронних органів тощо.

Розв'язання зазначених питань значною мірою спричиниться до поліпшення самопочуття української спільноти у Республіці Польща та здобуття кращих перспектив, що є надзвичайно важливим з уваги на територіальну розсіяність українців, і постане суттєвим елементом наповнення реальним змістом стратегічного партнерства України та Республіки Польща.

Список використаних джерел

1. Українці Польщі. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українці_Польщі
2. Банахевич Ю. Як реагувати на нетерпимість та порушення прав українських працівників і якою буде нова міграційна політика Польщі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2432554-ci-izditimut-ukrainci-na-robotu-v-polsui-nadali.html>
3. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 752 с.
4. Chałupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995. Lublin, 1998. 125 s.
5. Загальна декларація прав людини. Прийняття від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
7. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Ратифіковано Президією Верховної Ради СРСР 18 березня 1954 р. URL: www.zakon.rade.gov.ua
8. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин від 18 грудня 1992 р. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318
9. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Ратифіковано Законом № 802-IV від 15.05.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014
10. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. O mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. URL: <http://www.ks.sejm.gov.pl/proc4/ustawy/223-u.htm>
11. Рамкова конвенція про захист національних меншин. Ратифіковано Законом N 703/97-BP (703/97-BP) від 09.12.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055
12. Drozd R. Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944 – 1981. *Mniejszości narodowe w Polsce* / Pod. red. P. Madajczyka. – Warszawa, 1998. 302 s.
13. Kwiek J. Położenie mniejszości narodowych w Polsce po 1989 r. W kontekście standardów Europejskich. *Wokół problematyki integracji Europejskiej* / Pod. red. S. Bielańskiego i T. Biernata. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 1999. S. 89-106.
14. Червонная С. Национальные и этнические меньшинства в культурно-политической стратегии польского государства: позитивный и негативный опыт последней четверти века (с конца 1980-х до начала 2010-х годов). *Nowa Polityka Wschodnia*, 2012, 2 (3). С. 129-151.
15. Łodziński S. Pzekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz społeczne aspekty polityki i państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989 – 1997. *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku.* / Pr. zb. pod. red. B. Berdychowskiej. Warszawa, 1998. S. 11-82.

16. Гевко В. Україна і Польща: від колізій минулого до спільних європейських цінностей. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 2013. Вип. 11. С. 113-124.
17. Parzymes S. Polska w negocjacjiach o wstepie do UE. Warszawa, 1998. 20 s.
18. Шипка Н. Організація національних та етнічних меншин у сучасному польському законодавстві. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 27, 2015. С. 159-164.
19. Avery G. The Europeans Enlargements Negotiations. *The Oxford Review*. Summer Issue. 1994. P. 27-32.
20. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst uchwalony w dniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodowe. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
21. Krzywicka K. Położenie prawne mniejszości narodowych w Polsce. *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Problematyka politologiczna* / Red. naukowa A. Czarnocki. Lublin, 1998. 141 s.
22. Janusz G. Status prawne mniejszości narodowych w Polsce współczesnej. *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Problematyka prawna* / Red. naukowa M. Płoskai. Lublin, 1998. S. 59-76.
23. Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. Договір ратифіковано Постановою ВР N 2611-XII (2611-12) від 17.09.92. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172
24. Угода про принципи співробітництва між Україною та Республікою Польща по забезпеченню прав національних меншин (01.02.1994). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_194
25. Україна і Польща підписали «анти ксенофобський» документ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2786697-ukraina-i-polsa-pidpisali-antiksenofobskij-dokument.html>

References

1. Ukrai'nci Pol'shhi. Material z Vikipedii' – vil'noi' encyklopedii'. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українці_Польщі (Last accessed: 05.01.2020).
2. Banahevyh Ju. Jak reaguvaty na neterpymist' ta porushennja prav ukrai'ns'kyh pracivnykiv i jakoju bude nova migracijna polityka Pol'shhi. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2432554-ci-izditimut-ukrainci-na-robotu-v-polsu-i-nadali.html> (Last accessed: 02.01.2020).
3. Zashkil'njak, L., Krykun, M. (2002). *Istoriya Pol'shhi. Vid najdavnishykh chasiv do nashykh dniv*. []. L'viv.(in Ukrainian).
4. Chałupczak H., Browarek T. (1998). *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*. Lublin. (in Polish)
5. Universal Declaration of Human Rights (1948, October 12.). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015(Last accessed: 03.01.2020).
6. International Covenant on Civil and Political Rights. Ratified by Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR No. 2148-VIII (2148-08) (1973, October 19). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (Last accessed: 04.01.2020).
7. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948 Ratified by the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR (1954, March 18). Retrieved from: www.zakon.rade.gov.ua (Last accessed: 14.01.2020).

8. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities of 18 December 1992 Adopted by UN General Assembly Resolution 47/135 (1992, December 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318 (Last accessed: 24.01.2020).
9. European Charter for Regional or Minority Languages. Ratified by Law № 802-IV (2003, May 15). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (Last accessed: 24.01.2020).
10. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. O mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Retrieved from: <http://www.ks.sejm.gov.pl/proc4/ustawy/223-u.htm>. (Last accessed: 24.01.2020).
11. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Ratified by Law No. 703/97-VR (703/97-VR) (1997, December 9). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (Last accessed: 04.02.2020).
12. Drozd, R., Madajczyk P. (Red.) (1998). *Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944 – 1981. Mniejszości narodowe w Polsce*. Warszawa. (in Polish)
13. Kwiek, J., Bielański S. & Biernata T. (Red.) (1999). Położenie mniejszości narodowych w Polsce po 1989 r. W kontekście standardów Europejskich. *Wokół problematyki integracji Europejskiej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 89-106. (in Polish)
14. Chervonnaja, S. (2012). Nacional'nye i jetnicheskie men'shinstva v kul'turno-politicheskoj strategii pol'skogo gosudarstva: pozitivnyj i negativnyj opyt poslednej chetverti veka (s konca 1980-h do nachala 2010-h godov). [National and Ethnic Minorities in the Cultural and Political Strategy of the Polish State: Positive and Negative Experience of the Last Quarter of a Century (from the Late 1980s to the Early 2010s)]. *Nowa Polityka Wschodnia*, 2 (3), 129-151. (in Russian)
15. Łodziński, S., Berdychowskiej B. (Red.) (1998). Pzekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz społeczne aspekty polityki i państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989 – 1997. *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*. Warszawa, 11-82. (in Polish)
16. Gevko, V. (2013). Ukrai'na i Pol'shha: vid kolizij mynulogo do spil'nyh jevropejs'kyh cinnostej. [Ukraine and Poland: from conflicts of the past to common European values]. *Ukrai'na-Jevropa-Svit. Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh prac'. Serija: Istorija, mizhnarodni vidnosyny*, 11, 113-124. (in Ukrainian)
17. Parzymes, S. (1998). Polska w negocjacjiach o wstepie do UE. Warszawa. (in Polish)
18. Shypka, N. (2015). Organizacija nacional'nyh ta etnichnyh menshyn u suchasnomu pol's'komu zakonodavstvi. [Organization of national and ethnic minorities in modern Polish legislation]. *Ukrai'ns'ka nacional'na ideja: realii' ta perspektyvy rozvytku*, 27, 159-164. (in Ukrainian).
19. Avery, G. (1994). *The Europeans Enlargements Negotiations*. The Oxford Review. Summer Issue, 27-32.
20. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst uchwalony w dniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodowe. Retrieved from: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (Last accessed: 05.01.2020).
21. Krzywicka, K., Czarnocki A. (Red.) (1998). *Położenie prawne mniejszości narodowych w Polsce. Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej*. Problematyka politologiczna. Lublin. (in Polish)

22. Janusz, G., Płoskai M. (Red) (1998). Status prawne mniejszości narodowych w Polsce współczesnej. *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Problematyka prawna*, Lublin, 59-76. (in Polish)

23. Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on good neighborliness, friendly relations and cooperation. The agreement was ratified by the Resolution of the Verkhovna Rada No. 2611-XII (2611-12) (1992, September 17). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172 (Last accessed: 24.01.2020).

24. Agreement on the Principles of Cooperation between Ukraine and the Republic of Poland on Ensuring the Rights of National Minorities (1994, February 01). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_194 (Last accessed: 24.01.2020).

25. Ukrai'na i Pol'shha pidpysaly «anty ksenofobs'kyj» dokument. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2786697-ukraina-i-polsa-pidpisali-antiksenofobs'kyj-dokument.html> (Last accessed: 24.01.2020).

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2020
прийнята до друку 23.10.2020*

*The article: is received 15.10.2020
is accepted 23.10.2020*

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.83-91

ВПЛИВ РЕЛІГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВИХ СІМЕЙ СУЧАСНОСТІ

Росовська Ірина Юріївна,

здобувач кафедри права ПВНЗ Університету Короля Данила

вулиця Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018 Україна,

e-mail: Rosovskairyna@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1337-5568

Мета. Метою роботи є комплексний аналіз основних проблем та особливостей впливу релігії на формування правових сімей сучасності, в тому числі в контексті сучасних глобалізаційних процесів. **Методика.** Методика проведеного дослідження передбачає комплексне використання цілого ряду загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема: термінологічного аналізу, синтезу, структурно-функціонального та порівняльно-правового. **Результати.** В процесі дослідження доведено, що в сучасних умовах розвитку суспільства релігійна правова сім'я відіграє важливу роль, внаслідок багаточисельності громадян держав, які її складають. Фактором, що посилює цю роль є міграційні процеси спричинені глобалізаційними та інтеграційними явищами. На сьогодні, не зважаючи на свій консерватизм, релігійна правова сім'я під тиском зовнішніх обставин змушена відмовлятися від частини своїх догм, переважно у аспекті забезпечення розвитку особистості та реалізації її прав. Релігійна правова сім'я є окремим типом правової системи з своїми особливостями. Важливим є розмежування релігійного права та національної правової системи держави, що складає релігійну правову сім'ю. **Наукова новизна.** За результатами дослідження встановлено, що у правових сім'ях традиційного права релігія має визначальний характер. Це проявляється в тому, що, з одного боку, вона виконує роль регулятивного механізму відносно традиційних, звичаєвих та інших соціальних норм. З іншого боку, релігія в рамках правових сімей традиційного права відіграє самостійну роль переважно у випадках, коли мова йде про регулювання діяльності публічно-правових інституцій. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути корисні в процесі вироблення загальнотеоретичної та компаративістської релігійної моделі формування та розвитку правових сімей сучасності, зокрема в контексті світової глобалізації.

Ключові слова: релігія, право, система мусульманського, індуського, іудейського й канонічного права, міжнародне право, глобалізація.

Iryna Rosovska,

applicant for the Department of Law at the King Danylo University,

Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

e-mail: Rosovskairyna@gmail.com

THE INFLUENCE OF RELIGION ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF MODERN LEGAL FAMILIES

Goal. The aim of the work is a comprehensive analysis of the main problems and features of the influence of religion on the formation of modern legal families, including in the

context of modern globalization processes. **Method.** The methodology of the study involves the integrated use of a number of general and special methods of cognition, in particular: terminological analysis, synthesis, structural-functional and comparative law. **Results.** In the course of the research it was proved that in the modern conditions of society development the religious legal family plays an important role due to the large number of citizens of the states that make it up. The factor that reinforces this role is the migration processes caused by globalization and integration phenomena. Today, despite its conservatism, the religious legal family under the pressure of external circumstances is forced to abandon some of its dogmas, mainly in terms of ensuring the development of the individual and the realization of his rights. The religious legal family is a separate type of legal system with its own peculiarities. It is important to distinguish between religious law and the national legal system of the state that makes up the religious legal family. **Scientific novelty.** The study found that in the legal families of traditional law, religion is decisive. This is manifested in the fact that, on the one hand, it serves as a regulatory mechanism for traditional, customary and other social norms. On the other hand, religion within the legal families of traditional law plays an independent role mainly in cases when it comes to regulating the activities of public law institutions. **Practical significance.** The results of the study can be useful in the process of developing a general theoretical and comparative religious model of formation and development of legal families of today, in particular in the context of globalization.

Key words: religion, law, system of Muslim, Hindu, Jewish and canon law, international law, globalization.

Постановка проблеми. Соціальні цінності правової системи накопичуються та розвиваються під впливом геополітичних, економічних, соціокультурних та релігійних факторів. Така внутрішня, діюча в межах конкретної національної культури, система передачі політико-правових цінностей може бути визначена як національна політико-правова традиція. Крім того, глобалізаційні та інтеграційні процеси спричиняють зближення різних правових сімей, тому дослідження особливостей юридичного мислення різних народів і культур, ґрунтоване на конкретній правовій традиції, є на часі та обумовлюється необхідністю узгодження законодавства, правотворчості різних країн та правових систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним підґрунтям написання даної статті стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених щодо окремих аспектів дослідження визначеної проблематики, а саме: Н. Алексєєва, Р. Давіда, М. Дамірлі, С. Дроботова, Є. Дудко, А. Кучука, В. Лафітського, В. Оксамытного, А. Посашкова, О. Скакун, Є. Тоффлера, В. Ухача, Ф.Фукуями, С. Хантінгтона та інших.

Постановка завдання. Основним завданням даної наукової праці є комплексний загальнотеоретичний та порівняльно-правий аналіз основних проблем впливу релігії на формування правових сімей сучасності, а також їх трансформації в сучасних умовах світової глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед дослідників компаративістів немає єдності в питанні виокремлення та класифікації систем релігійного права та правових сімей сучасності. Так, Р. Давид та К. Цвайгерт і Х. Кетц досліджують лише дві системи релігійного права: мусульманське (ісламське) та індуське. Вітчизняні та російські автори, в основному, також використовують цей поділ. Наведена класифікація є неповною, бо не охоплює всіх правових систем, заснованих на релігійних нормах. Не можна також розглядати окремі релігійні системи, наприклад мусульманське

право, як правові сім'ї, оскільки до їх складу не входять інші правові системи. Релігійна правова сім'я поєднує чотири правові системи, а саме: системи мусульманського, індуського, іудейського й канонічного права [2].

Кожна правова система, що входить до релігійної правової сім'ї, є частиною певної релігії - ісламу, індуїзму, іудаїзму, християнства. Норми права засновуються на релігійних уявленнях і віруваннях, унаслідок чого правові й релігійні норми тісно переплетені, а часто і збігаються. У цих системах не відбулося чіткого виокремлення норм права з інших соціальних норм, насамперед віронавчальних.

Тим не менш, у тіні або недостатньо дослідженими залишаються інші аспекти, які безпосередньо впливають із суті правової системи як сукупності правових явищ, що склалися, інститутів і процесів не тільки конкретної держави, а й інших утворень, що мають місце в сучасному світі [9, с. 421].

Деякі вчені, зокрема В. Лафітський, вважають, що право взяло із релігії такі цінності, як свобода, справедливість, рівність, любов та милосердя. І важливо, щоб вони були закріплені в законодавстві, інакше ці цінності будуть проявляються в інших вимірах, таких як правова свідомість, правова культура, звичаї і стереотипи правової поведінки [8, с 13-17].

Проте, на відміну від правових, релігійні норми та засади формуються на підставі релігійних уявлень; є обов'язковими щодо дотримання лише для суб'єктів, що сповідують певну релігію та здійснюють опосередкований вплив на поведінку суб'єктів правовідносин [15, 86].

Релігійна основа забезпечує суворе та неухильне виконання правових приписів. Закріплюючи у змісті релігійних норм підзвітність та підконтрольність світської влади, остання діє суворо у визначених межах релігійно-традиційних приписів, відповідно до ідеалу добра та справедливості. Релігійні норми є стримуючими засобами у сфері регулювання суспільних відносин. Взаємодія релігійних та правових норм у процесі правотворення формується на аксіологічній, моральній, гуманній, толерантній, духовній основі, з метою захисту та реалізації прав і свобод особи [4, с. 29].

Фактично аналізоване явище є процесом природного зародження та розвитку права, динамічність якого забезпечується за рахунок природних, соціальних, економічних, політичних та інших правотворюючих факторів, його метою є формування права. Правотворення пов'язане з виникненням об'єктивно обумовленої потреби у регулюванні суспільних відносин, тобто правотворюючих чинників [11, с. 432].

На думку В. Оксамитного, дуалізм, що властивий праву пояснюється тим, що поруч з офіційно діючим правом (юридична термінологія, правові інститути та установи, джерела права, зовнішні законодавчі атрибути та процесуальні ритуали) зазвичай переважно застосовуються власні правові форми регулювання поведінки людей, які визначаються зразками життя конкретного населення, традиціями або релігійними поглядами [9, с. 421].

Більш продуктивними виявилися градації, засновані на об'єднанні правових систем держав у певні класифікаційні групи. Помітно, що, незважаючи на сформовані відмінності, багато національних правових систем мають спільні риси, що дають можливість їх об'єднання, на думку вчених-компаративістів, в поняття: «сім'я правових систем» (Р. Давид) [2, с 41] .

Відбувається акумуляція фундаментальних суспільних цінностей, які, набуваючи правової форми, стають правовими цінностями та правовими принципами, а також впливають на аксіологічний вимір правової свідомості, що дозволяє не лише сформулювати

на рівні права й укорінити у суспільній правовій свідомості певні цінності (свободи, справедливості, гуманізму, рівноправності, відповідальності тощо), а й забезпечити їх запровадження у практику безпосереднього нормативного регулювання суспільних відносин [10, с. 198].

З 90-х рр. XX ст. глобалізація стала визначальним фактором світового розвитку і міжнародних відносин. Відбувається руйнація єдності національних держав і національних суспільств, утворюються нові конкурентні співвідношення, конфлікти та непорозуміння між національно державними єдностями і транснаціональними системними ідентичностями (в тому числі й на конфесійній основі). Світ переживає перехід від національної історії до транснаціональної, відчуває факт появи транснаціонального життєвого простору, універсалізації способу життя, символів культури, формування транснаціональних форм поведінки. Глобалізація руйнує самоідентифікацію гомогенного, закритого, замкнутого на себе національно-державного простору, руйнує кордони різних сфер життя, у т. ч. й релігійного.

Глобалізаційні процеси в XXI ст. тією чи іншою мірою стосуються як окремих індивідів, так і цілих народів, держав, цивілізацій. Глобальні трансформації призводять до якісних змін у системі соціокультурних взаємовідносин, актуалізуючи широке коло проблем, пов'язаних із формуванням нової світової культури. Так, С. Хантінгтон (S. Huntington) наголошує на «зіткненні цивілізацій» [17, с. 112], теорії Ф. Фукуяма (F. Fukuyama) погрожують «кінцем історії» [16, с. 57], Е. Тоффлер (A. Toffler) розробляє концепцію «кліп-культури» [13, с. 213] тощо. Діапазон поглядів на явище глобалізації широкий: від заперечення згаданого процесу і твердження, що глобалізація є перебільшенням і як ідеологічна конструкція, і як аналітичне поняття (В. Райгрок (W. Ruugrok) та ін.), до констатації гіперглобалістами (К. Омае (K. Ohmae) та ін.) всеохоплюючого характеру глобалізації, що, на їх думку, призведе до зникнення національних держав.

У центр уваги сьогодні, особливо в контексті дослідження релігійних правових сімей сучасності, потрапляє питання щодо того, чи має і чи може феномен глобалізації ґрунтуватися на ідеї загальносвітової стандартизації (уніфікації)? Або ж, навпаки, глобалізація не заперечує необмежену різноманітність, підкреслює плюралізм правових систем, цінностей, що лежать в їх основі, і плюралістичні ефекти глобалізаційних процесів є більш реалістичними?

Ці питання змушують також під іншим кутом зору подивитись на спроби теоретиків права виробити загальну концепцію розуміння права, надати універсальну характеристику права, яка була б актуальною для будь-якої правової традиції, для будь-якого суспільства. Звернення до релігійних правових систем засвідчує значні суперечності у розумінні права. Існуючий сценарій світового розвитку вказує на зростаючу різноманітність локальних рішень, незважаючи на триваючий пошук глобальної уніфікації. На наше переконання, наполягання на антиплюралістичному баченні світу, необхідності уніфікованого його сприйняття є надзвичайно небезпечним для глобального миру і благополуччя. «Західні юридичні претензії на універсальність закриті незахідною перспективою» (Ч. Масай (Ch. Masaji)) [18, с. 302-326].

Певною мірою, коли ми говоримо про суперечності у баченні права між світськими і релігійними правовими сім'ями, фактично йдеться про «конфлікт цивілізацій», раніше описаний дослідниками. Такий підхід видається хибним, оскільки він сфокусований на занадто вузькому баченні «християнсько-ісламського» контексту, яке залишає поза своєю увагою багато інших глобалізаційних претензій у світі. Сприйняття цього протистояння

суто як двостороннього («західного» і «мусульманського») є занадто спрощеним і небезпечним, так само як і занадто нечітким та обмеженим.

Незалежного від справжньої природи існуючого конфлікту й від конкретного бачення «глобальної уніфікації», мирне співіснування в глобально взаємопов'язаному світі неможливе без забезпечення простору, в якому визнається допустимість різних бачень і, відповідно, повага до них, що є, за словами Ліотарда, «прагненням до справедливості і прагненням до невідомого» [19, с. 67].

Не зважаючи на відносну висвітленість питання загальнотеоретичного аспекту сім'ї мусульманського права, проблематика релігійної правової сім'ї залишається фактично недослідженою.

Як зазначається у підручнику «Загальна теорія держави і права» за редакцією М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина «сім'я релігійно-традиційного права охоплює релігійні правові системи, засновані на будь-якому віровченні, і традиційні правові системи, засновані на звичаєвому праві.

До релігійних правових систем належать: мусульманське, канонічне, індуське, іудейське право» [6, с. 219].

Найбільш повно ознаки релігійної правової сім'ї визначаються у підручнику «Теорія держави і права» за редакцією Ю.А. Ведернікова (хоча при цьому означена правова сім'я розглядається як підтип релігійно-традиційного типу правової системи): «Релігійно-традиційний тип правової системи - це сукупність національних правових систем держав, що мають спільні риси, які проявляються в єдності закономірностей і тенденцій розвитку на основі релігійної норми, норми-звичаю і норми-традиції як основних джерел права, що являють собою тісне переплетення юридичних, моральних, міфічних розпоряджень, які склалися природним шляхом і визнані державою [12, с. 414-415].

При цьому О.. Легка чітко виокремлює наступні ознаки вказаних груп правових систем (у тому ж числі і сім'ї релігійного права):

«1) кожна із зазначених груп правових систем ґрунтується на власних релігійно-філософських системах - іслам, індуїзм, конфуціанство, християнство;

2) юридичні джерела права співвідносяться з релігійними як форма та зміст;

3) релігійно-моральна норма має пріоритет над правовою нормою;

4) правові системи релігійно-традиційного типу не є «нерухомими», не застигли у своєму первинному вигляді, а при збереженні спадкоємності з минулою правовою культурою та під впливом романо-германських і континентальних правових систем внесли чимало змін у національне право, його структуру» [12, с. 415].

Релігійній правовій сім'ї у сучасних умовах глобалізованого світу властиві наступні риси.

По-перше, будь-якій релігії властивий догматизм. Тому, дійсно, правові системи, у яких основною формою права є релігійно-правовий текст, найменш за інші системи піддаються впливу, змінам. Так звані священні книги, на відміну від звичайних законів і, навіть, конституцій, не змінюються, відміняються тощо.

Хоча їх положення можуть по новому тлумачитись (що відповідає доктрині динамічного тлумачення Європейським судом з прав людини приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод). Однак, знову ж таки подібне відбувається вкрай рідко і не скільки з ініціативи відповідних осіб публічної влади, стільки через зовнішні чинники. Консервативність релігійного світогляду дуже чітко спостерігається у сфері сімейних відносин і захисту «традиційних цінностей». «Біблія, Коран, Веди, Тора й інші священні тексти, створені в період панівного патріархату,

служили обґрунтуванням наявної дискримінації жінок, незалежно від того, про яких жінок йшлося - чорних, білих, мусульманок, юдейок чи християнок. Релігійні і теологічні тексти, які написали автори-чоловіки, природно відображають і містять «чоловічі погляди» на відносини людини з Богом і на місце жінки в структурі духовності» [5].

Зважаючи на зазначене не можна не погодитися зі словами А. Кучука відносно того, що «результати співвідношення джерел міжнародного права і джерел права у теорії права дозволяє зробити висновок про певне їх неспівпадання. Міжнародне право не розглядає як джерело права релігійно-правовий текст, що є цілком логічним і закономірним та укажує на наявність явища правового поліцентризму та неможливості релігії виступати об'єднуючим фактором, підґрунтям моралі (на відміну від принципів права)» [7, с. 30].

Однак, як ми уже зазначили, в епоху глобалізації та інтеграції релігійні правові сім'ї під впливом зовнішніх чинників теж зазнають змін. Додатковим фактором яких виступає держава, якщо точніше, то сутність публічної влади. Адже загальновідомим є той факт, що ознакою держави є наявність писаних правил поведінки, які приймаються і охороняються публічною владою.

Відтак, навіть влада, яка видає себе за намісника бога на землі, мусить видавати письмові приписи та контролювати їх реалізацію. Тому навіть у межах держав, в яких застосовується як форма права релігійно-правовий текст, публічна влада не буде заперечувати важливість виконання її вказівок - буде визнавати і всіляко реалізовувати чинне законодавство. Тому можна вести мову про бінарність джерел права у таких державах.

На подібний стан речей вказує і відомий вітчизняний правник М. Дамирли, акцентуючи увагу на необхідності розмежування ісламського права та національної правової системи, що ґрунтується на ньому: «сьогодні в своєму чистому вигляді ісламське право ніде не діє (ні в одній країні мусульманського світу воно не є єдиним чинним правом, навіть в яскраво консервативних країнах Аравійського півострова діють, хоч і фрагментарно, елементи інших правових систем).

Тому ісламське право і національна правова система, де воно є складовою частиною, не одне й те саме. Звідси і умовність вживання поняття «ісламська правова система» (як і поняття «ісламська правова сім'я»), Ісламське право в строгому сенсі цього слова (ісламське право як таке) по суті і є основою, загальною базою для всіх національних правових систем, побудованих на ісламських традиціях права» [3, с. 16].

По-друге, слід вказати на широке використання інших, крім релігійно-правового тексту і нормативно-правового акту, форм (джерел) права, зокрема міжнародного договору і правового звичаю. У сучасному світі значний вплив на розвиток національних правових систем впливає діяльність Організації Об'єднаних Націй, у статуті якої зазначено, що «Ми, народи Об'єднаних Націй... сповнені Рішучості ... і знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй...» [14].

До цього слід додати, що у 1981 році мусульманські держави прийняли Загальну ісламську декларацію прав людини. У 1990 р. була прийнята Каїрська декларація про права людини в ісламі. У 1994 р. сім держав Аравійської Ліги погодили Аравійську хартію прав людини. У 2012 р. глави держав Асоціації держав Південно-Східної Азії прийняли Декларацію прав людини.

Відносно іншого джерела – звичаю, то у цілому слід відмітити тісний зв'язок між звичаєм та релігійно-правовим текстом, а точніше з релігійними обрядами. Саме ця обставина багато у чому зумовлює поєднання багатьма науковцями релігійної правової

сім'ї та звичаєвої правової сім'ї у одну сім'ю релігійно-традиційну (релігійно-звичаєву) з виокремленням підтипів правової системи. До того ж, звичаю також властивий, як і релігійним догмам, консерватизм, що вказує на повільність сприйняття змін звичаєвою правовою сім'єю, намагання протистояти певним чином глобалізаційним та інтеграційним процесам тощо.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах розвитку суспільства важливу роль відіграє релігійна правова сім'я, передусім через багаточисельність громадян держав, які її складають. Фактором, що посилює цю роль є міграційні процеси спричинені глобалізаційними та інтеграційними явищами. На сьогодні, не зважаючи на свій консерватизм, релігійна правова сім'я під тиском зовнішніх обставин змушена відмовлятися від частини своїх догм, переважно у аспекті забезпечення розвитку особистості та реалізації її прав. Релігійна правова сім'я є окремим типом правової системи з своїми особливостями. Важливим є розмежування релігійного права та національної правової системи держави, що складає релігійну правову сім'ю.

Список використаних джерел

1. Алексеев Н. Н. Религия, право, нравственность. Р.: YMCA-PRESS, 1930. 153 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. Москва : Междунар. отношения, 1996. 400 с.
3. Дамирли М. Исламское право в сравнительной перспективе: основные ракурсы исследования. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 14-18.
4. Дроботов С. Аксіологічна і когнітивна функції права у процесі становлення правової держави. *Юридична Україна*. 2011. № 1. С. 28-35.
5. Дудко Є. Рух за тендерну рівність у християнстві. URL: <http://commons.com.ua/ruh-za-gendemu-rivnist-u-hristiyanstvi/>
6. Загальна теорія держави і права / за ред.. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
7. Кучук А.М. Джерела права: міжнародний і теоретико-правовий аспекти. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 14. С.23-30.
8. Лафитский В.И. Религия и право в современном мире. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2009. № 4. С. 13-17.
9. Оксамытный В. В. Теория государства и права: учебник [для студ. высших учеб. заведений]. М.: Камерон, 2004. 563 с.
10. Посашкова А. Л. Взаимодействие норм ислама и правовых норм в правообразовании и правоприменении в России. *Вестн. Владим. юрид. ин-та*. 2008. № 1 (6). С. 192-198.
11. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): [учебник]. Харьков: Эспада, 2005. 840 с.
12. Теорія держави і права: підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.
13. Тоффлер Э. Третья волна / пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2004. 781 с.
14. Устав Организации Объединенных Наций. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
15. Ухач В. З. Вплив християнських цінностей на формування деонтологічних компонентів духовної та національної культури юриста. *Формування правової держави в*

Україні: проблеми і перспективи: зб. тез доп. XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20 квітня 2012 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2018.

16. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / пер.с англ.М. Б. Левина. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2007. 588 с.

17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

18. Chiba, Masaji. 1984. 'Cultural universality and particularity of jurisprudence'. In: Marasinghe, M. Lakshman and William E. Conklin (eds.) Essays in third world perspectives in jurisprudence. Singapore: Malayan Law Journal. P. 302–326.

19. Lyotard, Jean-François. 1984. The postmodern condition: A report on knowledge. Manchester: Manchester University Press. P. 67.

References

1. Alekseev N.N. (1930). *Religiya, pravo, нравственность* [Religion, law, morality]. P.: YMCA-PRESS. (in Russian)

2. David, R. (1996). *Osnovnyie pravovyye sistemyi sovremennosti* [Basic legal systems of modernity] / Translated. with fr. Moscow: International. Relations. (in Russian)

3. Damirli, M. (2014). Islamskoe pravo v sravnitel'noy perspektive: osnovnyie rakursyi issledovaniya [Islamic law in a comparative perspective: the main perspectives of the study]. *Legal Bulletin*, 6, 14–18. (in Russian)

4. Drobotov, S. (2011). Aksiologichna i kognitivna funktsii prava u protsesi stanovlennia pravovoi derzhavy [Axiological and cognitive functions of law in the process of formation of the rule of law]. *Legal Ukraine*, 1, 28–35. (in Ukrainian)

5. Dudko E. Rukh za tendernu rivnist u khrystyanstvi [Movement for gender equality in Christianity]. Retrieved from: [http:// commons. com.ua/ruh-za-gendemu-rivnist-u-hristyanstvi/](http://commons.com.ua/ruh-za-gendemu-rivnist-u-hristyanstvi/) (in Ukrainian)

6. Tsvika, M.V., Tkachenko, V.D., Petrishina, O.V. (Ed). (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)

7. Kuchuk, A.M. (2016). Dzherela prava: mizhnarodnyi i teoretyko-pravovyi aspekty [Sources of law: international and theoretical and legal aspects]. *Almanac of International Law*, 14, 23-30. (in Ukrainian)

8. Lafitsky, V.I. (2009). Religiya i pravo v sovremennom mire [Religion and law in the modern world]. *Journal of Foreign Law and Comparative Law*, 4, 13-17. (in Russian)

9. Oksamytny, V.V. (2004). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of State and Law]. M.: Cameron. (in Russian)

10. Posashkova, A.L. (2008). Vzaimodeystvie norm islama i pravovyih norm v pravoobrazovanii i pravoprimenenii v Rossii [Interaction of Islamic norms and legal norms in law formation and law enforcement in Russia]. *Vestn. Vladim. jurid. in-ta*, 1 (6), 192-198. (in Russian)

11. Skakun, O.F. (2005). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of State and Law (encyclopedia course)]. Kharkiv: Espada. (in Russian)

12. Vedernikov, Yu.A. (2015). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Dnepropetrovsk: Dneprop. state University of Internal Affairs Affairs. (in Ukrainian)

13. Toffler, E. (2004). *Tretya volna* [The third wave] / lane. with English Moscow: AST Publishing House LLC. (in Russian)

14. Charter of the United Nations. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010. (in Russian)

15. Ukhach, V.Z. (2018). Vplyv khrystyianskykh tsinnosti na formuvannia deontolohichnykh komponentiv dukhovnoi ta natsionalnoi kultury yurysta [Influence of Christian values on the formation of deontological components of spiritual and national culture of a lawyer]. *The formation of the rule of law in Ukraine: problems and prospects: Coll. thesis add. XIV All-Ukrainian scientific-practical conf.* (Ternopil, April 20, 2012). Ternopil: TNEU. (in Ukrainian)

16. Fukuyama, F. (2007). *Konets istorii i posledniy chelovek* [The end of history and the last man] / translated from English by M. B. Levin. Moscow: AST Publishing House LLC. (in Russian)

17. Huntington, S. (2003). *Stolknovenie tsivilizatsiy* [Clash of Civilizations]. Moscow: AST Publishing House LLC. (in Russian)

18. Chiba, Masaji. 1984. 'Cultural universality and particularity of jurisprudence'. In: Marasinghe, M. Lakshman and William E. Conklin (eds.) *Essays in third world perspectives in jurisprudence*. Singapore: Malayan Law Journal. P. 302–326.

19. Lyotard, Jean-Francois. 1984. *The postmodern condition: A report on knowledge*. Manchester: Manchester University Press. P. 67.

Стаття: надійшла до редакції 16.11.2020
прийнята до друку 26.11.2020

The article: is received 16.11.2020
is accepted 26.11.2020

УДК 340.11

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.92-98

ЕВОЛЮЦІЯ ЦЕРКОВНОГО НОТАРІАТУ У КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Савчук Олег Ігорович,

кандидат філософських наук, завідувач кафедри богослов'я
та суспільствознавчих дисциплін імені академіка УАН І.М. Луцького,

ПВНЗ Університету Короля Данила

вулиця Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна,

e-mail: oleh.savchuk@ukd.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5855-1628

Луцька Галина Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права

ПВНЗ Університету Короля Данила

вулиця Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018 Україна,

e-mail: halyna.v.lutska@ukd.edu.ua

ORCID: 0000-0001-5840-0603

Мета. Метою роботи є проаналізувати історичну еволюцію нотаріального служіння у Католицькій церкві, з'ясувати сферу компетенцій церковних нотаріусів як на загальному церковному, так і на єпархіальному рівнях. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, аналітичний, функціональний, системно-структурний, компаративістський. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що церковний нотаріат був піднесений верховною церковною владою до статусу публічного в середині VIII ст. та на три століття випередив у розвитку публічний нотаріат, який остаточно встановився лише в середині XI ст., у зв'язку з чим своїм функціонуванням зробив значний вклад у розвиток нотаріату періоду середньовіччя. Церковні нотаріуси, як і табеліони, об'єднувалися у корпорації, але бюрократичного характеру. У східній церкві членами корпорації могли стати лише представники кліру: пресвітери чи диякони, а іноді й архідиякони; на заході ж вони обиралися зі світських осіб. Контроль за діяльністю церковних писарів-нотаріусів, аж до моменту фактичної ліквідації церковного нотаріату в XV ст., здійснювала церква. Інститут нотаріату як невід'ємна складова церковного судочинства формується та регламентується відповідними приписами канонічного права, компетенція державних нотаріусів поширюється виключно на територію єпархії, у якій вони функціонують. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що інститут церковного нотаріату пройшов специфічні етапи історичного становлення та розвитку як на загально-церковному, так і на локальному, єпархіальному рівнях, а його представники виконують спеціальне служіння у церкві, яке стосується як представників церковного кліру, так і мирян. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані в контексті напрацювання ефективної моделі церковно-державних

відносин на сучасному етапі.

Ключові слова: Католицька церква, папський нотаріат, церковний нотаріат, компетенція нотаріуса.

Oleh Savchuk,

*Phd, manager of department at the King Danylo University
Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,
e-mail: oleh.savchuk@ukd.edu.ua*

Halyna Lutska,

*Phd, Associate Professor of Law at the King Danylo University
Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,
e-mail: halyna.v.lutska@ukd.edu.ua*

EVOLUTION OF CHURCH NOTARY IN THE CANONICAL LAW OF THE CATHOLIC CHURCH

Goal. The aim of the work is to analyze the historical evolution of the notarial ministry in the Catholic Church, to find out the scope of competencies of church notaries at both the general ecclesiastical and eparchial levels. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. The following methods of scientific cognition were used during the research: terminological, analytical, functional, system-structural, comparative. **Results.** In the course of the research it was recognized that the church notary was elevated by the supreme ecclesiastical authority to the status of public in the middle of the VIII century. and three centuries ahead of the development of public notary, which was finally established only in the middle of the XI century, in connection with which its operation made a significant contribution to the development of the notary of the Middle Ages. Church notaries, like tabelions, were united in corporations, but of a bureaucratic nature. In the Eastern Church, only members of the clergy could become members of the corporation: elders or deacons, and sometimes archdeacons; in the west they were elected from among the laity. The church exercised control over the activities of church notaries until the actual liquidation of the church notary in the 15th century. The institution of notaries as an integral part of the ecclesiastical judiciary is formed and regulated by the relevant provisions of canon law, the competence of state notaries extends exclusively to the territory of the diocese in which they operate. **Scientific novelty.** In the course of the research it was established that the institute of church notary has passed specific stages of historical formation and development both at the general church and at the local, eparchial levels, and its representatives perform special service in the church, which concerns both church clergy and laity. **Practical significance.** The results of the study can be used in the context of developing an effective model of church-state relations at the present stage.

Key words: Catholic Church, papal notary, church notary, notary competence.

Постановка проблеми. Рівень розвитку нотаріальної діяльності є важливим каталізатором ступеня довершеності правової системи як держави, так і церкви, а його виникнення як складової релігійної та секулярної культури передуює насамперед необхідність легалізації різних юридично значущих подій та фактів. Нотаріат у церкві та в

державі фактично є частиною правового інституту уповноваженого державою здійснювати та посвідчувати юридичні акти, надаючи їм публічної сили.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вчених, які здійснювали дослідження різних аспектів історичної еволюції церковного нотаріату необхідно відмітити праці М. Долинської, В. Хмеля, І. Грабовського, С. Каспшака, Т. Павлюк, Т. Піронека та багатьох інших, які стали науково-теоретичною базою для цього дослідження.

Постановка завдання. Визначити історичну роль поняття нотаріату у різні періоди церковної історії, а також сферу компетенцій церковних нотаріусів на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У церкві завданням нотаріусів є фіксація перебігу судових засідань трибуналів відповідної інстанції та належна організація і ведення судових процесів, а також надання їм легітимності у контексті оприлюднення відповідних рішень чи подальшого їх оскарження. Фактично нотаріус у клерикальній структурі не виконує самостійної ролі а є лише невід'ємною частиною єпархіального, митрополичого чи папського трибуналу. Маючи значний вплив на правове життя держави, церква не обмежилась організацією нотаріату, покликаною служити виключно потребам церковного управління, але із плином часу почала впроваджувати цей інститут і у світське життя шляхом призначення окремих нотаріусів для мирян, котрі конкурували з табеліонами і публічними писарями римського права. Причому вже з VIII ст. запроваджених церквою світських нотаріусів підносять до рангу державної посади, що затверджується духовною владою. З цього часу стикаємося із терміном *notarii publici* – публічний нотаріус. Тоді як у світській сфері нотаріат остаточно встановлюється як посада, що авторизується верховною владою держави лише із середини XI ст., у церковній галузі це сталося у VIII ст., і отже, як стверджує Л. Ясінська, церковний нотаріат на три

століття випередив у розвитку світський.

Компетентне виконання обов'язків нотаріуса безумовно неможливе без застосування морально-етичних засад, які сформувалися на підставі християнської традиції, і протягом століть розповсюджувались як на церковний, так і світський нотаріат [1, с. 115].

Історія європейського нотаріату підтверджує що від кандидатів у нотаріуси завжди вимагали високих моральних якостей. Недостане професійне виконання обов'язків спричиняло що кандидатів визнавали непридатними виконувати цей уряд [1, с. 116].

Нотаріус не здійснює жодних юрисдикційних дій у канонічному процесі, не має повноважень, є лише офіційним свідком, а отже кваліфікованим свідком, підпис якого перетворює запис у публічний документ [2, с. 92].

У канонічному процесі нотаріуси записують показання свідків, готують судові справи та зберігають їх. Це надзвичайно важливо, оскільки в канонічному процесі існує правило, що зводиться до тези, що реальним аргументом можуть бути лише зафіксовані на письмі факти, іншими словами до уваги береться тільки те, що записане. Уряд нотаріуса згідно з актуальним Кодексом, канонічного права 1983 року. Характеризується наступним латинським висловом: *Quod non est in actis, non est in mundo*. Це означає що самі судові справи є надзвичайно важливими і потребують письмової фіксації.

Нотаріуса – як працівника трибуналу різних ланок церковного судочинства, зобов'язує присяга викладена у 1454 каноні, складання присяги стосується належного і правильного виконання своїх обов'язків. У своїй діяльності церковний нотаріус керується

також 1456 каноном, у якому йдеться про заборону приймати будь-які подарунки у процесі ведення справи.

Нотаріус також зобов'язаний зберігати таємницю про все, що він дізнався, перебуваючи на посаді. Це підтверджують канон 1548 § 2 пункт 1, згідно з яким нотаріуси не зобов'язані свідчити щодо тих елементів справи, на які накладається таємниця.

Гідність нотаріуса проявляється, серед іншого, у тому, що декретом папи Олександра VI проголошено, що той хто ображає нотаріуса стягує на себе різні духовні кари, і не може бути підсудним судів римської юрисдикції. А Святіший Отець Бенедикт XIV у 1741 році ствердив, що введе покарання відлучення для тих, хто заважає нотаріусам виконувати їхні служіння чи їх переслідує [3, с. 609].

Нотаріус має право на винагороду за свою працю. Нотаріальна плата повинна відповідати двом цілям: повернути витрати понесені при складанні акта, а також покривати зусилля, витрачені на складання акта (це те, що папа Лев X зазначив у документі *Sicut prudens* від 1518 р.) [3, с. 628].

Однак, щоб запобігти зловживанням з боку нотаріусів, законодавець встановив граничні розміри винагороди, які нотаріус міг отримати за ведення окремої справи. Він також повинен перед початком справи заявити сторонам, що його послуги платні.

Папа Пій IV у 1565 році вирішив, що кожен нотаріус повинен мати тарифний перелік, що має зберігатися у канцелярії на видному місці так, щоб кожний зацікавлений міг з ним ознайомитись. Поза визначеним тарифом нотаріус, не може клопотати про збільшення власної винагороди, оскільки носитиме за це кримінальну відповідальність.

Однак бувають випадки, коли нотаріус повинен введенням справи на безоплатній основі, (йдеться про закон для бідних). При цьому бідними вважаються усі, хто не має коштів заплатити за послуги нотаріуса [4, с. 65].

Більше того, існували й інші постанови, що зобов'язували нотаріусів не утримувати плату, наприклад, нотаріус Конгрегації доктрини віри повинен організувати усі справи, що стосуються інквізиції безкоштовно. Декретом Собору 1602 року було визначено перелік питань, які нотаріус розглядав безкоштовно [3, с. 622]. В наш час нотаріус, який працює, наприклад, в єпископській курії, отримує фіксовану винагороду, незалежно від кількості проведених справ.

Уряду Нотаріуса не можна поєднувати ні з урядом судді, ні з урядом промотора справедливості, ні з урядом оборонця подружнього вузла, адвоката чи уповноваженого. Це впливає власне з істотних характеристик уряду нотаріуса [2, с. 89].

Рациональним аргументом уряду нотаріуса є так званий нотаріальний примус, тобто обов'язок здійснювати певну діяльність у нотаріальній формі. Примус полягає обов'язковій участі нотаріуса в канонічному процесі та необхідність підписання ним судових актів (рішень), що впливає із канону 1437 § 1, де зазначено, що не підписані нотаріусом судові рішення, є недійсними. Однак ця неправомочність може бути подолана шляхом скерування цих рішень нотаріусу на підпис.

Нотаріус, здійснює свій уряд, двома способами: як безпосередній помічник судді, а також як самостійний урядник [5, с. 543].

Канон 484 у параграфі 9 визначає завдання нотаріусів у Церкві. Саме він веде облік судових доказів, (зокрема показання свідків).

На практиці це зазвичай робиться вручну, використовуючи ручку, або на друкарській машині, чи в наш час з допомогою комп'ютерного обладнання. Канон 1567 § 2 також дозволяє використовувати аудіо запис.

При необхідності нотаріус також може працювати поза місцем розташування трибуналу. Він намагається фіксувати показання дослівно, і зазвичай в кінці допиту читає те, що написав, даючи можливість доповнень, вилучень, виправлень та змін. Потім акт підписується свідком, суддею та нотаріусом. Можна також змодельовати ситуацію, коли запис веде секретар, але уповноважений нотаріус однаково повинен підписати остаточне рішення.

Нотаріус готує документи ,щодо декретів, постанов, зобов'язання чи інших актів, що вимагають його участі.

Завдання нотаріуса – сумлінно фіксувати те, що відбувається, на письмі, а вкінці ставити свій підпис, обов'язково зазначивши місце, день, місяць та рік складання документа [5, с. 594].

Участь нотаріуса в канонічному процесі датується встановленням інституту судового слідства, що мало місце починаючи із середньовіччя. У процесі слідства нотаріусів зобов'язувала обіцянка суворої секретності в умовах якої готувалися судові рішення. Нотаріус як урядовий секретар одночасно виконував функцію свідка у канонічному провадженні. Присутність нотаріуса під час судового провадження захищала позивачів від можливих зловживань судді [6, с. 146].

Відповідно до канону 1437 Кодексу канонів 1983 року, до кожного процесу повинен бути залучений нотаріус. Законодавець визначає необхідність участі нотаріуса в процесі та наслідки відсутності підпису нотаріуса на процесуальних документах, а також юридичну цінність підписаних ним актів. Судовий нотаріус повинен застосовувати норми кодексу щодо нотаріуса єпархіальної курії, зазначеної в каноні 483-485 Кодексу та норми, що містяться в каноні 1437 Кодексу [5].

Нотаріус - це офіційна особа, призначена єпархіальним єпископом спеціально для роботи єпископського суду. Єпископ призначає нотаріуса або за відповідальні ним , або за усі справи курії, або лише за судові справи.

До конкретної справи, що офіційно взята до розгляду, згідно з процедурою нотаріуса залучає голова канонічного трибуналу, а в певних конкретних випадках призначити нотаріуса приз може тільки безпосередньо єпископ [5, с. 264].

Кодекс 1983 року також передбачає, що нотаріусом може стати чернець або мирянин, як чоловік, так і жінка. Нотаріус повинен бути належно досвідчений, володіючи належною кваліфікацією із канонічного права. Якщо йдеться про питання, де стан священника може бути під загрозою, нотаріус повинен бути священником [7, с. 317].

Зокрема, нотаріуси відзначають у ведених справах факт складання присяги чи відмову від присяги, реальну присутність сторін та все, що варто записати, навіть якщо це сталося випадково [5, с. 596].

Може статися, що суддя приймає позовну скаргу усно, тоді завдання нотаріуса полягає в тому, щоб написати її письмово, а після підтвердження позивачем, чи його уповноваженим нотаріус підписує цю скаргу. (канон 1503 § 2) [5, с. 583].

Також нотаріус фіксує на письмі апеляцію, яку кожна із сторін процесу може подати судді усно (канон 1630) [5, с. 585].

Слід зазначити, що під час усного спору нотаріус фіксує на письмі відповіді сторін, свідків вимоги та звинувачення свідків, експертів, адвокатів, узагальнюючи суть суперечки (канон 1664) [5, с. 592].

Нотаріус також засвідчує акт, на якому сторона (або свідок) не може або не захоче підписувати (канон . 1473) і підписує рішення суду (також робочий варіант) разом із суддею (канон 1612 § 4) [5, с. 598].

Як незалежна посадова особа, нотаріус забезпечує доступ до реєстрів або документів особам, які належним чином вимагають цього, звичайно із збереженням того, що потрібно дотримуватися процедури. У разі апеляції нотаріус засвідчує копію акта, що надсилається у суд вищої інстанції (канон 1474 § 1) [5, с. 604].

Він також засвідчує інші документи які містяться у матеріалах справи та не є оригіналами (наприклад, ксерокопії) приватних документів). У виняткових обставинах, коли ви не можете доставити адресату письмове рішення, під окремим декретом слід розуміти адміністративний акт, виданий уповноваженою виконавчою владою, яким у відповідності з нормами права надається таке представлення на посаду, яке за своєю природою не передбачає подання попереднього прохання нотаріус може його зачитати у присутності двох свідків (канон 55) [5, с. 608].

Певні обмеження незалежності нотаріуса містяться в нормі канону 1475 § 2, який забороняє видавати копії судових справ та документів, зібраних під час судового розгляду – без згоди судді [5, с. 609].

Старий кодекс канонів (зараз не діє) вимагав, щоб усі на аркуші було 26 рядків і в кожному рядку було 12-14 складів. Якби акт був написаний інакше суддя розірвав це, а нотаріус зобов'язаний був - за свій рахунок - повторно переписати документ. Розірвавши рішення, сторони процесу також могли вимагати зниження плати за послуги нотаріуса.

Будь-яка можлива корекція повинна здійснюватись правильно (із зазначенням того, у якому рядку та в якому слові було виправлення), натомість після передачі остаточного рішення сторонам будь-які виправлення не допускались. Теперішній кодекс позбавлений цієї бюрократії [6, с. 618].

Таким чином, підсумовуючи, зазначмо, що сфера компетенції нотаріуса формувалася протягом усього історичного періоду розвитку канонічного корпусу Католицької Церкви, і внаслідок цього відображає одне з головних завдань церкви сприяти утвердженню Божого Царства шляхом вирішення між членами Божого Тіла суперечностей правового характеру.

Загалом, беручи до уваги певну специфіку самого виконання нотаріального уряду що була проаналізована у даному дослідженні слід наголосити, що із власне канонічної точки зору уряд церковного нотаріуса має подвійну природу, а головне його призначення – це фіксація фактів з метою якомога об'єктивнішого розгляду справ церковним трибуналом.

Висновки. Отже, церковний нотаріат був піднесений верховною церковною владою до статусу публічного в середині VIII ст. та на три століття випередив у розвитку публічний нотаріат, який остаточно встановився лише в середині XI ст., у зв'язку з чим своїм функціонуванням зробив значний вклад у розвиток нотаріату періоду середньовіччя². Церковні нотаріуси, як і табеліони, об'єднувалися у корпорації, але бюрократичного характеру. У східній церкві членами корпорації могли стати лише представники кліру: пресвітери чи диякони, а іноді й архідиякони; на заході ж вони обиралися зі світських осіб. Контроль за діяльністю церковних писарів-нотаріусів, аж до моменту фактичної ліквідації церковного нотаріату в XV ст., здійснювала церква.

Список використаних джерел

1. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 988 с.
2. Pieronek T. Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego, cz. I. Warszawa, 1970. S. 134

3. Grabowski I. Notariusz w ustawodawstwie kościelnym. *Collectanea Theologica*, 1935. T. 16. S. 630.
4. Chmiel W. Notariusz według Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku Rejent". rok 7 . nr 6(74) czerwiec 1997. S. 62-84.
5. Кодекс канонического права / Под.-ред. С. Тимашова Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. 624 с.
6. Pawluk T. Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, t. 4, Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy, Olsztyn 2009. S. 201.
7. Kasprzak S. Wybranie zagadnienia z prawa kościelnego. Lublin, 2000. S. 500.

References

1. Dolynsjka, M. S. (2015) Stanovlennja ta rozvytok pravovogho rehuljuvannja notarialnoji dijalnosti v Ukraini [Formation and development of the notarial activities legislation in Ukrain]. Ljviv: LjvDUVS. (in Ukrainian)
2. Pieronek ,T. (1970). Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego.Warszawa, cz. I, 134
3. Grabowski, I. (1935). Notariusz w ustawodawstwie kościelnym. *Collectanea Theologica*, 16, 630.
4. Chmiel, W. (1997). Notariusz według Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku Rejent". rok 7. nr 6(74) czerwiec 1, 62-84.
5. Tymashov, S. (2007). Kodeks kanonicheskogo prava. [Codex iuris canonici] Moskva, Institut filosofii, teologii i istorii sv.
6. Pawluk, T. (2009). Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, t. 4, Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy, Olsztyn, 201
7. Kasprzak, S. (2000). Wybranie zagadnienia z prawa kościelnego, Lublin, 500

Стаття: надійшла до редакції 16.11.2020
прийнята до друку 24.11.2020

The article: is received 16.11.2020
is accepted 24.11.2020

УДК 340.12 «1940/1960»

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.99-109

ФОРМИ ПРОТИДІЇ МОЛОДІЖНОМУ СУБКУЛЬТУРНОМУ РУХУ В СРСР У 1940-1960-Х РР.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Федик Лідія Богданівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри «Право»

ПВНЗ Університетет Короля Данила

м. Івано-Франківськ, вул. Є.Коновальця 35, 76018, Україна

e-mail: lidiia.fedyk@ukd.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2033-8087

Мета. Метою дослідження є аналіз основних форм і методів протидії держави і суспільства в СРСР молодіжному субкультурному рухові у 1940-1960-х рр. **Методика** охоплює сукупність методів та логічну послідовність їх використання, що визначалася проблематикою та особливостями предмету історико-правового дослідження. **Методи.** Застосування загальнонаукових методів аналізу, синтезу та абстрагування дозволило емпірично вивчити молодіжну субкультуру у 1940 – 1960-х рр. Історико-правовий метод дав змогу розглянути молодіжну субкультуру як явище конкретної епохи з врахуванням впливу економічних, соціальних, ідеологічних факторів. Порівняльно-правовий метод у нашому дослідженні був корисним для співставлення заходів, що застосовувалися стосовно молодіжної субкультури партійними, молодіжними організаціями, правоохоронними органами та освітніми закладами. **Результати.** У ході дослідження встановлено, що молодіжний субкультурний рух в СРСР був неоднорідним. З'ясовано, що незважаючи на аполітичний характер руху, у межах холодної війни і протистояння з Заходом він розглядався як загроза існуючому суспільному ладу та таким, що суперечить офіційній ідеології. Це створювало передумови для боротьби з ним, які здійснювалися із залученням партійного та комсомольського апаратів. **Наукова новизна.** Встановлено, що основними формами боротьби із молодіжним субкультурним рухом були позасудові, які передбачали моральний тиск, виключення з комсомолу, навчального закладу, позбавлення стипендії, публічне приниження. **Практична значимість.** Полягає в тому, що основні положення, та висновки, викладені в дослідженні, можуть бути використані: 1) в наукових дослідженнях, пов'язаних вивченням особливостей та законодавчих засад репресивної політики радянської влади; 2) в навчальному процесі, в ході викладання розділів, що стосуються державно-правового розвитку країн Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: субкультура, молодь, стильги, комсомол, примус.

Lidiia Fedyk,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Law of the King Danylo University,
35 Konovalts street., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,
e-mail: lidiia.fedyk@iful.edu.ua*

FORMS OF COUNTERACTION TO THE YOUTH SUBCULTURAL MOVEMENT IN THE USSR IN THE 1940S-1960: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Goal. The aim of the study is to analyze the main forms and methods of counteraction of the state and society in the USSR to the youth subcultural movement in 1940-1960. **The method** covers a set of methods and logical sequence of their use, which was determined by issues and features of historical and legal research. **Methods.** The use of general scientific methods of analysis, synthesis and abstraction allowed to empirically study the youth subculture in 1940 - 1960's. Historical and legal method allowed to consider the youth subculture as a phenomenon of a particular era, taking into account the influence of economic, social and ideological factors. The comparative law method in our study was useful for comparing the measures applied to the youth subculture by party, youth organizations, law enforcement agencies and educational institutions. **Results.** The study found that the youth subcultural movement in the USSR was heterogeneous. It was found that, despite the apolitical nature of the movement, within the Cold War and confrontation with the West, it was seen as a threat to the existing social order and contrary to official ideology. This created the preconditions for combating it, which were carried out with the involvement of the party and Komsomol apparatuses. **Scientific novelty.** It was established that the main forms of struggle against the youth subcultural movement were extrajudicial, which provided for moral pressure, expulsion from the Komsomol, an educational institution, deprivation of a scholarship, and public humiliation. **Practical significance.** It is that the main provisions and conclusions set out in the study can be used: 1) in research related to the study of the features and legal principles of the repressive policy of the Soviet government; 2) in the educational process, during the teaching of sections relating to the state and legal development of Central and Eastern Europe.

Key words: subculture, youth, stilyagi, Komsomol, coercion.

Постановка проблеми. Сьогодні право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань належить до невід'ємних прав людини, що відповідно закріплено у ст. 34 Конституції України і ряді міжнародно-правових актів (ст. 10 Європейської конвенції про права людини). Зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати ці матеріалізовані в мові відображення, в тому числі, погляди та переконання. Останні, при цьому, можуть стосуватися будь-яких сфер: зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти і культури, розвитку законодавства тощо. Свобода слова створює значну гарантію громадського контролю над державною владою [19]. У вузькому, правовому тлумаченні свобода є можливістю людини вчиняти ті чи інші конкретні дії в межах, встановлених правом [4, с. 164]. Важливість права на свободу думки полягає у можливості безбоязно висловити власну точку зору, що забезпечує плюралізм у суспільстві та пошук альтернативних шляхів розвитку, узгодження інтересів у суспільстві. Коли ми говоримо про право людини то маємо на увазі, за висловом Джона Стюарта

Мілла «що вона обґрунтовано претендує на свій захист з боку суспільства у своїй можливості володіти цим правом, силою закону, або через освіту і формування суспільної думки» [5, с. 1]. Для реалізації прав людини важливим є їх забезпечення юридичними засобами здійснення, охорони й захисту. Наявність єдиної обов'язкової ідеології зазвичай обмежує свободу думки, слова і переконань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість сучасних досліджень розглядають молодіжну субкультуру з культурологічної точки зору (вивчення особливостей стилю) – Х.Лозинська [10], Ю.Музалевська [12], або ж історичний розвиток явища – В.Козлов [3], О.Пагіря [18], К. Рот-Ай [20], Г.Ципурський [23], О. Ярликова [24]. Водночас відчувається брак наукових праць, які б дали юридичну оцінку явища молодіжної субкультури, та встановили співмірність покарань і потенційної небезпеки, яку рух мав для держави.

Постановка завдання. Метою дослідження є проаналізувати основні форми і методи протидії держави і суспільства молодіжному субкультурному рухові у 1940-1960-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Друга світова війна суттєво вплинула на свідомість населення СРСР, оскільки дала змогу долучитися до демократичного суспільства у якому не тільки проголошувалися, але й гарантувалися права і свободи людей. Це обумовило зміну цінностей радянського суспільства, появу вільнодумства, що зачепило практично усі верстви населення СРСР. Однак очікуваних змін у бік демократизації у радянському суспільстві не відбулося. Водночас по завершенню Другої світової війни і розширення сфери впливу СРСР на ряд країн Центрально-Східної Європи, відбулося поширення комуністичної ідеології у ці країни. Спроби нав'язування єдиної ідеології у країнах у яких були міцними демократичні традиції, викликало несприйняття та протест. Однією із форм протесту була поява молодіжної субкультури.

Молодь, як соціально-демографічна група, що проходить стадію соціалізації, характеризується специфічними соціальними позиціями. Доступ молоді СРСР до нової соціально-політичної і ціннісної системи суспільства зумовив ювентизацію (соціальні зміни і нововведення, які є результатом активної діяльності молоді). Молодь не просто пристосовувалася до суспільства, але стала суб'єктом соціальної діяльності. Це дуже контрастувало з інфантильністю, аморфністю та конформізмом радянського суспільства. Жорстка система контролю над процесом соціалізації, процесами виховання молоді, обмеження автономії особистості, суперечності між соціальним середовищем та бажаннями молодіжної спільноти, її соціальним розвитком, для повноцінного буття, задоволення її різноманітних потреб, зумовив вироблення несприйняття існуючої реальності, формування нових життєвих стратегій молоді (стратегії самореалізації поза запропонованими державою лінійного шляху розвитку), що знайшло відображення у певному типі поведінки. Післявоєнна молодь уже не хотіла боротися за комуністичні ідеали, а хотіла свободи [11, с. 30-34].

Першою молодіжною субкультурою у СРСР стали «стиляги», характерними особливостями якої був нонконформізм, наслідування західного способу життя (стилю одягу, музики, танців), а також специфічний сленг. Розквіт стиляжництва припав на період хрущовської відлиги, хоча перші стиляги з'явилися в СРСР наприкінці сталінської епохи, на початку 1950-х років. Стиляги були явищем чисто радянським, хоча з'явилися вони як результат впливу західної культури.

В 1947 році, відповідно до «нової зовнішньої політики», в СРСР була оголошена кампанія по «боротьбі з підлабузництвом перед Заходом». А в січні 1948 року в побут увійшло поняття «безрідний космополіт», яке прозвучало у виступі члена Політбюро ЦК КПРС Жданова. Починаючи з цього часу і практично до початку хрущовської «відлиги» все західне мистецтво, що не вписувалося в канони «соціалістичного реалізму», оголошувалося ворожим [23, с. 60]. Боротьба сталінського режиму проти стиляг, наприкінці 1940-х рр., відбувалась у межах кампанії боротьби проти «безрідного космополітизму», спрямованої на ліквідацію західних впливів у внутрішньому житті СРСР і кваліфікувалася як «низькопоклонство перед Заходом». Найпоширенішими репресивними заходами були моральні утиски, критика, виключення з навчального закладу або звільнення з роботи, виключення з комуністичної партії. Численні фейлетони, карикатури та критичні статті, кінострічки мали на меті не тільки висміяти й виявити «низьку аморальну сутність» радянських тинейджерів, а й показати їх як потенційних ворогів радянської влади [18].

Таким чином, комуністична партія запустила громадську кампанію проти цього явища, що здавався їй вторгненням «буржуазної» молодіжної культури, одним із проявів «холодної війни». Партія приділяла пильну увагу молодіжній політиці оскільки вважалося, що роль молоді є ключовою у формуванні майбутнього Радянського Союзу, так як саме вона побачить перехід соціалізму в комунізм. Крім того, після Другої світової війни молодь складала близько 47% населення в 1959 році (згідно з переписом населення 1959 р з 117 534 315 чол. населення Української РСР 54 796 718 чол. досягли віку 25 років), що означало важливість залучення її в колектив в інтересах не тільки світлого майбутнього, а й сувору реальність. Керівництво комсомолу ставило метою кампанії усунення «згубного впливу Заходу» і впровадження відповідних комуністичних цінностей та світогляду серед молоді за допомогою організації її дозвілля [23, с. 62].

Викриття культу особи Й.Сталіна на XX з'їзді КПРС у 1956 році започаткувало новий період в житті радянської держави. Ліберальні перетворення, що почалися услід за з'їздом хоча і мали неповний характер, але порівняно із сталінською епохою справляли враження справжньої «відлиги». Суттєве, хоча й тимчасове, ослаблення тоталітарного контролю держави, загальна демократизація способів управління культурою значно пожвавили культурні процеси в СРСР, роблячи можливим те, що десятиріччями було забороненим і переслідувалося. До того ж після Другої світової війни радянське суспільство деякий час зберігало відкритість щодо Заходу. Люди ще носили речі, прислані по ленд-лізу, а в радянських кінотеатрах йшли «трофейні» західні кінострічки.

За таких умов у другій половині 1950-х років зростає чисельність любителів джазу, танців та західних фільмів або іншими словами – стиляг. Саме слово було не самоназвою, а винаходом офіційної радянської преси. Вперше воно було використане в сатиричному нарисі Д. Біляйва «Стиляга», що був надрукований в журналі «Крокодил» у 1949 році в рубриці «Типи, що йдуть у минуле». В фельетоні описувався вечір в студентському клубі, де з'являється безглуздо виряджений на закордонний манер, зухвалий, неосвічений юнак, що хизується своїм строкатим одягом і навичками в закордонних танцях. І всі ці навички, за словами автора, викликають сміх та бридливу жалість в інших студентів. В тому ж випуску, була опублікована стаття про «безрідних космополітів», що стало сигналом для початку кампанії проти західних впливів [2].

В.Козлов на основі свідчень сучасників виділяє три категорії стиляг:

1. «Золота молодь» – вузька група, яка складалася з дітей партпрацівників, вчених, відомих діячів культури. Для них стиляжництво було лише модою і підкресленням того, що вони належать до радянської еліти.

2. Піжони – у них не було ніяких переконань, вони просто були модниками. Їм не важливо було, яка влада – головне добре провести час.

3. Переконані – вихідці зі звичайних сімей (службовців, робітників), які дійшли до всього самі. Вони читали твори заборонених радянських письменників – Ахматову, Зощенка за які можна було отримати термін 15 років (на підставі «Зведеного списку книг, які підлягали виключенню з бібліотек і книготорговельної мережі»). Міра покарання часто залежала від рівня «антирадянського» характеру книги, що встановлювала спеціальна експертиза під час слідства і в багатьох випадках різнилася залежно від ситуації [3, с. 51].

Найбільшими осередками молодіжної субкультури наприкінці 1940–1950-х стали російські міста Ленінград і Москва, у яких найсильніше були відчутні західні культурні віяння через вплив іноземних туристів. У середині 1950-х вона стихійно проникла на периферію, охопивши своїм впливом радянських тинейджерів уже у Казані, Нижньому Новгороді, Пермі, Баку, Ташкенті, Алма-Аті. Не останню роль у цьому процесі відіграли гуртки стиляг у столиці радянської України – Києві [18].

З ідеологічної точки зору «стиль» був далекою, ворожою культурою. Водночас представники субкультури не брала участі в будь-яких заходах, офіційно заборонених законом, а тому відповідно не було підстав для застосування покарання. Щоб вирішити цю проблему, влада намагалася зобразити стиляг як асоціальні елементи. До цього підключалося преса, освітні заклади, комсомол. Достатньо згадати лозунг «Сьогодні ти граєш джаз, а завтра – Батьківщину продаш». Випускались різні «викривальні» статі і плакати [21].

Для боротьби проти «стиляжної» субкультури у 1950 – 1960-х рр. було залучено партійно-комсомольський актив, органи державної безпеки та Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді (ВЛКСМ – комсомол). ВЛКСМ почав масовану кампанію проти відхилень в 1954–1955 рр. Переслідування, про які йтиметься далі, традиційно прийнято називати позасудовими, але, використовуючи термінологію Геннадія Кузовкіна можна визначити як «партійно-комсомольські». Партійні і комсомольські організації всіх рівнів мали власний репресивний потенціал. Вони повсякденно і повсюдно виконували функції нагляду і соціальної селекції (причому не тільки внутрішньої, але і зовнішньої), що і робило їх основою системи тотального контролю [8, с. 101]. Д.І. Зубарєв запропонував критерій для розмежування «внутрішніх» і «зовнішніх» партійно-комсомольських переслідувань: якщо перші представляли собою позасудові переслідування в повному розумінні слова, то другі могли бути оскаржені в суді, так як реалізовувалися державними структурами. Для комуністів і комсомольців, оскільки вони були «добровільними» членами цих організацій, основними були «внутрішні» переслідування, але й «зовнішні» аж ніяк не виключалися. Спектр «зовнішніх», або додаткових, переслідувань був широкий: від доган по адміністративній лінії, звільнень, відрахувань (простих і з «вовчим квитком» – документом з позначкою про політичну неблагонадійність, який позбавляв його власника права займати посаду в державних установах, вчитися у будь-якому навчальному закладі) до арешту.

У березні 1956 р. відділом пропаганди і агітації давалися наступні пропозиції ЦК ВЛКСМ: «Надати право директорам вузів за погодженням з партійними і громадськими організаціями відраховувати з університетів без права подальшого поновлення –

студентів, які порушують правила суспільної поведінки і розпорядку, а також мають протягом двох років незадовільні оцінки на екзаменаційних сесіях. Рекомендувати директорам вузів виселяти з гуртожитку за порушення правил співжиття, а також за систематичний пропуск занять. Надати право директорам вузів і технікумів за рішенням вченої і педагогічного рад позбавляти на деякий час стипендій тих студентів, які систематично пропускають заняття, не виконують в строк навчальних завдань і порушують правила суспільної поведінки» [8, с. 104].

Комсомольським організаціям, райкомам, міськкомам, обкомів, ЦК ЛКСМ доручалося покінчити з позицією неутручання стосовно непрацюючої і незайнятої молоді, взяти найактивнішу участь у формуванні цієї молоді, залученні її до суспільно-корисної праці. Виключення з комсомолу мало негативні наслідки для подальшого здобуття освіти, навіть попри атестат із високими оцінками.

Інтенсивна кампанія була запущена в серпні 1955 року, коли ЦК ВЛКСМ розіслав місцевим комсомольським організаціям секретний лист. Лист вимагав інтенсифікації боротьби з «аморальною поведінкою», і не тільки репресивним способом: містилася вимога поліпшення матеріальних умов дозвілля. Місцеві комітети ВЛКСМ швидко відгукнулися організацією патрулів і рейдів, в ході яких добровольці, з числа самих комсомольців, наглядали за заняттями молоді, іноді вдаючись навіть до допомоги міліції. Найчастіше стиляг звинувачували у порушенні громадського порядку [23, с. 65].

У боротьбі проти «вестернізованої» молоді комсомол часто використовував символічне насильство цензури і публічного шельмування. У пресі стиляг ганьбили поіменно, не забуваючи вказати їх особисті дані [17]. Дещо рідше комсомольські патрулі при зустрічі з «вестернізованою» молоддю вдавалися до фізичного насильства.

Найактивніше проти стиляг застосовувалися громадські методи впливу. До боротьби зі стилягами залучали «бригади добровільного сприяння міліції», до складу яких входила молодь, приблизного зі стилягами віку (комсомольські патрулі, народні дружини, бригади сприяння міліції), які здійснювали нагляд за суспільним порядком. Це був різновид участі населення у правоохоронній діяльності. Постанова про участь трудящих в охороні громадського порядку в країні була прийнята ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 2 березня 1959 року. З того моменту почалося створення народних дружин на підприємствах, в установах, в радгоспах, колгоспах, навчальних закладах і будинкових управліннях під контролем і керівництвом партійних органів. У разі правопорушення вони мали право затримати людину і доставити її у відділення міліції для розгляду, а з 1974 року отримали право складати протоколи про порушення порядку і перевіряти документи. У законодавстві була передбачена адміністративна відповідальність за непокору розпорядженню дружинника [1]. Трактуювання поняття «порядок» і «порушники», часто було розмитим і змінним, що давало можливість дружинникам самим вирішувати, кого вважати «стилягою», «хуліганом», «дармоїдом», «туніядцем» [20, с. 29]. Тих, хто потрапляв у цю категорію, очікували різноманітні покарання. Стиляжництво в кримінальному кодексі не значилось і розглядалось як «антисупільні прояви в побуті». Стиляг, відводили в комітет комсомолу, відділок міліції, насильно стригли, відбирали чи псували одяг, фотографували для розгромних статей в пресі і стендів, таким чином принижуючи честь і гідність молодих людей. «Хуліганство» і «тунейдство» були заборонені законом і карались аж до позбавлення волі від 2 до 5 років. Загалом у партійної верхівки межа між стиляжництвом і справжнім правопорушенням була дуже хиткою, що, зазвичай, не йшло на користь звинувачуванню.

Бажання влади, а за нею і суспільства «переробити» нонконформістів виливалось в численні обговорення стиляг на комсомольських та студентських зібраннях, в догани по комсомольській лінії. Якщо це не допомагало, непокірних відчислювали з ВНЗ, виселяли з гуртожитків, позбавляли можливості здобути вищу освіту, виключали з рядів ВЛКСМ, що в СРСР було рівнозначним позбавленню людини права на достойне існування в суспільстві.

Дорогі «західні» речі, які носили стиляги, викликали підозри в нелегальних доходах (нетрудові доходи – доходи, одержані власником або володільцем майна незаконним шляхом, а також внаслідок незаконної трудової діяльності чи вчинення злочину) і підпільних угодах, що тягнуло за собою притягнення до відповідальності. Конституція СРСР (ст.12) та конституції союзних республік (в УРСР – ст. 14 Конституції УРСР) [7], 209 стаття КК РСФРР, крім вказівки на неприпустимість бродяжництва та жебрацтва, встановлювала і відповідальність за паразитичний спосіб життя [16]. Під словом «паразити» в СРСР розумілися люди, які жили за рахунок оточуючих. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1951 року «Про заходи боротьби з антигромадськими, паразитичними елементами» передбачав, з метою «запобігання і попередження злочинів» та для «залучення їх до праці», виселення у віддалені райони СРСР на строк до 5 років осіб, затриманих за жебрацтво та бродяжництво [13, с. 36]. 12 червня 1961 року Президія Верховної Ради СРСР, на основі ст. 12 Конституції, прийняла указ «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» (життя за рахунок чужої праці, за чужий рахунок, паразитичне існування за рахунок суспільства) [15]. Під дію закону потрапляли різноманітні верстви населення, а його невизначено широке формулювання, пояснювалося «тим, що форми паразитизму настільки різноманітні, мінливі, багатолікі, що включення їх вичерпного переліку до закону означало б звуження, обмеження дієвості названої кримінально-правової норми [6, с. 69]. Указ став гнучким інструментом для переслідування недостатньо лояльних громадян. У 1970 році стаття про дармоїдство була включена до Кримінального кодексу РРФСР [14]. Вершиною громадських і наукових дискусій на цю тему став прийнятий у 1961 році на XXII з'їзді КПРС «Моральний кодекс будівника комунізму», де прописувалося, що справжня радянська людина проста, скромна і, звичайно, працююча [9, с. 223]. Оскільки працювати необхідно кожному, той, хто цим нехтував, вважався злочинцем. Крім того діяли кримінальні статті – ст. 162 КК РРФСР за заняття незаконним промислом, ст. 88 КК РРФСР за валютні спекуляції, 154 стаття КК РРФСР забороняла дії по скупці товарів з метою їх подальшого перепродажу [22].

Масова кампанія проти тунеядства, розпочата на початку 1960-х: небажання працювати сприймалось як відмова бути радянською людиною, представником радянського суспільства.

Обговорення молодих людей із «аморальним» способом життя на комсомольських і студентських зборах, проведення бесід із батьками, вуличні рейди дружинників, профілактичні заходи КДБ проти «антисоціальних елементів» серед молоді, виключення зі складу вишів та комсомолу – заходи, які мали вберегти радянську молодь від вільнодумства та небезпечного для влади наслідування «буржуазних» еталонів культури. Подібне ставлення викликало відповідну реакцію – стиляги замикались усередині своїх компаній і від простого захоплення західною поп-культурою, переходили до несприйняття радянської дійсності.

Унаслідок репресій та поступового дорослішання першого покоління радянських стилег до початку 1960-х років хвиля першої в СРСР молодіжної субкультури пішла на спад, поступившись місцем строкатішій масовій моді брежнєвського добробуту [18].

Отже, поширення молодіжних субкультур після Другої світової війни було загальносвітовою тенденцією. Однак якщо у інших країнах право на самовираження гарантувалося законом і в більшості випадків не обмежувалося, у СРСР подібні вияви сприймалися як небезпечні і такі, що суперечать офіційній ідеології, а отже підлягають переслідування та покаранню. В основному щодо стилег застосовувалися позасудові методи впливу, які були у розпорядженні партійних та комсомольських організацій. При цьому представники молодіжної субкультури у більшості випадків не мали можливості правового захисту свого права на свободу вираження думки та слова, оскільки у Радянському Союзі зберігався «класовий» підхід до розуміння прав і свобод людини, а право на «свободу вираження поглядів» розглядалося як «буржуазне» і непотрібне для трудящих.

Список використаних джерел

1. Алексенко Ф. Дружною толпой: чем занимались дружинники в СССР. *Общество*. 2017. 5 апреля URL: <https://www.rbc.ru/photoreport/05/04/2017/58e4b7fe9a7947ddf1d661db>
2. Історія стилег. Молодіжна субкультура в СРСР (1950-1960 pp). URL:
3. Козлов В. Стиляги: молодые, смелые, свободные. М: Амфора, 2015. 224 с. URL: <https://www.litres.ru/vladimir-kozlov/stilyagi/chitat-onlayn/>
4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. К.: ЮрінкомІнтер, 2004. 336 с.
5. Компас: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/what-are-human-rights->
6. Кондрашков Н.Н. Против закона и совести. М.: Юридическая литература, 1989. 157 с.
7. Конституция СССР 1936 года URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>
8. Кузовкин Г.В. Партийно-комсомольские преследования по политическим мотивам в период ранней «оттепели». *Корни травы*: сб. ст. молодых историков / под ред. Л.С. Ереминой, Е.Б. Жемковой. М. 1996. С. 100–124. <http://old.memo.ru/library/books/korni/chapter10.htm>
9. Ластовка Т. В. Тунеядство в СССР (1961-1991): юридическая теория и социальная практика. *Антропологический форум*. 2011. № 14. С. 212-229.
10. Лозинська Х. Основні стильові засади розвитку костюма «стиляг». *Народознавчі зошити*. 2012. № 1. С. 108-112.
11. Мачуліна І. І. Соціологія молоді: конспект лекцій з дисципліни для студентів спеціальності «Соціологія». Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2013. 92 с.
12. Музалевская Ю. Стиляги как феномен отечественной послевоенной моды. *Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры*. 2007. Т. 172. Вып. 2. С. 122-127.
13. На «краю» советского общества: социальные маргиналы как объект государственной политики 1945–1960-е гг. / авт.-сост. Е.Ю. Зубкова, Т.Ю. Жукова. М.: РОССПЭН, 2010. 816 с.

14. О внесении дополнений и изменений в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы РСФСР: Указ Президиума ВС РСФСР от 25 февраля 1970 года URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7253.htm
15. Об усилении борьбы с лицами, уклоняющимися от общественно полезного труда и ведущими антиобщественный паразитический образ жизни: Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 4 мая 1961 URL: https://web.archive.org/web/20160305030157/http://uristu.com/library/sss/usr_5681/
16. Об утверждении Уголовного кодекса РСФСР: Закон РСФСР от 27.10.60 URL: <https://zakonbase.ru/content/part/417246>
17. Охотники за подтяжками. *Комсомольская правда*. 1960. 1 июля. № 154
18. Пагіря О. Під західним брендом: «стиляжний» спосіб життя молоді в СРСР був формою соціокультурного протесту. *Український тиждень*. 2012. 19 січня. № 3 (220).
19. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. Відпов. редактор: Ю.І. Римаренко. К.: КНТ, 2006. 740 с. https://pidru4niki.com/10611207/pravo/svoboda_dumki_slova
20. Рот-Ай К. Кто на пьедестале, а кто в толпе? Стиляги и идея советской «молодежной культуры» в эпоху «оттепели». *Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре*. 2004. № 4. С. 26-33 URL: http://magazines.russ.ru/nz/2004/4/ra4.html#_ftn4.
21. Субкультура советских времен: чем жили стиляги-антисоветчики URL: <https://bigpicture.ru/?p=652558>
22. Уголовный кодекс РСФСР от 27.10.1960 г. URL: https://lawrussia.ru/bigtexts/law_3558/page5.htm
23. Цикурский Г. В. «Комсомолу приходится объявить беспощадную и решительную войну против всех типов стиляг». Политика в отношении «вестернизированной» молодежи в Советском Союзе при Н. С. Хрущеве. *Новейшая история России*. 2013. № 3. С. 55–83.
24. Ярликова О. А. Особистий досвід громадян УРСР в освоєнні «Заходу» в 1953–1964 рр. *Актуальні проблеми філософії та соціології: наук.-практ. журн.* 2015. Вип. 5. С. 220-224.

References

1. Aleksenko, F. (2017, April 5). Druzhnoyu tolпой: chem zanimalis druzhinniki v SSSR [In a friendly crowd: what did the vigilantes do in the USSR]. *Obshchestvo*. Retrived from: <https://www.rbc.ru/photoreport/05/04/2017/58e4b7fe9a7947ddfid661db> (in Russian)
2. Style story. Youth subculture in the USSR (1950-1960) Retrived from: <https://smekni.com/a/134735/storya-stilyag-molodzhna-subkultura-v-srsr-1950-1960-rr/> (accessed 11 October 2020) (in Ukrainian)
3. Kozlov, V. (2019). Stilyagi: molodye, smelye, svobodnye [Hipsters: young, brave, free]. М.: Amfora. Retrived from: <https://www.litres.ru/vladimir-kozlov/stilyagi/chitat-onlayn/> (in Ukrainian)
4. Kolodii, A.M., Oliinyk, A.Iu. (2004). Prava liudyny i hromadianyna v Ukraini: navch. posib. [Human and civil rights in Ukraine: a textbook]. К.: YurinkomInter. (in Ukrainian)
5. Compass: A Handbook on Human Rights Education for Youth. Retrived from: <https://www.coe.int/uk/web/compass/what-are-human-rights-> (accessed 2 November 2020) (in Ukrainian)

6. Kondrashkov, N.N. (1989). *Protiv zakona i sovesti* [Against the law and conscience]. M.: Yuridicheskaya literatura. (in Russian)
7. USSR Constitution of 1936. Retrived from: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> (accessed 23 October 2020) (in Russian)
8. Kuzovkin, G.V. (1996). *Partiyno-komsomolskiye presledovaniya po politicheskim motivam v period ranney «ottepeli»* [Party and Komsomol persecution for political reasons during the early "thaw"]. Korniy travy: sb. st. molodykh istorikov / pod red. L.S. Ereminoy. E.B. Zhemkovoy (pp. 100-124). M. 1996. (in Russian)
9. Lastovka, T. V. (2011). *Tuneyadstvo v SSSR (1961-1991): yuridicheskaya teoriya i sotsialnaya praktika* [Parasitism in the USSR (1961-1991): legal theory and social practice]. *Antropologicheskiiy forum*, 14, 212-229. (in Russian)
10. Lozynska, Kh. (2012). *Osnovni stylovi zasady rozvytku kostiuma «styliah»* [The main styles ambush the development of the suit "style"]. *Narodoznavchi zoshyty*, 1, 108-112. (in Ukrainian)
11. Machulina, I. I. (2013). *Sotsiologhiia molodi: konspekt lektsii z dystsypliny dlia studentiv spetsialnosti «Sotsiologhiia»* [Sociology of youth: a synopsis of lectures on the discipline for students majoring in "Sociology"]. Dniprodzerzhynsk, DDTU. (in Ukrainian)
12. Muzalevskaya, Yu. (2007). *Stilyagi kak fenomen otechestvennoy poslevoennoy mody* [Hipsters as a phenomenon of domestic post-war fashion]. *Trudy Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kultury*, 172, issue 2, 122-127. (in Russian)
13. Zubkova, E.Yu., Zhukova, T.Yu. (Comps.). (2010). *Na «krayu» sovetskogo obshchestva: sotsialnye marginaly kak obekt gosudarstvennoy politiki 1945–1960-e gg.* [On the "edge" of Soviet society: social marginal people as an object of state policy 1945-1960s.]. M.: ROSSPEN. (in Russian)
14. On amendments and additions to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the RSFSR: Decree of the Presidium of the RSFSR Supreme Council (1970, February 25) Retrived from: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7253.htm (accessed 2 November 2020) (in Russian)
15. On strengthening the struggle against persons who evade socially useful labor and lead an antisocial parasitic lifestyle: Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR (1961, May 4) Retrived from: https://web.archive.org/web/20160305030157/http://uristu.com/library/sssr/usr_5681/ (accessed 4 November 2020) (in Russian)
16. On the approval of the Criminal Code of the RSFSR: Law of the RSFSR (1960, October 27) Retrived from: : <https://zakonbase.ru/content/part/417246> (accessed 4 November 2020) (in Russian)
17. *Okhotniki za podtyazhkami* [Bracers hunters]. *Komsomolskaya pravda*, 1960. 1 iyulya. (154) (in Russian)
18. Pahiria, O. (2012, January 19). *Pid zakhidnym brendom: «styliazhnyi» sposib zhyttia molodi v SRSR buv formoiu sotsiokulturnoho protest* [Under the Western brand: the "stylish" way of life of young people in the USSR was a form of socio-cultural protest]. *Ukrainskyi tyzhden*. 3 (220) (in Ukrainian)
19. Rymarenko Yu.I. (Ed.). (2006). *Pryvatne zhyttia i politsiia. Kontseptualni pidkhody. Teoriia ta praktyka*. [Privacy and police. Conceptual approaches. Theory and practice]. K.: KNT (in Ukrainian) https://pidru4niki.com/10611207/pravo/svoboda_dumki_slova
20. Rot-Ay, K. (2004). *Kto na pedestale. a kto v tolpe? Stilyagi i ideya sovetskoy «molodezhnoy kultury» v epokhu «ottepeli»* [Who is on the podium and who is in the crowd?

Hipsters and the idea of Soviet "youth culture" in the era of the "thaw"]. *Neprikosnovennyy zapas: debaty o politike i kulture*, 4, 26-33. (in Russian)

21. Subkultura sovetskikh vremen: chem zhili stilyagi-antisovetchiki. Retrived from: <https://bigpicture.ru/?p=652558> (accessed 3 November 2020) (in Russian)

22. The Criminal Code of the RSFSR dated October 27, 1960. Retrived from: https://lawrussia.ru/bigtexts/law_3558/page5.htm (accessed 4 November 2020) (in Russian)

23. Tsipurskiy, G. V. (2013). «Komsomolu prikhoditsya obyavit besposhchadnuyu i reshitelnuyu voynu protiv vseh tipov stilyag». *Politika v otnoshenii «vesternizirovannoy» molodezhi v Sovetskom Soyuze pri N. S. Khrushcheve* ["The Komsomol has to declare a merciless and decisive war against all types of dudes." Policy towards "Westernized" youth in the Soviet Union under Nikita Khrushchev]. *Noveyshaya istoriya Rossii*, 3, 55–83. (in Russian)

24. Yarlykova, O. A. (2015). Osobystyi dosvid hromadian URSR v osvoinni «Zakhodu» v 1953–1964 rr. [Personal experience of the citizens of the USSR in the development of the "West" in 1953-1964]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: nauk.-prakt. zhurn*, 5, 220-224. (in Ukrainian)

*Стаття: надійшла до редакції 19.10.2020
прийнята до друку 30.10.2020*

*The article: is received 19.10.2020
is accepted 30.10.2020*

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.110-117

ПРАВОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І ЗМІСТУ

Харченко Наталія Петрівна,

аспірантка заочної форми навчання спеціальності 081 «Право»

ПВНЗ Університет Короля Данила

вул. Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018 Україна,

e-mail: ha3094374@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9854-6041

Мета. Мета роботи полягає у комплексному теоретико-методологічному аналізі визначення поняття та змісту сучасної правової політики держави. **Методика.** Методика проведеного дослідження передбачає використання цілого ряду загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема: термінологічного аналізу, синтезу, індукції, дедукції, структурно-функціонального та порівняльно-правового. **Результати.** В процесі дослідження доведено, що в сучасних умовах правова політика держави визначається у теоретичному та практичному аспектах. Так, в теоретичному аспекті правова політика держави є правовою ідеологією держави, що включає в себе ідеї, теорії, концепції, доктрини, стратегії, програми тощо, закріплені здебільшого у формі нормативно-правових актів. У практичному аспекті під правовою політикою держави розуміється діяльність держави по здійсненню ефективного правового впливу на всі сфери суспільного життя. У всіх розглянутих підходах щодо визначення категорії «правова політика» є одна спільна ознака – державно-вольовий характер, який формує її владно-імперативний зміст. До ознак правової політики можна віднести: базування на праві; здійснення правовими методами; охоплення головним чином правової сфери діяльності; підкріплення, коли це потрібно, силовими методами, примусом; публічність, офіційність; вона має зовнішнє вираження у вигляді правових та організаційних форм її здійснення. **Наукова новизна.** За результатами дослідження встановлено, що правова політика держави покликана, перш за все, здійснювати управління процесами правового розвитку держави, бути спрямованою на вдосконалення юридичних засобів та механізмів правового інструментарію для забезпечення найбільш оптимального розвитку відносин в різноманітних сферах життя суспільства. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути корисні в процесі формування та реалізації загальнотеоретичної концепції правової політики сучасної держави.

Ключові слова: політика, право, правова політика, держава, громадянське суспільство, державна влада.

Natalia Harchenko,

Postgraduate student of correspondence form of study of specialty 081 "Law", King Danylo University, King Danylo University
35 Konovalets street., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,
e-mail: ha3094374@gmail.com

LEGAL POLICY OF THE STATE: TO DEFINITION CONCEPTS AND CONTENTS

Goal. The purpose of the work is a comprehensive theoretical and methodological analysis of the definition of the concept and content of modern legal policy of the state. **Method.** The methodology of the study involves the use of a number of general and special methods of cognition, in particular: terminological analysis, synthesis, induction, deduction, structural-functional and comparative law. **Results.** In the course of the research it is proved that in modern conditions the legal policy of the state is determined in theoretical and practical aspects. Thus, in the theoretical aspect, the legal policy of the state is the legal ideology of the state, which includes ideas, theories, concepts, doctrines, strategies, programs, etc., enshrined mostly in the form of regulations. In the practical aspect, the legal policy of the state means the activities of the state to exercise effective legal influence on all spheres of public life. In all the considered approaches to the definition of the category of "legal policy" there is one common feature - the state-will character, which forms its power-imperative content. The features of legal policy include: based on law; implementation by legal methods; coverage mainly of the legal sphere of activity; reinforcement, when necessary, by force, coercion; publicity, formality; it has an external expression in the form of legal and organizational forms of its implementation. **Scientific novelty.** According to the results of the study, the legal policy of the state is designed primarily to manage the legal development of the state, to be aimed at improving legal means and mechanisms of legal tools to ensure the most optimal development of relations in various spheres of society. **Practical significance.** The results of the study can be useful in the process of formation and implementation of the general theoretical concept of legal policy of the modern state.

Key words: politics, law, legal policy, state, civil society, state power.

Постановка проблеми. Політика держави реалізується через правову сферу, здійснюючи правовий вплив на суспільні відносини. Правова політика держави відзначається не тільки самим процесом здійснення впливу на суспільні відносини, а також і можливістю його спричинення. Для того, щоб даний вплив був дійсно ефективним і сприяв досягненню позитивного результату – розбудові правової держави та громадянського суспільства в Україні – необхідно встановити зв'язок між правом і політикою в аспекті розуміння правової політики як суспільного явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок в дослідженні окремих аспектів державно-правової політики належить працям С. Бочкарьова, Н. Железняк, С. Кодана, А. Крижанівського, І. Кулажнікова, О. Рібакова, В. Селіванова, І. Сердюкової, П. Фріса та інших, основні праці яких стали науково-теоретичною і практичною основою даної статті.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є комплексний теоретико-методологічний аналіз визначення поняття та змісту сучасної правової політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна правова політика розуміється як організаторська, регуляторна і контрольна сфера суспільства в межах якої здійснюється соціальна діяльність спрямована головним чином на досягнення, утримання і реалізацію влади соціальними групами завдяки юридичній легітимізації та закріпленню їх в законодавстві. На думку Ю. Шемшученко, правова політика має державно-владний характер і спрямована на створення ефективно діючого механізму правового регулювання суспільних відносин, найбільш повне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зміцнення дисципліни, законності, правопорядку, формулювання правової свідомості на правовій культурі населення, тощо [3].

Деякі вчені розрізняють поняття правової політики у вузькому та широкому розумінні. Зокрема, О. Рибаків визначає правову політику у вузькому розумінні як вироблення та реалізацію тактики і стратегії у сфері створення й застосування права на загальних принципах гуманізму. У широкому розумінні – це діяльність, перш за все, державних і муніципальних органів, громадських об'єднань, окремих осіб, включаючи систему ідей, цілей, заходів та способів, що забезпечують функціонування та відтворення правового механізму, яка спрямована на здійснення інтересів, прав та свобод особи у взаємодії з її обов'язками [8, с. 72].

Більш точно, за змістовим навантаженням, сутність правової політики, на наш погляд, розкривається у широкому підході. Однак, слід зазначити, що автором чітко не визначено об'єкт правової політики та мету її функціонування. У зв'язку з цим, складається враження про неповний, частковий характер дослідження цього питання. У такому випадку, доцільніше було б зробити акцент тільки на дотриманні інтересів, прав та свобод особи.

С. Кодан під поняттям правова політика розуміє «науково обґрунтовану, послідовну і системну діяльність державних і муніципальних органів по створенню ефективного механізму правового регулювання щодо цивілізованого використання юридичних засобів в досягненні таких цілей, які найбільш повно забезпечують права і свободи людини і громадянина, зміцнення дисципліни, законності і правопорядку, формування правової держави, високого рівня правової культури і життя суспільства та особистості». Вона розглядається як діяльність, пов'язана з правом, складається з певних напрямків і виражається в певних правотворчих, правозастосовних, правоінтерпретаційних формах [5, с. 171].

І. Сердюкова пропонує наступне розуміння змісту правової політики: «під нею слід розуміти діяльність держави, спрямовану на вдосконалення правового забезпечення прав та законних інтересів людини, формування громадянського суспільства і правової державності, підвищення ефективності механізму правового регулювання та авторитету країни в міжнародних відносинах» [10, с. 24].

Автор, на наш погляд, зосередив увагу у своєму визначенні на напрямках розвитку правової політики, а не на самій її сутності. Визначена форма, а не зміст правової політики. Крім того, не визначено яким саме чином вона здійснюватиметься, тобто не наголошено на механізмі реалізації правової політики.

В. Ладиченко наголошує на тому, що правова політика багато в чому полягає у виробленні та здійсненні юридичних ідей стратегічного плану, у прийнятті, вдосконаленні та реалізації Конституції і чинного законодавства. Правова політика являє собою систему пріоритетів у правовій сфері та ґрунтується на загальновизнаних нормах міжнародного права. Вона необхідна для формування повноцінної й ефективної правової системи суспільства, а стрижнем цієї системи виступає саме Конституція.

Можна вирізнити дві основні складові правової політики в досліджуваній сфері. Перша є цілеспрямованою і системною діяльністю державних органів і громадянського суспільства щодо створення механізму правового регулювання. Друга виявляється у діяльності зазначених суб'єктів з використання права як такого, що результативно впливає на весь комплекс різноманітних соціальних відносин і процесів. Усе це дозволяє зробити висновок, що правова політика в будь-якій сфері суспільних відносин «неможлива не тільки без ефективного використання державою юридичних засобів для вирішення певної мети», а й без діяльності суб'єктів громадянського суспільства [6, с. 18].

Думки, висловлені В. Ладиченко, в основному висвітлюють діяльність суб'єктів правової політики, при цьому, поза увагою автора залишаються ідеї, методи, завдання, програми. Крім цього, висловлене тлумачення позбавлене процесуальної спрямованості, не визначається кінцева мета її функціонування, не висловлені наукові гіпотези щодо ефективності майбутнього результату, який має бути досягнутий тощо.

«В. Хохлов інтерпретує правову політику як сукупність правових дій, орієнтованих на політичний ефект. А. Демидов вважає, що правова політика - це діяльність держави, направлена на розвиток системи законодавства, застосування і охорону права. І, нарешті, І. Кулажніков дотримується точки зору, згідно з якою правова політика означає, в першу чергу, стратегію правового розвитку народу відповідно до певної системою або ієрархією цінностей, суспільним ідеалом або національної політико-правовою культурою» [7, с. 18, 21].

Проведений аналіз тлумачень категорії «правова політика» дозволяє зробити висновок про те, що серед авторів немає однастайності в її розумінні, вони по-різному визначають її зміст, зміщуючи акцент з політики на право і навпаки. Крім цього, висловлені думки вчених відзначаються різними підходами до тлумачення правової політики в цілому. Одні з них ґрунтуються на пріоритетних напрямках, інші характеризують правову політику через призму діяльності її суб'єктів, треті наголошують на створенні механізму правового регулювання, четверті не уточнюють на що саме спрямовується правовий вплив держави і які наслідки можуть наставати у зв'язку з її реалізацією.

Наш висновок підтверджується думкою І. Сердюкової, яка слушно підкреслює, що правова політика явище складне та неоднозначне і, у зв'язку з цим, будь-яке визначення правової політики буде неповним [10, с. 24].

Н. Железняк під правовою політикою розуміє диференційовану та міжгалузеву юридичну категорію, що являє собою засновані на загальних та специфічних закономірностях розвитку національної правової системи принципи, стратегічні напрями та шляхи створення і реалізації правових норм, зміцнення режиму законності та безпеки, формування у громадян розвиненої правової культури, здатності використовувати правові засоби для реалізації та захисту своїх інтересів, прав і свобод [4, с. 39].

Спроба Н. Железняк розтлумачити зміст правової політики охоплює всі аспекти, пов'язані з процесами її формування та реалізації. Автором враховуються як теоретичні, так і практичні особливості функціонування правової політики. Однак, висловлена думка потребує свого логічного впорядкування з точки зору постановки акцентів на структурі та змісті правової політики, стадіях та критеріях ефективності її практичної реалізації, визначенні мети та пріоритетів тощо. Аналіз правової політики за критеріями, що запропоновані нами сприятиме кращому усвідомленню населенням

того змістового навантаження, яке несе в собі правова політика держави, а також визначенню шляхів її практичної реалізації.

Правова політика – це особлива форма вираження державної політики, засіб юридичної легітимації, закріплення та здійснення політичного курсу країни, реформування різних галузей суспільного життя. Ця політика має державно-владний характер і спрямована на створення ефективно діючого механізму правового регулювання суспільних відносин, найбільш повне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зміцнення дисципліни, законності та правопорядку, формування правової свідомості та правової культури населення тощо.

Висловлена думка зайвий раз підтверджує наше припущення щодо відсутності наукового тлумачення категорії «правова політика», що враховувало б всі аспекти її формування та практичної реалізації. Зазначені положення відзначаються односторонністю аналізу правової політики, зокрема через призму її пріоритетних напрямів. Зміст, структура, стадії, критерії ефективності реалізації, мета функціонування залишаються поза увагою наукового аналізу.

В. Селіванов вважає, що головною метою правової політики демократичної, соціальної, правової держави, з багатопартійною системою має бути сприяння досягненню громадянської злагоди в суспільстві на основі утвердження й забезпечення законних прав і свобод людини, які не порушують, насамперед, права і свободи інших людей, а також моральні підвалини суспільства. Зміст правової політики пов'язаний з цілеспрямованим, вибором пріоритетів, формуванням моделей розвитку правової системи, правового розвитку держави та суспільства в цілому відповідно до об'єктивних потреб соціального прогресу та суб'єктивних інтересів владарюючих сил, суперечностей між першими і другими. Однією з важливих об'єктивних суспільних потреб, що обумовлюють необхідність розроблення і здійснення правової політики, є обмеження правом свавілля державної влади у формі її рішень та практичних заходів щодо їх реалізації [9, с. 10].

У залежності від предмета регулювання суспільних відносин, правова політика набуває відповідного забарвлення. Це, знову ж таки, підкреслює універсальність та плюралізм правової політики, те, що, незважаючи на сферу відносин, яка потребує впорядкування, дана політика покликана своїм правовим інструментарієм реалізувати поставлену мету.

А. Митрофанов наголошує, що кримінально-правову політику варто розглядати як складову частину державної політики в сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права. У широкому значенні цим поняттям охоплюється загалом здійснення протидії злочинності з використанням засобів кримінальної репресії. У вузькому ж значенні кримінально-правова політика саме і є політикою протидії злочинності з використанням засобів матеріального кримінального права [1].

Згідно з Конституцією України адміністративна політика в сучасних умовах має сприймати і активно реалізовувати існуючі в суспільстві позитивні тенденції демократизації, гуманізму, соціальної справедливості, підвищення ролі та цінності особистості, посилення охорони прав і законних інтересів громадян. Це, у свою чергу, дає можливість сформулювати основні напрями адміністративної політики в боротьбі з деліктами.

У всіх розглянутих нами підходах щодо визначення категорії «правова політика» є одна спільна ознака – державно-вольовий характер, який формує її владно-імперативний зміст.

Слушно також зазначити, що до ознак правової політики можна віднести: базування на праві; здійснення правовими методами; охоплення головним чином правової сфери діяльності; підкріплення, коли це потрібно, силовими методами, примусом; публічність, офіційність; вона має зовнішнє вираження у вигляді правових та організаційних форм її здійснення.

Проблема правової політики відноситься до кола інтересів і представників російської юридичної науки. Так, І. Кулажніков наголошує на важливості та актуальності дослідження поняття «правова політика». На думку автора, у сучасній юридичній науці дане поняття користується великою популярністю завдяки його евристичному потенціалу міждисциплінарної властивості. Цим терміном вдало передається соціально-політична і ціннісно-ідеологічне «підґрунтя» реформ правової системи будь-якої держави незалежно від його національної самобутності. До революції цей термін активно використовувався для позначення цілого дисциплінарного напрямку в юридичній науці, пов'язаного з цілісним виміром правової стратегії, і розумівся однозначно з «політикою права». Протягом усього XX століття правова політика розглядалася як різновид державної політики поряд з державною житловою, демографічною, та національною. Сучасні юристи поняттю правової політики приділяють багато уваги і виявляють такі моменти, які раніше не враховувалися в ході її теоретичного аналізу. У 90-ті роки минулого століття до поширеної інтерпретації додалося тлумачення правової політики як здійсненою за допомогою права та правових засобів» [7, с. 17–19].

С. Бочкарьова у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтувала багатозначність терміну «правова політика». На її думку, за лексичним змістом дане поняття може мати наступні формулювання:

- політика в сфері права, тобто для права та заради права;
- синонім легітимної, законної політики;
- законність та легітимність засобів та методів, які використовуються правовою політикою;
- прикладна наука, яка покликана оцінювати існуюче законодавство та сприяти виробленню більш досконалого права;
- політика, яка реалізується через право, за допомогою права;
- стратегічна діяльність держави в сфері правового регулювання [2, с. 96].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз та узагальнення наукових інтерпретацій правової політики держави дозволив нам визначити дане поняття у теоретичному та практичному аспектах. Так, правова політика держави у теоретичному аспекті – це правова ідеологія держави, що включає в себе ідеї, теорії, концепції, доктрини, стратегії, програми тощо, закріплені здебільшого у формі нормативно-правових актів. У практичному аспекті пропонується під правовою політикою держави розуміти діяльність держави по здійсненню ефективного правового впливу на всі сфери суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-правова політика і стратегія боротьби з адміністративними деліктами URL : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z806_page_11.html.
2. Бочкарёва С. Правовая культура и правовая политика (на примере законодательства республики Мордовия): дисс...канд. юрид. наук: 12.00.01. Саранск, 2004. 173 с.
3. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні. URL: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=36653&pg=0>.
4. Железняк Н. Міністерство юстиції України – провідний орган у забезпеченні реалізації державної правової політики. *Право України*. 2000. № 8. С. 38 – 41.
5. Кодан С. Юридическая политика Российского государства в первой половине XIX века: детерминанты, направления, институты. *Правоведение*. 2013. № 2. С. 171.
6. Крижанівський А. Правова політика і правопорядок: сфери перетину і взаємопідсилення. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук.праць. 2017. Вип. 30. С. 36 – 39.
7. Кулажников И. Социальная правовая политика российского государства: дисс... канд. юрид. наук : 23.00.02. Ростов-на-Дону, 2005. 156 с.
8. Рыбаков О. Правовая политика как юридическая категория: понятие и признаки. *Журнал российского права*. 2012. № 3. С. 71 – 72.
9. Селіванов В. Правова політика України (деякі теоретичні питання сутності, змісту та технології). *Право України*. 2001. № 12. С. 6 – 14.
10. Сердюкова И. Международно-правовая политика современной России в сфере осуществления прав и законных интересов человека: общетеоретический аспект: дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01. Краснодар, 2008. 154 с.

References

1. Administrative and legal policy and strategy to combat administrative torts. Retrieved from: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z806_page_11.html. (in Ukrainian)
2. Bochkareva, S. (2004). *Legal culture and legal policy (on the example of the legislation of the Republic of Mordovia)*: PhD diss. Saransk. (in Russian)
3. Restorative justice in the context of legal policy in Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukrreferat.com/index.php?report=36653&pg=0>. (in Ukrainian)
4. Zheleznyak, N. (2000). Ministerstvo yustytysii Ukrainy – providnyi orhan u zabezpechenni realizatsii derzhavnoi pravovoi polityky [The Ministry of Justice of Ukraine is the leading body in ensuring the implementation of state legal policy]. *Law of Ukraine*, 8, 38 - 41. (in Ukrainian)
5. Kodan, S. (2013). Yuridicheskaya politika Rossiyskogo gosudarstva v pervoy polovine XIX veka: determinanty, napravleniya, instituty [Legal policy of the Russian state in the first half of the XIX century: determinants, directions, institutions]. *Jurisprudence*, 2, 171. (in Russian)
6. Kryzhanivsky, A. (2017). Pravova polityka i pravoporiadok: sfery peretynu i vzaiemopidsylennia. [Legal policy and law and order: areas of intersection and mutual reinforcement]. *Current policy issues*: Coll. scientific work, 30, 36 - 39. (in Ukrainian)
7. Kulazhnikov, I. (2005). *Social legal policy of the Russian state*: PhD diss. Rostov-on-Don. (in Russian)

8. Rybakov, O. (2012). Pravovaya politika kak yuridicheskaya kategoriya: ponyatie i priznaki [Legal policy as a legal category: concept and features]. *Journal of Russian law*, 3, 71 - 72. (in Russian)

9. Selivanov, V. (2001). Pravova polityka Ukrainy (deiaki teoretychni pytannia sutnosti, zmistu ta tekhnolohii) [Legal policy of Ukraine (some theoretical issues of essence, content and technology)]. *Law of Ukraine*, 12, 6 - 14. (in Ukrainian)

10. Serdyukova, I. (2008). *International legal policy of modern Russia in the field of realization of human rights and legitimate interests*: PhD diss. Krasnodar. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 16.11.2020
прийнята до друку 25.11.2020

The article: is received 16.11.2020
is accepted 25.11.2020

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І
ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.9:369.06

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.118-124

СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ У СФЕРІ
НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ЗА ПРОГРАМОЮ МЕДИЧНИХ ГАРАНТІЙ

Маковій Віктор Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін, Одеського державного університету внутрішніх справ,

вул. Успенська, 1, Одеса, 65014, Україна

e-mail: makoviyo9@i.ua

ORCID: 0000-0002-6847-2309

Мета. Метою роботи є визначити прояв публічного та приватного інтересу у сфері надання медичних послуг за програмою медичних гарантій, окреслити правовий механізм їх урівноваження, а також виокремити місце у ньому договірних конструкцій. **Методика.** Методика включає комплексне дослідження наявного науково-теоретичного матеріалу та судової практики, як наслідок формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження були використані такі **методи** наукового пізнання: термінологічний, компаративний, логіко-семантичний, структурно-функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний, діалектичний. **Результати.** Виокремлено публічний та приватний інтерес у змісті системі медичних послуг за програмою медичних гарантій. У механізмі правового регулювання таких суспільних відносин виділено адміністративно-правовий договір про медичне обслуговування населення та цивільно-правовий договір з надання медичних послуг. Розмежовано ці договори за правовою природою, лінгвістичними та правовими ознаками. Здійснено класифікацію обох різновидів договорів з проектуванням цивільно-правових підходів на адміністративно-правові відносини. **Наукова новизна.** Комплексно досліджено механізм правового регулювання правовідносин з надання медичних послуг з позиції гармонійного поєднання договірних конструкцій приватного та публічного права. **Практична значимість.** Результати даного дослідження можуть бути використаними у правотворчій та правозастосовній діяльності з приводу реалізації та удосконалення правового механізму надання медичних послуг, а також при організації післядипломної освіти медичних працівників у розрізі визначення правової природи медичних послуг у площині відповідної медичної реформи.

Ключові слова: адміністративний, цивільний, договір про медичне обслуговування населення, договір з надання медичних послуг, програма медичних гарантій.

Victor Makovii,

*Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law Disciplines,
Odessa State University of Internal Affairs, Uspenska Street, 1, Odessa, 65014, Ukraine,
e-mail: makoviy09@i.ua*

RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC AND PRIVATE INTEREST IN THE FIELD OF PROVIDING MEDICAL SERVICES UNDER THE MEDICAL GUARANTEE PROGRAM

Purpose. The purpose of the work is to determine the manifestation of public and private interest in the provision of medical services under the program of medical guarantees, to outline the legal mechanism for their balancing, as well as to find a place in it contractual structures. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive study of available scientific and theoretical material and case law, as a consequence of the formulation of relevant conclusions and recommendations. The following **methods** of scientific cognition were used during the research: terminological, comparative, logical-semantic, structural-functional, system-structural, logical-normative, dialectical. **Results:** The public and private interest in the content of the system of medical services under the program of medical guarantees is singled out. The mechanism of legal regulation of such public relations includes an administrative-legal agreement on medical care and a civil-law agreement on the provision of medical services. These agreements are distinguished by legal nature, linguistic and legal features. The classification of both types of contracts with the design of civil law approaches to administrative and legal relations. **Originality.** The mechanism of legal regulation of legal relations for the provision of medical services from the standpoint of a harmonious combination of contractual structures of private and public law is comprehensively studied. **Practical significance.** The results of this study can be used in lawmaking and law enforcement activities on the implementation and improvement of the legal mechanism for providing medical services, as well as in the organization of postgraduate education of health workers in terms of determining the legal nature of medical services in the field of health care reform.

Key words: administrative, civil, agreement on medical care, agreement on the provision of medical services, the program of medical guarantees.

Постановка проблеми. Розглядаючи право на охорону здоров'я як одне з основоположних природних прав людини як фізіологічної істоти, необхідно звернути увагу на форму та зміст реалізації цього права. У зв'язку з цим доречно згадати положення Загальної декларації прав людини, ч. 1 ст. 25 якої прямо вказує на одне з основних завдань, що стоять перед кожною державою-підписантом, а саме: створення гідних умов проживання людини, необхідних для підтримання її здоров'я і забезпечення додатковими соціальними благами у випадку виникнення фізіологічних чи вікових порушень такого (хвороба, інвалідність, старість тощо). Відповідним чином на рівні національної правової системи в Конституції України (ст. 49) та Цивільному кодексі України (ст. 283) безпосередньо було деталізовано право особи на охорону здоров'я, яке забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбаченою Конституцією України та законом. Вочевидь сутність останнього поняття має множинне значення, під яким слід розуміти систему законодавства в сфері охорони здоров'я людини, як найвищої цінності сучасної держави та суспільства. У даній сфері простежується прояв як приватного так і публічного інтересу через створення правового

механізму, який урівноважує їх, що особливо актуально з огляду на низку заходів організаційно-правового характеру, покликаних забезпечити доступ кожної людини до медичних послуг, які надаються відповідними суб'єктами господарювання. Оскільки наведений механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення права людини на охорону здоров'я має ознаки комплексності, то виникає питання щодо правових конструкцій, які задіяні в ньому як з боку приватного (цивільного), так і з боку публічного (адміністративного) права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового регулювання сфери надання медичних послуг було предметом дослідження низки вчених-представників цивільного та адміністративного права, як-то С.Б. Булеца, І.В. Венедіктова, Н.О. Давидова, Р.О. Стефанчук, С.Г. Стеценко, М.М. Малєйна, Є.О. Харитонов. Окремо розглядалося питання договірної природи надання медичних послуг О.І. Смотровим, С.В. Антоном. Разом з тим В.І. Теремецький та С.В. Книш звернули на комплексний характер правового регулювання зазначених відносин у контексті здійснюваних правових перетворень у цій сфері.

Постановка завдання. Надати характеристику договірним конструкціям у правовому механізмі, що забезпечує рівновагу публічного та приватного інтересу у сфері реалізації права на охорону здоров'я, відмежувати договір з надання медичних послуг від договору про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій, здійснити юридичну характеристику кожного з зазначених договорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на положення одного з фундаментальних нормативно-правових актів у цій сфері Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (ст. 3) під здоров'ям людини необхідно розуміти її стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. У той же час, охорону здоров'я як правову категорію слід тлумачити як систему вчинених державою, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами з даної сфери суспільного буття заходів, що спрямовані на створення дієвого механізму доступу будь-кого до спектру медичних послуг, медичного обладнання та відповідних лікарських засобів з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя. У викладеному простежується прояв публічного інтересу, як прагнення до створення системи безпечних умов існування для членів суспільства, та приватного інтересу, що полягає у прагненні до реалізації відповідного права конкретно визначеної фізичної особи.

З метою забезпечення охорони здоров'я людини у країнах сучасності напрацьовані три основні моделі страхової медицини: бюджетно- страхова, державна та приватна [1, с. 1189]. Одним із засобів до реалізації права на охорону здоров'я у площині будь-якої моделі є договір незалежно від його правової природи за галузевою приналежністю.

Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» наша держава заклала підвалини до побудови власної моделі охорони здоров'я, що визначила ортогональні вектори для унормування всієї системи медичних послуг і суміжних з нею сфер господарювання. У розрізі наведеного безумовно вагомим є питання співвідношення й вирізнення предмету правового регулювання між приватним і публічним правом, а відповідно й між цивільним та адміністративним. Зокрема, слушним буде визначитись з приводу таких категорій як цивільно-правовий договір та адміністративний договір у відповідному співставленні природи договору з надання

медичних послуг та договору про медичне обслуговування населення, відображених у чинному цивільному та адміністративному законодавстві України.

На принципово новому рівні медичною реформою пропонується супроводити життя людини комплексом медичних послуг, які надаються за рахунок державних гарантій, у тому числі з використанням такого специфічного правового явища як договір про медичне обслуговування населення. Останній прямо чи опосередковано межує за правовою та лінгвістичною природою з договором з надання медичних послуг. Обидва різновиди договорів по своїй суті є соціально-правовим інструментом до реалізації права на охорону здоров'я людини, однак вони мають суттєві відмінності.

По-перше, у лінгвістичному розумінні термін «обслуговування» полягає у виконанні роботи, функції, пов'язаної з задоволенням чиїх-небудь потреб [2, с. 819], в той час як в якості «послуги» сприймається дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому [2, с. 1080]. Тобто у суто лінгвістичному значенні «обслуговування» сприймається як більш абстрактне поняття у контексті діяльності щодо невизначеного кола осіб, а термін «послуга» являє собою конкретизовану дію чи декілька дій стосовно визначеної особи чи декількох осіб.

По-друге, у правовому вимірі згідно положень Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та Закону України «Про державні гарантії медичного обслуговування населення» договором про медичне обслуговування населення є договір між Національною службою здоров'я України, як головним розпорядником бюджетних коштів на забезпечення системи охорони здоров'я, та закладами з охорони здоров'я і фізичними особами – підприємцями, які зареєстровані та одержали в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики. Даний договір є за своєю природою адміністративним, оскільки характерною його рисою є участь на одній із сторін суб'єкта, який уповноважений на його укладення та реалізацію в межах власних повноважень, визначених адміністративним законодавством. Дійсно, в якості головного розпорядника бюджетних коштів на потреби провадження господарської діяльності в сфері охорони здоров'я виступає Національна служба здоров'я України (надалі - НСЗУ), яка є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення. Оскільки система державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення передбачає сукупність заходів та засобів, за допомогою яких має забезпечуватись медичне обслуговування населення за рахунок державного бюджету в межах визначеного переліку та обсягу медичних послуг і лікарських засобів, то саме договір про медичне обслуговування населення має розглядатись як один з таких засобів, що використовує НСЗУ для реалізації власного адміністративно-правового статусу в якості замовника медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій згідно п. 3 Положення про Національну службу здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1101. Для даного договору притаманним поряд зі специфічним адміністративно-правовим статусом однієї із сторін (НСЗУ) є публічний інтерес, на задоволення якого він укладається, віднесення предмета договору до кола обов'язків, що реалізує НСЗУ стосовно замовлення відповідних медичних послуг та лікарських засобів, імперативна процедура укладення договору, визначена відповідним адміністративним законодавством, особливо для НСЗУ, а також визначений законодавством перелік умов, що входять до змісту такого договору, як-то норми ст. 8 Закону України «Про державні гарантії медичного обслуговування

населення», як наслідок, не сприйняття сутності принципу свободи договору, як такого. Даний договір за своєю природою є договором на користь третіх осіб.

Договір з надання медичних послуг регламентований положеннями Цивільного кодексу України в загальних рисах в числі договорів з надання послуг (глава 63). Закон України «Про захист прав споживачів» окремо визначає сутність послуги як родового поняття для даного об'єкта споживчих відносин, під якою сприймається діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб (ст. 1). Оскільки цивільне законодавство засноване на ідеях диспозитивності, свободи договору, то щодо останнього договору відсутня додаткова регламентація, яка створює передумови до волюнтаризму його сторін на користь власним інтересам з дотриманням вимог щодо меж здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків з огляду на норми ст.ст. 12-14 Цивільного кодексу України. При цьому договір з надання медичних послуг за своєю природою є оплатним договором, який реалізується за рахунок замовника (пацієнта) або ж держави, що створює передумови до сприйняття його як безоплатного, з приводу чого наявна позиція Конституційного Суду України [3]. Водночас необхідно погодитись з існуючою точкою зору, згідно якої у межах реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення формою договору приєднання з надання медичних послуг є так звана декларація про вибір лікаря [4, с. 50].

Оскільки сутність категорії «договір» розкривається у приватному, читай цивільному праві, доречним є окреслення характеристики договору про медичне обслуговування населення у розрізі підходів до даного явища саме з позиції приватноправових засад, де раціональним буде виокремлення його ознак у площині диференціації цивільно-правових договорів. По-перше, такий договір за метою є договором з надання послуг публічного характеру, а саме з охорони здоров'я в числі інших подібних послуг із забезпечення життєдіяльності населення [5, с.32]. По-друге, цей договір з урахуванням значення для задоволення відповідних потреб та з огляду на викладене є публічним. По-третє, залежно від суб'єкта, що набуває права за договором, договір про медичне обслуговування населення, як було вказано вище, є договором на користь третьої особи, пацієнта. По-четверте, цей договір за моментом укладення є консенсуальним, оскільки згідно вважається укладеним з моменту досягнення домовленості з істотних умов й оформлення у письмовій (електронній) формі. По-п'яте, він вчиняється у простій письмовій формі, яка згідно чинного законодавства ототожнюється з електронною, а тому припускає використання електронного підпису (п. 11 Порядку укладення, зміни та припинення договору про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій (надалі – Порядок)). По-шосте, у цьому договорі простежуються ознаки договору з умовою, оскільки набрання ним чинності безпосередньо пов'язується з встановленням в кошторисі відповідного бюджетного призначення для НСЗУ (п. 23 Порядку). По-сьоме, залежно від характеру розподілу прав та обов'язків між сторонами договору, що є предметом розгляду, необхідно віднести до взаємних або синалагматичних договорів, оскільки права та обов'язки розподіляються між його сторонами. Щодо решти критеріїв, то за ступенем юридичної завершеності він є остаточним, за змістом діяльності – майновим, за формою легітимації – легітарним, за порядком укладення – договором приєднання. Безумовно, наведені критерії класифікації не є вичерпними. Вочевидь, заслуговує на увагу диференціація договору про медичне обслуговування населення у контексті підходу до поділу за відповідними критеріями

господарсько-правових договорів з надання послуг, в числі яких: джерело закріплення, характер діяльності, характер правосуб'єктності послугонадавача, порядок формування покладених в основу договору зв'язків, вид господарської діяльності, тощо [6, с. 327].

Висновки. Таким чином, у змісті такої соціально-правової категорії як охорона здоров'я необхідно виділити прояв публічного інтересу як прагнення до створення системи безпечних умов існування для членів суспільства, та приватного інтересу, що полягає у прагненні до реалізації відповідного права конкретно визначеної фізичної особи. Кожен із наведених інтересів віднаходить задоволення посередництвом системи важелів та противаг, що безпосередньо відтворені у механізмі правового регулювання, вагоме місце у якому належить договірним конструкціям. Найбільш значимими після започаткування реформування системи охорони здоров'я в Україні через введення програми медичних гарантій стали адміністративно-правовий договір про медичне обслуговування населення та цивільно-правовий договір з надання медичних послуг. Співставлення наведених договірних конструкцій надало можливість виокремити їх лінгвістичні та правові відмінності, а також спільність договірної природи, що має корінням такі цивільно-правові чинники як диспозитивність, рівність сторін, свобода договору, тощо. Здійснено класифікацію обох різновидів договорів з проектуванням цивільно-правових підходів на адміністративно-правові відносини.

Наведені міркування виокремлюють комплексний підхід у характеристиці договору про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій, який з огляду на адміністративно-правову природу правового режиму його реалізації віднаходить власне коріння у сутності цивільно-правового договору з надання послуг, й можуть слугувати підвалиною для подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Петрушка О.В. Особливості функціонування моделей медичного страхування в економічно розвинутих країнах. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 1189-1192.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 23. Ст. 1132.
4. Теремецький В.І., Книш С.В. Розмежування адміністративних і цивільних правовідносин у сфері охорони здоров'я в Україні. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 2. С. 47-53.
5. Публичные услуги: правовое регулирование (российский и зарубежный опыт) : сборник / под общ. ред. Е. В. Гриценко, Н. А. Шевелевой. М.: Волтерс Клувер, 2007. 256 с.
6. Голіна О.В. Питання класифікації договорів з надання послуг у господарській сфері. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. № 2-1 (Ч. 1). Том 26 (65). С. 324-331.

References

1. Petrushka, O.V. (2017). Osoblyvosti funktsionuvannia modelei medychnoho strakhuvannia v ekonomichno rozvynutykh krainakh [Peculiarities of functioning of medical

insurance models in economically developed countries]. *Ekonomika i suspilstvo*, 13, 1189-1192. (in Ukrainian).

2. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and appendices)]. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". (in Ukrainian).

3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 53 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny tretoi statti 49 Konstytutsii Ukrainy «u derzhavnykh i komunalnykh zakladakh okhorony zdorovia medychna dopomoha nadaietsia bezoplatno» (sprava pro bezoplatnu medychnu dopomohu) (2002, May, 29). [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 53 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the third part of Article 49 of the Constitution of Ukraine "in state and municipal health care facilities medical care is provided free of charge" (case on free medical care)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2002. 23, 1132. (in Ukrainian).

4. Teremetskyi, V.I., Knysh S.V. (2019) *Rozmezhuvannia administratyvnykh i tsyvilnykh pravovidnosyn u sferi okhorony zdorovia v Ukraini* [Separation of administrative and civil legal relations in the field of health care in Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 2(35), (Vol. 2), 47-53. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.7>.

5. Gricenko, E. V., Sheveleva, N. A. (2007) *Publichnye uslugi: pravovoe regulirovanie (rossijskij i zarubezhnyj opyt): sbornik* [Public services: legal regulation (russian and foreign experience): collection]. Moskva: Volters Kluver. (in Russian).

6. Golina, O.V. (2013) *Pytannia klasyfikatsii dohovoriv z nadannia posluh u hospodarskii sferi* [Issues of classification of contracts for the provision of services in the business sphere]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Serija «Juridicheskie nauki»*, 2-1, (Ch.1), (Vol 26 (65)), 324-331. (in Ukrainian).

*Стаття: надійшла до редакції 19.12.2020
прийнята до друку 24.12.2020*

*The article: is received 19.12.2020
is accepted 24.12.2020*

УДК 342.733

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.125-132

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ З СУДОВИМИ ТА ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ: АСПЕКТ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Острогляд Олександр Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент,

вулиця Шевченка 53, корп.6, смт. Богородчани,

Івано-Франківська обл., 77701, Україна

e-mail: ostrohlyad@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0003-3075

Мета. Метою роботи є розглянути перспективні напрямки реформування юридичної освіти в Україні, що передбачають розробку відповідних концептуальних основ. Вказати на прогалини чинного законодавства щодо забезпеченості кадрами основних напрямів юридичної діяльності. Акцентувати увагу на відмінності понять «право на освіту» та «доступ до професії», а також на необхідності ринкового регулювання надання освітніх послуг за допомогою незалежних інституцій.

Методика. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, системно-структурний, логіко-нормативний, порівняльно-історичний. **Результати:** в процесі проведеного дослідження визначено, що незважаючи на те, що розроблено проект Концепції розвитку юридичної освіти, її досконалість з точки зору перспектив впливу на удосконалення якості підготовки юристів, викликає багато заперечень. На основі порівняльного дослідження визначено, що перспективними напрямками удосконалення підготовки юристів в Україні стає діяльність незалежних агенцій щодо підтвердження якості наданих послуг, а також удосконалення нормативного регулювання, що передбачає доступ до професії. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що підвищення якості підготовки юристів в Україні має відбуватися шляхом природного розвитку: спеціально-уповноважений орган має встановлювати лише відповідність акредитаційним вимогам; заклад вищої освіти повинен з врахуванням принципу автономії забезпечувати належний рівень якості надання освітніх послуг; порядок доступу до окремих юридичних професій потребує суттєвого удосконалення щодо процедурних моментів. Проект же Концепції розвитку юридичної освіти на даний момент потребує суттєвого доопрацювання, а також для забезпечення розуміння впливу попередніх реформаційних кроків в сфері освіти не може бути прийнятий найближчим часом. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані в правотворчій діяльності для вдосконалення норм чинного законодавства що передбачає доступ до юридичних професій, а також для подальшого наукового дослідження проблематики юридичної освіти в Україні.

Ключові слова: концепція, юридична освіта, доступ до професії, право на освіту, юридична професія, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.

Oleksandr Ostrohliad,
PhD in Law, Associate Professor
53/6 Shevchenko Street, Bohorodchany, Ivano-Frankivsk region, 77701, Ukraine
e-mail: ostrohlyad@gmail.com

**PUBLIC INTERACTION WITH JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT
AGENCIES: ASPECT OF LEGAL EDUCATION**

Purpose. The aim of the work is to consider promising directions for reforming legal education in Ukraine, providing for the development of the corresponding conceptual framework. An indication of the gaps in the current legislation on the staffing of the main areas of legal activity. Focusing on the difference between the concepts of “right to education” and “access to a profession”, as well as the need for market regulation of the provision of educational services with the help of independent institutions. **The methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of appropriate conclusions and recommendations. During the research, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, logical-semantic, system-structural, logical-normative, comparative-historical. **Results** In the course of the study, it was determined that despite the fact that a draft Concept for the Development of Legal Education has been developed, its perfection from the point of view of the prospects for influencing the improvement of the quality of lawyers' training raises many objections. On the basis of a comparative study, it was determined that promising areas for improving the training of lawyers in Ukraine are: the activities of independent agencies to confirm the quality of the services provided, as well as the improvement of regulatory regulation, which implies access to the profession. **Originality.** In the course of the study, it was established that the improvement of the quality of training of lawyers in Ukraine should occur through natural development: a specially authorized body should establish only compliance with accreditation requirements; the institution of higher education must, taking into account the principle of autonomy, ensure an appropriate level of quality in the provision of educational services; access to certain legal professions requires significant procedural improvements. The draft Concept for the development of legal education at the moment needs substantial revision, as well as to provide an understanding of the impact of previous reform steps in the field of education, cannot be adopted in the near future. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making activities to improve the norms of the current legislation providing for access to legal professions, as well as for further scientific research of the problems of legal education in Ukraine.

Key words: concept, legal education, access to profession, right to education, legal profession, National Agency for Higher Education Quality Assurance.

Постановка проблеми. Взаємодія громадськості та судових і правоохоронних органів завжди викликає жвавий інтерес. В більшості випадків це зводиться до обговорення недоліків існуючих судової та правоохоронних систем, оскарження дій таких органів. Проте, є і випадки конструктивної співпраці, коли частина активного громадянського суспільства долучається до формування відповідного кадрового забезпечення, а також через частину громадськості, яка здійснює підготовку юристів впливає на їх належну підготовку. Останні тижні не припиняються дискусії щодо проекту Концепції розвитку юридичної освіти. Взагалі питання юридичної освіти не сходить за

порядку денного вже більше десяти років. Хвиля реформування, то піднімається, як було з введенням ЗНО в магістратуру, то спадає в подальшому. Особи, які вказують на необхідність реформування саме юридичної освіти часто оперують фактами, що поширюються на всю освіту – як от недостатність практики, або часто оперують неперевіреними фактами чи взагалі інформацією за принципом «це всі знають».

Дослідження ж в сфері стану юридичної освіти також є різними та охоплюють різні аспекти:

- концептуальними. «Сьогодні актуальною проблемою є таке «переформатування» юридичної освіти, щоб український студент юридичного навчального закладу засвоїв «золоте правило» юриспруденції: «Буква» закону – це ще не власне право, а лише форма, що має містити у собі «дух», тобто ті закони природного права, які законодавець намагався відобразити з допомогою «букви»» [4, с. 30].

- з вказівкою за якість підготовки. «Маючи «негаснучий попит» на юридичні професії, не тільки кожен студент прагне здобути цю професію, а й кожен ВНЗ прагне її надати. І тому шаленими темпами за роки незалежності України збільшувалась кількість вищих навчальних закладів, які починали працювати в цьому секторі освітянських послуг. Це і породило основну проблему – проблему надання якісної юридичної освіти» [11, с. 18].

- співвідношення якості підготовки в профільних і непрофільних ЗВО [12], необхідність постійного підвищення кваліфікації окремих юридичних професій [13], порівняльний аспект підготовки юристів в різних країнах світу [3], констатація наявності проблеми [10] тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі моменти реформування юридичної освіти тільки протягом останніх років досліджували Клімова Г., Костенко О., Стефанчук Р., Хілько О., Шаркова І. та ін. Проте в своїх працях вони зачіпали лише окремі аспекти такого реформування, менше уваги приділяючи сучасному етапу змін в сфері юридичної освіти та освіти загалом.

Постановка завдання. В межах даної статті увага буде приділена сучасному стану юридичної освіти, забезпеченості кадрами окремих юридичних професій, а також ролі Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в цьому процесі, недоцільності прийняття Концепції розвитку юридичної освіти на даному етапі розвитку освіти, що дасть можливість визначити основні проблеми співвідношення «права на освіту» та «доступу до професії» та передбачити можливості вирішення окремих проблем реформування юридичної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочнемо з проекту Концепції розвитку юридичної освіти. Вихідними даними з якими варто оперувати при розгляді цієї теми буде новина Мініюсту за посиланням - <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ogoloshennya-pro-rezultati-provedenogo-kvalifikatsiynogo-ispitu-na-pravo-na-zaynyattya-notarialnoyu-diyalnistyu-vischoyu-kvalifikatsiynoyu-komisii-notariatu-pri-ministerstvi-yustitsii-ukraini>

До проведення іспиту допущено 598 осіб. З'явилося на іспит 534 особи. 64 – не прийшли на іспит. 24 особи успішно склали іспит.

А також, що станом на грудень 2019 в Україні є біля 1500 вакантних посад суддів місцевих судів [2], а також кілька сотень вакантних посад в інших судах. Далі прослідковувати цей процес важко у зв'язку з територіальною реформою – кількість вакантних посад для місцевих судів визначається в кількості більше 4000.

Одним з питань, що піднімається в процесі реформування юридичної освіти є те, щоб доступ до професії отримували кращі з кращих. А не допуск до професії випадкових осіб здійснюється за допомогою встановлення додаткових фільтрів, якими стали ЗНО та має стати ще ЄДКІ.

З поданих цифр вбачається риторичне запитання – яких ще додаткових фільтрів треба? Можливо ситуація дещо інакша ніж подається і таких фільтрів не потрібно, чи вже достатньо наявних.

Щоб вирішити дане питання потрібно розглянути основні юридичні професії та визначити, які вимоги пред'являються до їх зайняття.

До юридичних професій реформатори відносять – прокурора, суддю, адвоката, нотаріуса (я б ще додав слідчого та ще кілька положень згідно класифікатора професій, але вже).

Так от:

Суддя. Згідно ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» «На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою». Порядок проходження допуску для отримання цієї посади передбачає ст. 70 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів». В межах цього Закону вищою юридичною освітою вважається вища юридична освіта ступеня магістра (здобута в Україні чи визнана тут).

Прокурор. Згідно ЗУ «Про прокуратуру» «Прокурором окружної прокуратури **(нижня ланка – виділено мною О.О.)** може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років та володіє державною мовою». Ст. 29 профільного Закону визначає порядок проведення іспиту. Цим же Законом передбачається, що під вищою юридичною освітою розуміється освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра (здобута в Україні чи в інших державах та визнана в встановленому порядку).

Адвокат. Згідно ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» «Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю». Це Закон оперує поняття «повна вища юридична освіта», тобто також магістр (спеціаліст).

Нотаріус. Згідно ЗУ «Про нотаріат» «Нотаріусом може бути громадянин України, якому присуджено ступінь вищої юридичної освіти не нижче **магістра**, який володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю». Це Закон також говорить про «магістра права», проте для помічника нотаріуса дозволяє наявність освіти ступеня «бакалавр».

Якщо просто глянути на ці положення і на визначену вище статистику одразу зрозуміло, що фільтрів більше ніж достатньо. Кожен з профільних Законів передбачає стаж від двох до шести років та здачу відповідного іспиту. В даному випадку повчальною є приказка «Чоботар без чобіт». В правове поле вводяться положення без достатнього обґрунтування і юристи то сприймають мовчки – як було з ЗНО, коли його вводили під гаслом боротьби з корупцією, без жодних даних просто під гаслом «всі це знають», тепер

не мовчки з Концепцією (<https://sud.ua/ru/news/publication/185305-zvernennya-predstavnikov-pravnychikh-akademichnikh-kil-proekt-kontseptsii-rozvitku-yuridichnoyi-osvity-ye-nezhittyezdanim>). Прибічники Концепції вказують на те, що здача ЄДКІ буде одним з елементів доступу до професії зважаючи на досвід ФРН. Автор цієї статті має власний досвід в цій сфері на який можу посперитися: участь в Літній школі від ОБСЄ де учасники працювали з викладачем Університету Гумбольта (м.Берлін) Дмитром Кеслером та пізніше робота з експертом SES п.Кнеппером (крім того візити до кількох Університетів Польщі, Грузії, Фінляндії тощо) на підставі якого було підготовлено відповідний навчальний посібник (Острогляд О.В. Основні положення кримінально-правової політики України та Кримінального права України (Загальна частина) [текст] : навчальний посібник (в схемах та визначеннях, практичні завдання) / О.В.Острогляд. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2017. – 326 с.). То на підставі нього можна чітко вказати ці та інші країни чітко розрізняють поняття – «Права на освіту» та «Доступ до професії». В ФРН (до речі майже кожна з земель якої має профільний закон з підготовки юристів) є поняття екзамену в ЗВО результатом якого є видача відповідного документу про освіту та здача іспиту після кількох років стажування в різних юридичних установах, який дає доступ до всіх професій в юридичній сфері. Таким чином можна стверджувати, що якщо людина хоче мати юридичну освіту – будь ласка, хай отримує, чим більше осіб знатимуть і розумітимуть реальне наповнення прав і обов'язків – тим краще. Якщо ж хтось претендує на зайняття відповідної посади – наявних фільтрів в профільних законах (вік, стаж, іспит тощо) більше ніж достатньо.

Тепер про роль *Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти* в процесі реформування освіти загалом і, зокрема, щодо підвищення якості юридичної освіти. Будь яка реформа має кілька небезпечних моментів і загроз, серед яких: загроза перетворення реформування в постійний процес без проміжних і кінцевих результатів; видача здобутків інших нововведень за результат цієї реформи.

Тому перед впровадженням Концепції (якщо таке відбудеться) варто дочекатися позитивних (а вони точно вже є) результатів впровадження акредитацій за допомогою експертів Нацагентства.

З певних причин мав відношення до кількох акредитацій і можу вказати на безумовно позитивні моменти такого процесу:

1. Ознайомившись з методикою проведення акредитації та прочитавши кілька звітів про самооцінку і реально оцінивши стан речей Керівництво ЗВО, гарант та працівники відповідної кафедри з ймовірністю 95% (а інколи і 99%) можуть спрогнозувати рішення Нацагентства. І сама публічна наявність такої методики є дорожньою картою для вдосконалення діяльності ЗВО.

2. Діяльність експертних груп Нацагентства забезпечила реальним наповненням поняття «академічна мобільність» викладачів і студентів, оскільки сотні, а може вже й тисячі акредитацій дозволили ознайомитися ЕГ з діяльністю закладів освіти, перейняти позитивні практики та поділитися досвідом – незалежно в якій формі проводилася акредитація.

3. Діяльність Нацагентства допомагає ринковому регулюванню діяльності в сфері освітніх послуг, де виживатимуть кращі освітні програми. Оскільки незалежно від форми власності – ніхто не буде оплачувати нові і нові акредитації, якщо відповідна програма не матиме перспективи і відповідно ЗВО сам буде закривати певні напрямки підготовки, акцентуючи увагу на своїх сильних проєктах.

Звичайно є моменти, які потребують вдосконалення. До таких можна віднести: - часткове не розуміння Нацагентством власної ж позиції по кадровому забезпеченню – якщо ми говоримо про залучення практиків до навчального процесу, то академічна і професійна відповідність то різні речі; - інколи акредитація проходить формально просто зважаючи на ім'я ЗВО; - тривалість процесу акредитації та ін.

Всі ці та інші моменти не знижують оцінки того факту, що діяльність Нацагентства це реально прорив в підвищенні якості надання освітніх послуг, з часом ці зміни стануть очевидними якщо попрацювати над недоліками його діяльності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити ряд наступних висновків та узагальнень:

- потрібно чітко розмежовувати поняття «право на освіту» та «доступ до професії»;
- наявних фільтрів, що забезпечують «право на юридичну освіту» достатньо, подальше впровадження нових буде суперечити вільному доступу до здобуття такої, а також суперечитиме принципу автономії ЗВО;
- наявних фільтрів, що забезпечують «доступ до професії» достатньо, введення нових можливе тільки після уніфікації наявних, чи внесення змін до профільних Законів;
- діяльність Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти можна визнати як позитивний крок (з врахуванням висловлених та інших зауважень) підвищення якості освіти загалом та юридичної – зокрема.

Подальші дослідження в цій сфері можуть стосуватися співвідношення автономії ЗВО та наявності Стандартів МОН.

Список використаних джерел

1. Звернення представників правничих академічних кіл: проект Концепції розвитку юридичної освіти є нежиттєздатним URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/185305-zvernennya-predstavnikiv-pravnichikh-akademichnikh-kil-proekt-kontseptsiyi-rozvitku-yuridichnoyi-osviti-ye-nezhittyezdatsnim>
2. Інформація про кількість посад суддів у судах, у тому числі вакантних URL: <https://data.gov.ua/dataset/86efddc2-c738-4a73-a98e-6e8ec593e5e8>
3. Клімова Г. П. Вища юридична освіта США як чинник формування правової культури американських громадян. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3. С. 132–139.
4. Костенко О. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання "натуралістського" типу). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 29-34.
5. Оголошення про результати проведеного кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату при Міністерстві юстиції України URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ogoloshennya-pro-rezultati-provedenogo-kvalifikatsiynogo-ispitu-na-pravo-na-zaynyattya-notarialnoyu-diyalnistyu-vischoyu-kvalifikatsiynoyu-komisii-notariatu-pri-ministerstvi-yustitsii-ukraini>
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України станом на 03.07.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
7. Про нотаріат: Закон України станом на 01.12.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
8. Про прокуратуру: Закон України станом на 03.07.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України станом на 10.12.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
10. Сидорчук Ю. М. Юридична освіта в Україні: проблеми теорії та практики. *Економіка і управління*. 2012. № 2. С. 138-139.
11. Стефанчук Р. О. Юридична освіта і наука в Україні: чи все гаразд? *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 9. -С. 18-31.
12. Хілько О. М. Юридична освіта у непрофільних ВНЗ: чи має місце бути? *Правове регулювання економіки*. 2013. Вип. 13. С. 114-119.
13. Шаркова І. М. Юридична та суддівська освіта в Україні: вимоги європейської інтеграції. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 286-294.

References

1. Zvernennia predstavnykiv pravnychkh akademichnykh kil: proekt Kontseptsii rozvytku yurydychnoi osvity ye nezhyttiezdatnym. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/publication/185305-zvernennya-predstavnikiv-pravnychikh-akademichnykh-kil-proekt-kontseptsii-rozvitku-yuridichnoyi-osviti-ye-nezhittiezdatnim> (in Ukrainian)
2. Informatsiia pro kilkist posad suddiv u sudakh, u tomu chysli vakantnykh. Retrieved from: <https://data.gov.ua/dataset/86efddc2-c738-4a73-a98e-6e8ec593e5e8> (in Ukrainian)
3. Klimova, H. P. (2013). Vyshcha yurydychna osvita SShA yak chynnyk formuvannia pravovoi kultury amerykanskykh hromadian. [Higher legal education in the United States as a factor in shaping the legal culture of American citizens]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia, 3, 132–139. (in Ukrainian)
4. Kostenko, O. (2010). Yurydychna osvita i pravove vykhovannia yak zasoby zabezpechennia pravoporiadku (shchodo yurydychnoi osvity i pravovoho vykhovannia "naturalistskoho" typu). [Legal education and legal education as a means of ensuring law and order (in relation to legal education and legal education of the "naturalistic" type)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 4, 29-34. (in Ukrainian)
5. Oholoshennia pro rezultaty provedenoho kvalifikatsiinoho ispytu na pravo na zainiattia notarialnoiu diialnistiu Vyshchoiu kvalifikatsiinoiu komisii notariatu pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ogoloshennya-pro-rezultati-provedenogo-kvalifikatsiynogo-ispitu-na-pravo-na-zaynyattya-notarialnoyu-diyalnistyu-vischoyu-kvalifikatsiynoyu-komisii-notariatu-pri-ministerstvi-yustitsii-ukraini> (in Ukrainian)
6. On Advocacy and Advocacy: Law of Ukraine (2020, July 3) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (in Ukrainian)
7. About notary: Law of Ukraine (2020, December 1). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (in Ukrainian)
8. About the Prosecutor's Office: Law of Ukraine (2020, July 3). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (in Ukrainian)
9. On the Judiciary and the Status of Judges: The Law of Ukraine (2020, December 10). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (in Ukrainian)
10. Sydorchuk, Yu. M. (2012). Yurydychna osvita v Ukraini: problemy teorii ta praktyky. [Legal education in Ukraine: problems of theory and practice]. *Ekonomika i upravlinnia*, 2, 138-139. (in Ukrainian)

11. Stefanchuk, R. O. (2010). Yurydychna osvita i nauka v Ukraini: chy vse harazd? [Legal education and science in Ukraine: is everything okay?]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*, 9, 18-31. (in Ukrainian)

12. Khilko, O. M. (2013). Yurydychna osvita u neprofilnykh VNZ: chy maie mistse buty? [Legal education in non-core universities: is there a place?]. *Pravove rehuliuvannia ekonomiky*, 13, 114-119. (in Ukrainian)

13. Sharkova, I. M. (2015). Yurydychna ta suddivska osvita v Ukraini: vymohy yevropeiskoi intehratsii [Legal and judicial education in Ukraine: requirements of European integration]. *Pravove rehuliuvannia ekonomiky*, 15, 286-294. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 03.11.2020
прийнята до друку 11.11.2020

The article: is received 03.11.2020
is accepted 11.11.2020

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.77

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.133-143

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ БРЕНДУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Бабецька Іванна Ярославівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права

вулиця Українська 18, смт. Богородчани, Івано-Франківська обл., 77701,

e-mail: ivanna.babetska@ukd.edu.ua

ORCID: 0000-0003-3094-5964

Мета. Метою статті є встановити співвідношення значень понять «торговельна марка», «бренд» та «добре відома» торговельна марка, охарактеризувати їх спільні та відмінні ознаки. Вказати на прогалини чинного законодавства та на необхідність доопрацювання окремих норм в цьому аспекті щодо визначення механізму охорони та захисту бренду. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, діалектичний, формально-логічний, системно-функціональний, системно-структурний. **Результати:** в процесі проведеного дослідження визначено основні та факультативні компоненти бренду, що дають змогу визначити особливості його правової охорони. Доведено, що не зважаючи на досить широкий спектр вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів, є певні недоліки механізму охорони бренду. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що торговельна марка відрізняється від бренда тим, що торговельна марка - це позначення, яке є лише основою бренда, так як для торговельної марки не мають суттєвого значення такі властивості позначення, як певний рівень відомості серед споживачів та якість, як основа здобуття репутації; поняття «бренд» є поняттям оціночним, умовним, а тому його закріплення на нормативному рівні є недоцільним. Цілком достатнім є закріплення факторів на підставі яких торговельний знак може бути визнаний «добре відомим». «Добре відомим» торговельним знаком визнається таке позначення, яке знайоме широкому колу споживачів завдяки його використанню для позначення певних товарів. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати у правотворчій діяльності з метою правового врегулювання суспільних відносин у сфері охорони бренду.

Ключові слова: бренд, інтелектуальна власність, торгова марка, знак для товарів і послуг, правовий захист торгової марки, правовий захист бренду.

Ivanna Babetska,

PhD in Law, Associate Professor Department of Law
18 Ukrainska Street, Bohorodchany, Ivano-Frankivsk region,
77701, Ukraine
e-mail: ivanna.babetska@ukd.edu.ua

LEGAL ASPECTS OF THE BRAND PROTECTION IN UKRAINE AND WORLD

Purpose. The purpose of the scientific article is to establish the ratio of the meanings of the concepts "trademark", "brand" and "well-known" trademark and then to characterize their common and distinctive features. Indicate the gaps in current legislation and the need to refine certain rules in this aspect to determine the aspects of protection and protection of the brand. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of appropriate conclusions and recommendations. During the research, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, dialectical, logical-semantic, logical-normative, system-structural. **Results:** in the course of the conducted study, the main and optional components of the brand are determined, which make it possible to determine the features of its legal protection. It has been proved that despite a fairly wide range of domestic and international regulations, there are certain shortcomings of the brand protection mechanism. **Originality.** The study found that a trademark differs from a brand in that a trademark is a designation that is only the basis of the brand, as for the trademark are not essential such properties of the designation as a certain level of information among consumers and quality as a basis. gaining a reputation; the concept of "brand" is an evaluative, conditional concept, and therefore its consolidation at the regulatory level is impractical. It is sufficient to establish the factors on the basis of which the trademark can be considered "well known". A "well-known" trademark is a designation that is familiar to a wide range of consumers through its use to designate certain goods. **Practical importance.** The results of the study can be used in law-making activities for the purpose of legal regulation of public relations in the sphere of legal protection of the brand.

Key words: brand, intellectual property, trademark, sign for goods and services, brand legal protection, legal protection of the brand.

Постановка проблеми. Адаптація національного законодавства України до законодавства ЄС є необхідною умовою інтеграції України в європейський правовий простір і водночас частиною процесу імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Незважаючи на достатньо успішні спроби впорядкування галузевих терміносистем як на національному, так і на міжгалузевому рівнях, у сучасній юридичній науці не вироблено єдиний термінологічний апарат. Отже, проблеми використання юридичної термінології потребують поглиблених досліджень задля вироблення усталеної термінології, передовсім у законодавстві України. На сьогоднішній день все не припиняються дискусії щодо необхідності закріплення поняття «брендів» як торгівельних знаків на нормативному рівні. Адже, ні Паризька конвенція, а ні Угода ТРІПС не закріплюють поняття «добре відомого» торгівельного знаку. Окрім того, досить рідко поняття «добре відомого» торгівельного знаку закріплюються державами на національному рівні. На сьогоднішній день поняття терміну «бренд» як торгівельний знак відсутній в національному законодавстві України.

Наявні у чинному законодавстві України прогалини та колізії, як між нормами Цивільного та Господарського кодексів України, так і між внутрішніми нормами цих кодексів та спеціальних законодавчих актів щодо охорони прав на торговельні марки, бренди або «добре відомі» торгівельні знаки, ускладнюють процедуру реалізації прав на торговельні марки господарюючими суб'єктами у нашій державі. З огляду на зазначене, подальше дослідження даної теми є актуальною та практично необхідною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню питання охорони та захисту прав інтелектуальної власності на бренди в Україні присвячено значну кількість робіт вітчизняних науковців. У межах даного дослідження на особливу увагу заслуговують роботи відомих фахівців різних галузей: Д. Аакер, Л. Балабанова, С. Девіс, С. Гаркавенко, К. Келлер, Д. Кнапп, Ф. Котлер, Ю. Нестерева, Д. Огілві, О. Рассомахіна, О. Риндіна, А. Старостіна, А. Федорченко, С. Шестакова, І. Ярошенко. Основну увагу приділено аналізу існуючих законів, що регулюють відносини у сфері охорони брендів, а саме Закони України «Про авторське право та суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» та «Про охорону прав на промислові зразки».

Постановка завдання. Мета дослідження – встановити співвідношення значень понять «торговельна марка», «бренд» та «добре відома» торгівельна марка, охарактеризувати їх спільні та відмінні ознаки. Існуючі роботи з даної тематики висвітлюють лише певні аспекти питання охорони брендів та мають вузькоспеціалізовану спрямованість. Для реалізації належного механізму охорони та захисту брендів потрібні не лише правильні економічні умови, створювані виробником, але й належна правова охорона та захист брендів, що потребує, у свою чергу, дослідження закордонного досвіду захисту брендів та його можливе впровадження в національну правову систему.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нинішньому етапі в національному законодавстві України та в законодавстві ЄС немає поняття «бренд». Аналіз теоретичних джерел дає підстави стверджувати, що в юридичній науці відсутня єдність у визначенні понять «бренд» і «торговельна марка». Не викликає сумніву наявність у цих термінах як спільних, так і відмінних рис. На нашу думку, досягнення єдності, однозначності та сталості юридичної термінології, усунення зайвої синонімії, суперечностей, різночитань має важливе як теоретичне, так і практичне значення [1].

Термін бренд є похідним словом від давньонорвезького, що має значення «ставити клеймо». Це відноситься до часів, коли виробники випалювали їх марки, чи бренди, на своїй продукції. Первинне поняття було створено для позначення джерела, виробника чи власника продукту або речі, а також використовувалось для таврування великої рогатої худоби, коней, овець та інших домашніх тварин. З розвитком комерції слово «бренд» стало означати походження продукту і застосовувалось з метою для відокремлення одного виробника від інших, що виготовляли подібні продукти. Таким чином бренди стали ядром реклами вже з моменту виникнення ринкових відносин. Сьогодні поняття «бренд» зазвичай вживається для позначення або ідентифікації виробника чи продавця продукту або послуги. Бренди займають в комерції унікальне місце. Їх можна купувати, продавати, брати або здавати в оренду, захищати на національному і глобальному рівні.

Найстаріший бренд перебуває у постійному використанні в Індії ще з Ведичного періоду, який був 9000-10000 років тому, відомий як «Chyawanprash». Він широко використовується в багатьох країнах Азії і являє собою трав'яну пасту, що складається з 45 трав. Зроблена вона була для шанованих Ріші імені Чиван. Цей бренд був розроблений в Dhosi Hill, що в Північній Індії. Італійці в числі перших використовували бренди у

вигляді водяних знаків на папері приблизно з 1200-го року. Хоча в історії товарних знаків існують і ранні приклади, які можна було б вважати «протобрендами», але бренди в галузі мас-маркетингу виникли тільки в 19 столітті з появою упакованих товарів [2]

Найбільшою довірою у споживачів користуються знаки тих виробників, які завдяки високій якості продукції та значним витратам на рекламну кампанію, а також своїй наполегливій праці на ринку завоювали собі добре ім'я. Такі знаки зазвичай відомі широкому колу споживачів – їх називають загальновідомими, «добре відомими» (англ. well-known), знаменитими або знаками, що мають добре ім'я або ж брендами. Саме такі знаки найчастіше стають об'єктами правопорушень, таких як, наприклад, їх недобросовісна реєстрація на території України.

Загальновідомо, що товарні знаки становлять активи, вартість яких може обчислюватися мільйонами доларів. Йдеться насамперед про такі знаки, як Coca-Cola, Microsoft, General Electronic, Ford, Merrill Lynch тощо. Однак не всі знаки однаково цінні й не всі з них однаковою мірою дозволяють підприємцям розширювати збут товарів (послуг).

Правова охорона «добре відомих» товарних знаків (брендів) в Україні протягом тривалого часу була проблемним питанням через відсутність у законодавстві прямих норм. Це заважало й міжнародному співробітництву України у сфері охорони інтелектуальної власності.

Більше того, можна з упевненістю стверджувати, що проблема охорони «добре відомих» торговельних знаків є однією з найбільш актуальних у сфері обігу товарних знаків у всьому світі. Так, незважаючи на спроби законодавців створити нормативно-правову базу для ефективної охорони «добре відомих» торговельних знаків, питання розробки ефективних заходів по недопущенню використання «добре відомих» торговельних знаків третіми особами, універсальних критеріїв для чіткого встановлення границь порушення та інші аспекти даної проблематики залишаються відкритими в законодавствах багатьох країн.

На сьогоднішній день у світі не має єдності у використанні термінології щодо «добре відомих» торговельних знаків, найбільш відомих чи брендів як популярних брендів. Так, в науковій та судовій практиці використовують дуже багато термінів при посиленні на «добре відомі» торговельні знаки чи різноманітні їх категорії, включаючи, «ті, що користуються славою», «знамениті», «дуже відомі», «з сильною репутацією», і «виключно добре відомі», «бренд». Що стоїть за цими словами: різні поняття, тотожні чи синоніми? Термінологічна невизначеність, підміна різних за змістом понять у законодавчих та нормативних актах призводить до неоднозначних трактувань, непорозумінь, плутанини та юридичних казусів. Спробуємо розібратися у цих термінах, проаналізувавши їх зміст, практику застосування, і дати деякі рекомендації щодо подальшого використання і внесення відповідних змін до чинного законодавства [2, С.15].

Для початку, варто акцентувати увагу на тому факті, що в нашій державі при характеристиці «добре відомих» торговельних знаків досить часто зустрічається термін «загальновідомий» торговельний знак. Справа в тім, що в Україні досить тривалий час не було однозначного та єдиного перекладу статті 6 bis Паризької Конвенції про охорону промислової власності (надалі - Паризька конвенція) щодо «добре відомих» знаків. В англомовній юридичній практиці використовується термін «well known trademark». Відповідно, на російську мову цей термін був перекладений як «общеизвестный товарный знак», і після цього, уже в результаті російсько-українського перекладу ми отримали «загальновідомий торговельний знак». Проте, безпосередній переклад з англійської

дозволяє стверджувати, що більш коректним українським терміном потрібно вважати «добре відомий знак». Саме цей термін і був запропонований для подальшого використання Українською Асоціацією власників торговельних знаків [3].

Стаття 25 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» регулює порядок набуття правової охорони брендів як «добре відомих знаків для товарів та послуг» [4].

Зокрема, охорона прав на добре відомий знак здійснюється згідно з статтею 6 bis Паризької конвенції про охорону промислової власності та спеціальним законом про знаки на підставі визнання знака добре відомим Апеляційною палатою або судом. Знак може бути визнаний добре відомим незалежно від реєстрації його в Україні.

При визначенні того, чи є знак добре відомим в Україні, можуть розглядатися, зокрема, такі фактори, якщо вони є доречними:

- ступінь відомості чи визнання знака у відповідному секторі суспільства;
- тривалість, обсяг та географічний район будь-якого використання знака;
- тривалість, обсяг та географічний район будь-якого просування знака, включаючи рекламування чи оприлюднення та представлення на ярмарках чи виставках товарів та/або послуг, щодо яких знак застосовується;
- тривалість та географічний район будь-яких реєстрацій та/або заявок на реєстрацію знака за умови, що знак використовується чи є визнаним;
- свідчення успішного відстоювання прав на знак, зокрема територія, на якій знак визнано добре відомим компетентними органами;
- цінність, що асоціюється зі знаком.

Отже, введення до сфери регулювання національного законодавства поняття «добре відомий» торговельний знак вже ні в кого не викликає сумну, оскільки воно є найбільш доцільним і найбільш правильним перекладом англійського терміна «well-known» [5].

Варто зазначити, що при характеристиці «добре відомих» торговельних знаків найбільше проблем виникає при використанні таких категорій, як «добре відомий» (well-known) торговельний знак та «знаменитий» (famous) торговельний знак. Так, досить часто при аналізі законодавств та наукових видань різних країн світу, можна зустріти їх використання як синонімів, або як різних категорій.

Для кращого розуміння понять «добре відомого» (well-known) та знаменитого (famous) торговельного знаків спочатку надамо тлумачення таких категорій, як відомість та знаменитість.

Отже, якщо при аналізі таких категорій як знаменитий та відомий, ми приходимо до висновку, що ці категорії є синонімами, то з торговельними марками все набагато складніше. Вчені не мають єдиної точки зору з цього питання.

Так, одні зазначають, що знамениті та «добре відомі» торговельні знаки є тотожними, а терміни застосовуються як синоніми. Наприклад, Міжнародна асоціація по товарних знаках (надалі – INTA), яка підтримує ефективну охорону і захист «добре відомих» товарних знаків в усьому світі, зазначає, що у деяких юрисдикціях знамениті (famous) і «добре відомі» (well-known) торгові марки розглядають як синоніми [6].

Інші зазначають, що є різниця між «добре відомими» та знаменитими торговельними знаками. Наприклад, деякі вчені вважають, що знамениті знаки традиційно розглядаються як такі, що мають вищий рівень репутації, ніж «добре відомі» марки, і тому заслуговують на ширшу сферу захисту всупереч незаконному використанню щодо неконкурентних товарів чи послуг [7].

Таку ж позицію висловлює INTA: «У більшості юрисдикцій знамениті (famous) і добре відомі (well-known) торгові марки все ж розрізняють. У цих юрисдикціях знамениті марки користуються більш високим ступенем репутації, ніж «добре відомі» марки. Для того, аби знамениті марки отримали захист, часто їх необхідно зареєструвати (принаймні, на їх батьківщині) для захисту, у той час як «добре відомі» марки, як правило, стають охоронюваними без будь-якої реєстрації. З іншого боку, «добре відомі» знаки часто захищені тільки для однорідних товарів і послуг, у той час як знамениті марки можуть бути захищені від несанкціонованого використання щодо неоднорідних товарів і послуг. Таким чином, як правило, важче довести, що марка знаменита, а ніж «добре відома» [6].

Т. Демченко, наприклад, зазначає, що загальновідомі та знамениті знаки мають різний правовий статус. Відмінність між ними полягає перш за все у ступені відомості та її правових наслідках для зацікавлених осіб. Так, загальновідомим є знак, відомий значній частині зацікавлених кіл суспільства, який охороняється незалежно від його реєстрації чи використання в країні, де витребується охорона. При цьому, охорона загальновідомого знака здійснюється у відповідності з принципом спеціалізації, тобто стосовно тих товарів чи послуг, щодо яких він звичайно застосовується. Хоча знаменитим знаком визнається знак, відомий значній частині широкого загалу населення. Знаменитий знак може отримати охорону стосовно неоднорідних товарів чи послуг за умови його державної реєстрації в країні, де потребується охорона. Існуюче на сьогоднішній день неоднозначне визначення правового положення загальновідомих та знаменитих знаків може викликати певні труднощі насамперед для відповідних компетентних органів, які здійснюють їх охорону [8, С. 20].

З цього приводу варто зазначити, що в основоположних міжнародних актах щодо «добре відомих» торговельних знаків, таких як Паризька конвенція та Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) (надалі - угода ТРІПС) застосовується єдиний термін «добре відома» (well-known) торговельна марка. Проте, в Сполучених Штатах Америки, на відміну від вищезазначених актів, застосовується інша термінологія – знамениті торговельні марки [9]

Досить часто, при характеристиці «добре відомих» торговельних знаків можна зустріти термін «бренд». Науковці висловлюють різні погляди з цього приводу.

Так, одні ототожнюють звичайну торговельну марку з брендом. Наприклад, А.А. Герц зазначає, що у сучасному світі компанія може володіти необмеженою кількістю торговельних марок, які часто називають «брендом» [10].

З точки зору Д. Аакера (David A. Aaker), бренд є особливою назвою та (або) символом (такий, як логотип, торговельна марка або дизайн упаковки), що призначені для ідентифікації товарів або послуг одного продавця чи групи продавців, а також для диференціювання цих товарів (послуг) від схожих продуктів конкурентів. За його оцінкою, бренд сигналізує споживачеві про джерело продукту й захищає як споживача, так і виробника від конкурентів, які намагаються пропонувати товари, що зовні здаються ідентичними [11]. Автор визначає бренд через розуміння його як засобу ідентифікації товару й виробника та як гарантію якості цього товару.

Отже, з точки зору названих авторів (Ф. Котлер, Р. Коч, С. Девіс, Ю. Нестерева, Д. Аакер), немає принципової різниці між поняттями «бренд» і «торговельна марка» [1].

Інші ототожнюють поняття «добре відомої» торговельної марки з брендом. Так, О. Росомахіна зазначає, що звичайна торговельна марка має звичайний рівень відомості і вартості. Торговельна марка стає брендом у випадку перетворення її на «добре відому» [12].

Вважаємо, що термін бренд – це поняття більш маркетингове, що характеризує емоційне сприйняття споживачем того чи іншого товару. М. Дубинський зазначає, що в повсякденному вживанні поняття «відомий торговельний знак» досить часто підміняють звучним словом «бренд». Однак, юристи в своїй більшості оперують все ж таки не «брендами», а «знаками» [3]. Торговельна марка може перетворитися на бренд за умови ефективного використання усіх видів активів підприємства.

Звичайно, бренд має більшу вартість, ніж торговельна марка. Таким чином, формалізувати визначення поняття бренд шляхом його законодавчого закріплення вбачається недоцільним. Адже бренд може бути представлений різними засобами індивідуалізації; існує багато різних визначень цього поняття, які наводяться спеціалістами різних галузей. Не кожна торговельна марка чи найменування визнаються брендом і тут істотну роль матимуть психологічні та економічні чинники, які юридично визначити інколи неможливо. Враження, яке залишається у свідомості споживачів від бренда, обумовлюється усією системою ведення господарської діяльності підприємства, до них належать усі типи нематеріальних активів. Законодавчо регламентувати процес перетворення торговельної марки на бренд можна лише за умови, коли ним буде визнаватися «добре відома» або «максимально популярна» марка.

У договорах, зазвичай, застосовують терміни, вже передбачені законодавством, хоча сторони за бажанням можуть також встановити і визначити інші терміни. Доцільність законодавчого визначення терміна «бренд» вбачається у тому, що це він несе ясність у його застосування на побутовому рівні та у професійній діяльності юристів і маркетингологів. Зважаючи на ототожнення деякими фахівцями-економістами понять торгова марка та бренд, слід визначити співвідношення також і між цими термінами.

Саме тому підтримуємо думку науковців, термін торгова марка не може бути належною заміною терміна бренд, оскільки має вужчий зміст [13, С. 72].

Отже, такі автори, як С. Шестакова (S. Shestakova), Л. Балабанова (L. Balabanova), О. Риндіна (O. Rindina), О. Рассомахіна (O. Rassomahina), дають комплексне визначення поняття бренду, акцентуючи увагу на декількох аспектах цієї категорії. Так, з погляду С. Шестакової, бренд є маркетинговим поняттям, це відома торговельна марка з атрибутами фірми чи товару, які відображають їх індивідуальність, привертають концентровану увагу клієнтів і створюють імідж фірми, сприяючи досягненню репутації та просуванню товару на ринку. Для того, щоб торговельна марка перетворилася на бренд, вона має стати символом надійності, гарантом якості товару чи послуги, вигідно характеризувати їх специфічні властивості [14].

Можливість правової охорони бренда визначається підставами та обсягом правової охорони кожного окремого нематеріального активу, які його утворюють. Торговельна марка – лише один із різновидів нематеріальних активів підприємства, що може стати одним із основних елементів бренда. Торговельна марка стає найбільш наближеною до бренду у випадку перетворення її на «добре відому».

Формалізувати визначення поняття бренд шляхом його законодавчого закріплення є недоцільним, адже у законодавстві поняття «бренд» ототожнюється із терміном «добре відома торговельна марка».

Отже, проаналізувавши усе вищезазначене можна зробити наступні висновки. На сьогоднішній день у світі не має єдності у використанні термінології щодо «торговельних знаків», «добре відомих» торговельних знаків та «брендів». Так в літературі можна зустріти наступні терміни: ті, що користуються славою», «знамениті», «дуже відомі», «з сильною репутацією», і «виключно добре відомі», «бренди» тощо. Наявність великої

кількості термінів, які характеризують «добре відомі» торговельні знаки чи бренди, спричиняють непорозуміння при застосуванні щодо них норм. При аналізі даного питання вважаємо, що доцільно застосовувати єдиний, закріплений в основоположних міжнародних актах та законодавстві України, термін: «добре відомий» торговельний знак.

В юридичній термінології не потрібно вживати термін «бренд», який є економічною категорією, що має складну структуру (сутність брэнда, атрибути брэнда, образ брэнда, товар чи послуга з їх характеристиками, інформація про споживача, ставлення споживача до товару). Бренд характеризується високим рівнем відомості та репутації. Бренд приносить додатковий прибуток і відповідно має більшу вартість, ніж звичайна торговельна марка. Створення брэнда у загальному вигляді є результатом залучення усіх нематеріальних активів підприємства: тих, які мають правову охорону, і тих, які такої охорони не мають.

Варто розмежовувати поняття «торговельна марка» та «бренд» на основі таких критеріїв: а) складові елементи; б) рівень відомості та репутації; в) вартість; г) наявність правової охорони.

Окрему увагу у наукових дослідженнях також приділено співвідношенню понять «бренд» і «торговельна марка». Бренд є більш широкою категорією, ніж торговельна марка. Так, визначаючи спільні риси бренд і торговельної марки, слід урахувати, що будь-який бренд має всі характерні особливості торговельної марки як родового поняття, тому для обох категорій можна виокремити такі істотні спільні ознаки, як: 1) нематеріальний характер, 2) комерційна цінність; 3) інформаційний зміст, 4) розрізняльна здатність; 5) територіальний характер [1].

Досліджуючи співвідношення понять «добре відомий» торговельний знак та бренд, варто зробити висновок, що бренд – більш ширше поняття, ніж торгова марка. Це поняття більш маркетингове, що характеризує емоційне сприйняття споживачем того чи іншого товару, адже звичайні споживачі під брендом розуміють «добре відомий» торговельний знак.

Так, знаменитим (famous) чи «добре відомим» (well-known) є торговий знак, що з урахуванням його широкої репутації або визнання, може користуватися більш широким захистом ніж звичайні знаки [6].

Згідно зі звітом Міжнародної асоціації з охорони інтелектуальної власності (надалі – AIPPI) щодо «добре відомих» марок, «добре відомі» марки можуть бути охарактеризовані, як марки, які є знаними серед значної частини відповідної публіки в значенні асоціювання з конкретними товарами чи послугами [7].

Міжнародна асоціація з охорони промислової власності запропонувала таке визначення досліджуваного нами поняття: «Загальновідомим товарним знаком є знак, відомий широкому колу зацікавлених осіб, які мають стосунок до виробництва, торгівлі чи використання позначеної цим знаком продукції, якщо цей знак сприймається ними як такий, що вказує на особливе джерело походження зазначеної продукції. Мінусом цього визначення, як вважає Родіонова, є вжиття оціночної категорії широке стосовно кола заінтересованих осіб, але тут, принаймні, окреслено коло цих осіб. Т. Родіонова дає своє визначення «добре відомого» знака, а саме: «Добре відомим» знаком для товарів та послуг є знак, який у відповідному секторі суспільства має гарну репутацію і асоціюється з конкретним джерелом походження (виробником товару)» [15, с.39].

Деякі науковці зазначають, що «добре відомий» знак можна визначити як знак, який став відомим на Україні в певному секторі суспільства як знак певної особи і якому надано правову охорону відповідно до ст. 6 bis Паризької конвенції [12].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити ряд наступних висновків та узагальнень:

- торговельна марка відрізняється від бренда тим, що торговельна марка - це позначення, яке є лише основою бренда, так як для торговельної марки не мають суттєвого значення такі властивості позначення, як певний рівень відомості серед споживачів та якість, як основа здобуття репутації;

- поняття «бренд» є поняттям оціночним, умовним, а тому його закріплення на нормативному рівні є недоцільним. Цілком достатнім є закріплення факторів на підставі яких торговельний знак може бути визнаний «добре відомим». «Добре відомим» торговельним знаком визнається таке позначення, яке знайоме широкому колу споживачів завдяки його використанню для позначення певних товарів.

- в деяких країнах дається поняття добре відомого торговельного знаку на міжнародному рівні, наприклад в Російській Федерації та Сполучених Штатах Америки. Окрім того, науковці в різних країнах роблять свої спроби визначити поняття добре відомого торговельного знаку. Проте, ані Паризька конвенція, а ні Угода ТРІПС не закріплюють поняття «добре відомого» торговельного знаку і ми вважаємо це цілком вірним. Така ситуація на сьогоднішній день ускладнює.

- при вирішенні розуміння питання правової природи «добре відомих» торговельних знаків варто зазначити, що відомий комітет експертів з «добре відомих» марок насправді зазначав, що таке різноманіття термінів «є не більш ніж лінгвістичною плутаниною». Тому, варто погодитися з думкою тих науковців, які вважають що набагато краще було б сфокусувати свою увагу на універсальному терміні, що закріплений в статті 6 bis Паризької конвенції – «добре відома» торговельна марка, яке на сьогодні відображено у статті 25 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» та регулює порядок набуття правової охорони брендів як «добре відомих» знаків для товарів та послуг (торгівельних марок).

Список використаних джерел

1. Ярмач В. Ю. Поняття бренду та його співвідношення з поняттям торговельної марки URL: <http://oaji.net/articles/2017/3229-1529322340.pdf>
2. Бренд. Вікіпедія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4> (дата звернення: 24.01.2021).
3. Дубинський М. Спеціально для юридичної практики URL: <http://logotipov.net/?id=1066>
4. Про охорону прав на знаки для товарів та послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 24.01.2021).
5. Кондратюк Я. Особенности правовой охраны хорошо известных торговых марок в Украине URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/6512-pravova-ohorona-dobre-vidomih-torgovelnih-marok-za-zakonodavstvom-ukrayini.html>
6. Famous and Well-Known Marks URL: <http://www.inta.org/TrademarkBasics/FactSheets/Pages/FamousWellKnownMarksFactSheet.aspx>

7. Wang Yan Fsng. The protection of Well-known mark URL: <http://www.voson.com.cn/en/Upfile/TheprotectionoftheWell-knowntrademark.pdf>
8. Демченко Т. Правова охорона загальновідомих і знаменитих знаків у міжнародній практиці та в Україні: Інтелектуальна власність, 2001. № 5-6. С. 15-21
9. Xuan-Thao Nguyen Fame law: requiring of national fame in trademark law URL: <http://www.cardozolawreview.com/content/33-1/Nguyen.33-1.pdf>
10. Порівняльне право про торговельні марки / Уклад. А.А. Герц. Харків : 2010. 112 с. URL: tempus-khai.org.ua/download_file.php?id=82
11. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 544 с.
12. Рассомахіна О. А. Особливості правової охорони добре відомих знаків в Україні. 2004. № 6 URL: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1247>
13. Рассомахіна О. А. Правове регулювання використання торговельних марок у господарському обороті.: 12.00.04 / Київський державний економічний університет імені В. Гетьмана. Київ : 2008. 277 с.
14. Шестакова С. О. Товарний знак, торгова марка, бренд, комерційне найменування: спільне та відмінне. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. Суми, 2013. Вип. 4. С. 119–124.
15. Родіонова Т. Проблеми охорони на добре відомий знак для товарів і послуг. Інтелектуальна власність, 2008. №9. с. 37-41

References

1. Yarmak, V. Y. (2018) Ponyattya brendu ta yogo spividnoshennya iz ponyattiyam tordivelnoyi marky Retrieved from: <http://oaji.net/articles/2017/3229-1529322340.pdf> (in Ukrainian)
2. Brend. Ponyattya z Vikipediyi (as of 24.01.2021). Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4> (in Ukrainian)
3. Dubynskii, M. (2019) Spetsialno dlya yurydychnoi praktyky Retrieved from: <http://logotipov.net/?id=1066> (in Ukrainian)
4. Pro ohoronu prav na znaky dlya tovariv ta poslug (1993, December 15) Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed 25 January 2021) (in Ukrainian)
5. Kondratyuk, Y. (2018) Osobennosti pravovoy ohranu horosho izvestnyh togovuh marok v Ukraini Retrieved from: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/6512-pravova-ohorona-dobre-vidomih-torgovelnih-marok-za-zakonodavstvom-ukrayini.html> (in Russian)
6. Famous and Well-Known Marks Retrieved from: <http://www.inta.org/TrademarkBasics/FactSheets/Pages/FamousWellKnownMarksFactSheet.aspx>
7. Wang Yan Fsng. The protection of Well-known mark Retrieved from: <http://www.voson.com.cn/en/Upfile/TheprotectionoftheWell-knowntrademark.pdf>
8. Demchenko, T. (2001) Pravova ohhorona zagalnovidomuh I znamenutih znakiv u mignarodniy practutsi ta na Ukraini Gurnal Intellectualna vlasnist 5, 15-21 (in Ukrainian)
9. Xuan-Thao Nguyen Fame law: requiring of national fame in trademark law Retrieved from: <http://www.cardozolawreview.com/content/33-1/Nguyen.33-1.pdf>
10. Hertz, A. A. (2010) Comparative trademark law. Kharkiv: Millennium. Retrieved from: http://tempus-khai.org.ua/download_file.php?id=82 (in Ukrainian)
11. Aaker, D. (2002). Strategicheskoye rynochnoye upravleniye. Saint Peterburg: Piter (in Russian).

12.Rassomakhina, O.A. (2004) Osoblyvosti pravovoyi ohorony dobre vidomyh znakiv v Ukraini. Retrieved from: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1247> (in Ukrainian).

13.Rassomakhina, O.A. (2008) Pravove reguluvannya vykorystannya torgivelnuh marok u gospodarskomu oboroti. Kyivskii universytet imeni V. Getmana (in Ukrainian)

14.Shestakova, S.O. (2013). Tovarnyy znak, torhova marka, brend, komertsiyne naymenuvannya: spilne ta vidminne. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment. Sumy, issue. 4, 119–124 [in Ukrainian]

15.Rodinova T. (2008) Problemy ohoronu naq dobre vidomii tovarnii znak Gurnal Intelectualna vlasnist 9, 37-41 (in Ukrainian)

*Стаття: надійшла до редакції 12.11.2020
прийнята до друку 19.11.2020*

*The article: is received 12.11.2020
is accepted 19.11.2020*

УДК 349.225.6

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.144-154

ДИВЕРГЕНЦІЯ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ТА АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ПРАВОВИХ СІМЕЙ НА ПРИКЛАДІ БРЕКЗИТУ

Гуменюк Тетяна Іванівна,

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри права

ПВНЗ Університету Короля Данила

e-mail: tetjana.humeniuk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0724-189X

Мета. Метою статті виступають актуальні питання дивергенції романо-германської та англо-американської правових сімей на прикладі Брекзиту. **Методика.** Методика передбачає комплексне дослідження теоретичного та практичного матеріалу з даного питання, а також формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, термінологічний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-функціональний. **Результати.** У процесі дослідження встановлено, що важливу роль у врегулюванні колізій, котрі виникали між правом ЄС та національним правом Великобританії, відіграв Суд ЄС, котрий визнав недійсним британський законодавчий акт, оскільки він не був узгодженим з правом ЄС. Завдяки прецедентній практиці Суду ЄС та національних судів Великобританії вдалось певним чином відкоригувати та узгодити взаємодію права ЄС та національного права цієї країни. Оскільки європейська інтеграція сформована на основі вищої юридичної сили, створеної зовнішніми (наднаціональними) органами, то національні органи, які формують національні норми права Великобританії, неминуче віддають частину своїх повноважень на користь права ЄС. Брекзит – лише початок у довгій низці проблемних випадків, що виникатимуть у ЄС внаслідок наявності у країнах-членів більш-менш істотних заперечень проти радикального курсу на поглиблення євроінтеграції. І за таких умов поширилося розуміння, що знаходження чітких і результативних відповідей на нові виклики потребує пошуку нових концептуальних (а головне дієвих) підходів щодо подальшого функціонування ЄС, оскільки старі механізми та методи вже не спрацьовують належним чином і не розв'язують суперечностей, які поширюються і стають дедалі більш гострими. **Наукова новизна.** За результатами дослідження встановлено, що у зв'язку з виходом Англії з Євросоюзу розпочинається масштабний процес обопільних перетворень правових систем обох сторін, результативність якого буде визначатися реаліями європейської геополітичної кон'юнктури і внутрішньополітичними процесами у самій Великобританії. **Практична значимість.** Матеріали дослідження може бути використано для порівняльного правознавства.

Ключові слова: романо-германська правова сім'я, правова система Англії, право ЄС, юридична дивергенція, суд ЄС, правова глобалізація та інтеграція, сучасне прецедентне право, право Великобританії.

Tetjana Humeniuk,

*Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law at the King Danylo University,
e-mail: tetjana.humeniuk@gmail.com*

DIVERGENCE OF ROMANO-GERMANIC AND ANGLO-AMERICAN LEGAL SYSTEMS ON THE EXAMPLE OF BREXIT

Purpose. The purpose of the article is to analyze topical issues of divergence of the Romano-Germanic and Anglo-American legal systems on the example of Brexit. **Methodology.** The methodology involves a comprehensive study of theoretical and practical material on this subject, as well as formulation of relevant conclusions and recommendations. The following methods of scientific cognition were used in the research process: dialectical, terminological, formal and logical, comparative and legal, system and functional methods. **Results.** The study found that an important role in resolving conflicts between EU law and UK national law was played by the Court of Justice of the European Union which declared British legislation invalid since it was not in line with EU law. Thanks to the case law of the CJEU and the national courts of the United Kingdom, it has been possible to adjust and harmonize the interaction between EU law and the national law of this country. As European integration is formed on the basis of a supreme legal force created by external (supranational) bodies, the national bodies that form the national rules of British law inevitably give up part of their powers in favor of EU law. Brexit is just the beginning of a long series of problematic issues that will arise in the EU as a result of member states' more or less serious objections to a radical course to deepen European integration. And under such conditions, there is a widespread understanding that finding clear and effective answers to new challenges requires finding new conceptual (and most importantly, effective) approaches to the future functioning of the EU, as old mechanisms and methods no longer work properly and do not resolve contradictions spreading and becoming more acute. **Scientific novelty.** The study shows that the withdrawal of Britain from the European Union initiates a large-scale process of mutual transformation of the legal systems of both parties, the effectiveness of which will be determined by the realities of European geopolitical environment as well as domestic political processes within Great Britain itself. **Practical importance.** Research materials can be used for comparative law studies.

Key words: Romano-Germanic legal system, English legal system, EU law, legal divergence, the Court of Justice of the EU, legal globalization and integration, modern case law, British law.

Постановка проблеми. Правова глобалізація та інтеграція детермінують трансформації вітчизняної системи права й законодавства, які іманентно пов'язані з формуванням світового правопорядку й транснаціональної правової системи; відбуваються на основі утвердження ліберальної правової ідеології та є закономірним процесом правового розвитку, пов'язаним із пошуком універсальних, загальних, істинних ідеалів, цінностей, принципів справедливості, свободи, рівності, а також є складниками процесу трансформації національної правової системи. Джерелом трансформацій національної правової системи в умовах глобалізації, поряд із внутрішніми суперечностями, є синкретична єдність внутрішніх і зовнішніх протиріч, які мають біфуркаційний характер». Відкритий характер правової системи в умовах глобалізації й інтеграції, поряд із зазначеними процесами (адаптації, гармонізації, правової

стандартизації тощо), перетворюється на джерело постійних змін, трансформацій, у ряді випадків – джерело напруги. Глобалізація як потужний і впливовий дихотомічний процес суспільного розвитку призводить до трансформації, а в ряді випадків – навіть руйнації національних правових, політичних, економічних, соціокультурних структур, пошуку та впровадження нових критеріїв і засобів стабілізації суспільного розвитку. Глобалізаційні трансформації у всіх сферах суспільства стирають кордони між внутрішньою та зовнішньою політикою держави, переформатовують зв'язки між підсистемами й елементами вітчизняної правової системи, модифікують її взаємодію і взаємозв'язки з іншими правовими системами (національними, міждержавними, міжнародною) [12, с. 29].

Дивергенція може відбуватися і між національними правовими системами, які в попередній період розвитку становили одне ціле або зближувалися (наприклад, дивергенція правових систем країн, які раніше складали СРСР). Під час дослідження процесів юридичної дивергенції, зазначається, що це – зворотний процес, оскільки в залежності від різних обставин він може зупинитися або перерости в свою протилежність – конвергенцію права. У зв'язку з цією обставиною можна сказати, що дивергенція права носить поступальний характер і обумовлюється всім спектром соціально-політичних і економічних умов функціонування суспільної системи [9, с. 57].

Кризи останнього десятиліття зробили інституційні вади, закладені в механізмах функціонування ЄС, настільки видимими, що це сприяло різкій інтенсифікації практики використання *ad hoc* механізмів, “ручного” управління, позапланових міні-самітів, посиленню міжурядового виміру політик ЄС та впливу окремих держав. Це дозволило вживати термінових рятувальних заходів, однак не вирішило всіх проблем. Більше того, це відволікало від вирішення дійсно стратегічно важливих проблем. Іншим наслідком такого стану речей стала втрата довіри переважної частини населення до діяльності євроінтеграційних інститутів, які ніколи не відзначалися таким же рівнем демократичності та прозорості, як це має місце в самих національних державах за відпрацьованих тривалим історичним досвідом механізмів публічного контролю за діяльністю владних структур. Тривалість та багатоаспектність кризових явищ стали чинником руйнування механізмів вироблення консенсусу в органах керування ЄС, коли прагматичні націоналістичні міркування почали брати гору над відчуттям історичної спільності (євроідеалізмом), причому розбіжності в політико-економічній сфері стали виявлятися не спорадично (час від часу) та локально (в окремих місцях), а набули усталеного та масштабного вигляду як протиріччя між більш розвинутою Північчю та менш розвинутим Півднем, між “старими” та “новими” членами ЄС (“Нова Європа”). Все це є свідченнями потрапляння системи у стан біфуркації (роздоріжжя), коли актуалізуються різні ймовірні сценарії подальшого розвитку. Особливу політичну гостроту посиленню внутрішніх протиріч у розвитку євроінтеграції дало рішення Великої Британії вийти зі складу ЄС, яке є безпрецедентним у більш ніж 60-річній історії євроінтеграції, яке не могло не поставити на порядок денний питання про можливість зворотного перебігу процесу, а отже й поставити під сумнів саму європейську ідею у тому форматі, в якому вона формувалася після Другої світової війни. За наявності осередків націонал-популізму в ряді інших країн ЄС це створює зокрема певний потенціал суттєвої зміни формату євроінтеграції та загалом політичного порядку денного ЄС [11, с. 22].

Референдум у Великій Британії щодо Brexit поставив таку перспективу розвитку євроінтеграції під знак питання. І тут йшлося не лише про досить негативний, суто психологічний ефект першого в історії масштабного дезінтеграційного кроку з боку

одного з ключових членів ЄС. Усі розуміють, що Brexit – лише початок у довгій низці проблемних випадків, що виникатимуть у ЄС внаслідок наявності у країн-членів більш-менш істотних заперечень проти радикального курсу на поглиблення євроінтеграції. І за таких умов поширилося розуміння, що знаходження чітких і результативних відповідей на нові виклики потребує пошуку нових концептуальних (а головне дієвих) підходів щодо подальшого функціонування ЄС, оскільки старі механізми та методи вже не спрацьовують належним чином і не розв’язують суперечностей, які поширюються і стають дедалі більш гострими. У цьому контексті лідерами країн-членів ЄС було дано старт масштабному процесу дискусій стосовно майбутнього Євросоюзу, який отримав назву “політичного розмірковування над майбутнім ЄС”[11, с. 40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання дивергенції в сучасному праві, порівняльні аспекти правових систем європейських держав досліджували І. Брацук, Д. Вербицький, Н. Камінська, Т. Комарова, Ю. Корнелюк, О. Передерій, І. Яков’юк, Т. Супрун та ряд інших науковців.

Постановка завдання. З урахуванням існуючої проблеми, а також ступеня її дослідження метою даної статті виступають проблеми розходження романо-германської та англо-американської правових сімей на прикладі Брекзиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Романо-германська правова сім’я більш доктринальна в значенні сприйняття й абсорбування правових теорій й доктрин, ніж англосаксонська правова система. Складні процеси соціального життя, науково-технічні революції, загальнопланетний рух до свободи спричиняють зближення правових сімей. Якщо в Англії, США та інших країнах загального права посилилася роль закону, загальних норм кодифікації, то в країнах Континентальної Європи тенденція формування більш абстрактних норм викликала до життя закономірну, за логікою юридичних систем, зустрічну тенденцію: посилення ролі судових органів у процесі юридичного регулювання, розвиток їхньої індивідуально-правової, творчої діяльності. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах чітко визначилося значення для правових систем їх загальноцивілізаційної, загальнокультурної основи, глобальних процесів інтеграції та утвердження свободи. Загальна тенденція проникнення прецеденту як основного джерела англосаксонської правової системи в джерела права романо-германської правової сім’ї носить досить позитивний характер, тому що дозволяє використовувати метод роз’яснення та з’ясування змісту правових норм, узагальнення та формування єдиної правозастосовуючої практики та, навпаки, посилення звернення до нормативно-правового акта як джерела права англосаксонської правової системи дає позбавитися повільності змін у праві, формування нового права, яке буде більш мобільним, встигаючим за стрімкістю змін у суспільстві [5, с. 101].

Судово-правовій системі Англії вже із часу її виникнення був характерний дуалізм, що складався із загального права та права справедливості, яке люди шукали у короля. З часом це стало особливістю правової системи Англії. Головною її складовою частиною є правило судового прецеденту, яке було обов’язкове для судів поряд із законами. Проте, незважаючи на те, що загальне право та право справедливості розглядаються як різні системи правових норм, вони обидві у процесі свого функціонування керувались методом звернення до прецедентів. Тому коректно буде вважати, що загальне право та право справедливості є прецедентним правом. Отже, прецедентне право Англії складається з норм, створених королівськими судами загального права та норм, створених Судом канцлера. Усі історичні особливості англійського права зумовили у подальшому різницю у правових системах сучасності загалом: право визначається суддями і є не сукупністю

правових прецедентів, а певним методом врегулювання суспільних відносин [3, с.14]. Якщо для романо-германської правової сім'ї основним джерелом права є закон (статутне право), то для сім'ї загального права основним джерелом виступає прецедент – судові рішення. З цієї причини загальне право являє собою “суддівське право”, тобто право, джерелом якого виступає судова нормотворчість. Необхідно зазначити, що в останні десятиліття все більше посилюється роль закону в країнах англосаксонського права. Однак судові рішення не тільки враховуються в законотворчості, але й нерідко виступають основою прийняття законодавчих рішень, і, отже, виступають найважливішим чинником розвитку загального права. Домінування прецедентного права вказує на те, що загальне право має яскраво виражений казуальний характер [1, с. 123]. У порівнянні з правом романо-германської правової сім'ї правові системи англо-американської правової сім'ї не знають поділу права на приватне і публічне. Основні його складові частини – це загальне право і право справедливості. Відсутнє чітке структурування права за галузевою ознакою. На відміну від континентального права система англійського права не має чіткої класифікації галузей права. Диференціація норм права відбуваються не за галузями, а за інститутами. На теперішній час, система права поділена на чотири групи галузей по дві у кожній з них: кримінальне та цивільне право; публічне і приватне; матеріальне і процесуальне; муніципальне та міжнародне публічне. Сучасне англійське право представлено, насамперед, прецедентним правом: суди не тільки застосовують, але й створюють норми права. Цю роль виконує переважно Верховний суд. Рішення інших судів прецедентом не вважаються (точніше, вони не належать до числа юридично обов'язкових), хоча і можуть служити зразком для вирішення подібних справ [1, с. 123-124].

Судовий прецедент є в англо-американській та континентальній правових сім'ях, що сформувало дві моделі «прецеденту», що не може бути поза нашою увагою. Адже механічне використання терміна «прецедент» у вітчизняній і зарубіжній літературі призводить до протиріч і розбіжностей у розумінні «судового прецеденту» і «судової практики». Судовий прецедент як результат вирішення конкретного спору за своїм змістом не може ототожнюватись із судовою практикою як сукупність судових рішень за певною категорією справ. Тому правила, що містяться в судових рішеннях, згідно з англійським правом повинні застосовуватися і надалі, інакше буде порушено стабільність загального права і поставлено під загрозу саме його існування [3, с. 7]. Сучасне прецедентне право перебуває у своєрідних взаємовідносинах зі статутним правом. Формально будь-який прецедент може бути скасований законом Парламенту, а у разі виникнення протиріччя саме його норма матиме однозначну перевагу. Разом із тим кожен закон під час застосування його судами обростає величезною кількістю прецедентів тлумачення, що встановлюють порядок застосування двозначних положень закону, і таким чином саме судова практика визначає реальний вплив актів Парламенту на суспільні відносини і визначає, по суті, їхній зміст. Це є однією з причин, які пояснюють, чому «верховенство закону» не є категорією загального права. З огляду на сучасні умови прецедентне право продовжує зберігати свої позиції в правовій системі Англії з характерним їй дуалізмом Statute Law (право, створене законодавчим шляхом) і Common Law (загальне, звичаєве право, яке містить давні закони, звичаї, прецеденти). Кожне із них залишається самостійним і повноцінним джерелом права. За загальним правилом, норми прецедентного права безпосередньо регулюють низку найбільш важливих інститутів сучасного права Англії. Судові прецеденти супроводжують практику застосування законодавства, оскільки на суди покладено завдання тлумачити,

уточнювати й розвивати положення статутного права. Тому можна стверджувати, що без прецедентного права в умовах Англії статутне право втрачає своє значення і не може окремо застосовуватись. Отже, можна зробити висновок, що прецедентне право – досить гнучка система, яка дає змогу судам найбільш вдало розглядати виникаючі суперечки і справи, враховуючи при цьому не лише безкомпромісне підкорення практиці, що уже склалася, спираючись на ґенезу його виникнення, а й використовуючи власну правосвідомість і досвід судді, а також всі фактично відомі обставини по справі. Варто зауважити, що в сучасних правових реаліях судовий прецедент діє не лише в англо-американському, але і в континентальному праві, а тому його доктрина має враховувати сучасні потреби та запити судової практики щодо гнучкості судового прецеденту, що передбачає змогу та допустимість його зміни та розвитку за певних умов не лише вищестоящими судовими органами [3, с. 15].

Іншим джерелом англійського права є статутне право – закони та підзаконні нормативно-правові акти. Згідно англійської традиції та сформованої юридичної доктрини, закон (акт парламенту) не вважається основним джерелом права [1, с. 123-124]. Сучасне статутне право у Великобританії є фактичним віддзеркаленням загального права, тобто тих правил і норм, які вже були застосовані на практиці та деталізовані/підтверджені судами. З іншого боку, норми зі статутів також є предметом судового розгляду й джерелом нових судових прецедентів. Така взаємодія загального та статутного права забезпечує еволюцію англійської правової системи через постійне правозастосування [6, с. 32]. З огляду на принципи парламентського суверенітету та верховенства статутів, логічно було б припустити наявність пріоритету статутів над прецедентами, але своєрідність англійського права в цьому й полягає, що на практиці вказаний висновок не підтверджується, тому статут не можна розглядати як джерело, яке руйнує чи нівелює систему прецедентів, а навпаки, він є доповненням цієї системи, що удосконалює її. Своєю чергою, у Великобританії поширеним є поділ законодавства (писаних джерел, згідно з широким підходом – статутного права) на первинні та вторинні акти. Вище наведена класифікація статутів здійснена в межах вузького підходу до їх розуміння, тобто лише як актів парламенту, але інтерес викликає й класифікація статутних джерел крізь призму широкого підходу [6, с. 33].

Трансформація англійської правової системи на період виходу держави з ЄС обумовлена звуженням спектру правових зв'язків Сполученого Королівства з правовою системою ЄС, ліквідацією існуючих раніше правових форм взаємодії, дистанціювання від загальноєвропейського правового простору. Так, першочерговими завданнями правової системи Англії для виходу з ЄС є визначення на основі принципів права ЄС статусу королівства як учасника єдиного митного простору ЄС, зони вільної торгівлі, визначення форм участі британських фінансових корпорацій в інвестиційній політиці ЄС, окресленні засад британської міграційної політики, розробки нормативних основ організації і функціонування дипломатичного представництва ЄС у Великобританії, вироблення нової моделі транскордонного співробітництва у форматі «ЄС – Англія – Ірландія – Північна Ірландія» та інше [10, с. 34-35]. Очевидним є лише те, що у зв'язку з виходом Англії з Євросоюзу розпочинається масштабний процес обопільних перетворень правових систем обох сторін, результативність якого буде визначатися реаліями європейської геополітичної кон'юнктури і внутрішньополітичними процесами у самій Великобританії. Наступна особливість права ЄС як чинника модифікаційних змін правових систем країн Європи є те, що його положення закріплюють уніфіковані для держав-членів спільні ідейні засади розвитку і функціонування правових систем держав, які є членами ЄС, або

намагаються вступити до Союзу у подальшому. У правничій термінології ідейні засади функціонування наддержавної правової системи ЄС отримали назву «універсальні цінності». Універсального характеру таким цінностям надає те, що вони нормативно закріплюються на наддержавному рівні у правових актах ЄС, а їх реальне втілення і забезпечення відбувається на рівні функціонування і розвитку національних правових систем держав-членів як самого ЄС, так і інших країн, що беруть участь у процесах європейської інтеграції [10, с. 34-35].

Завдяки прецедентній практиці Суду ЄС та національних судів Великобританії вдалось певним чином відкоригувати та узгодити взаємодію права ЄС та національного права цієї країни. Цілком поділяємо думку П. Крейга, що у справах *Factortame* та пізніше прийнятої *Equal Opportunities Commission (EOC)* рішення судів поставили під питання (а у випадку права Співтовариств – відмінили) дію концепції мовчазного анулювання (незастосування), згідно з якою колізії між раніше та пізніше прийнятими законодавчими нормами автоматично вирішувався на користь останніх. Більше того, у випадку спроби Парламенту ухилитися від зобов'язань Співтовариств, таке його бажання повинне бути чітко виражене. Реакція ж судів Сполученого Королівства може бути такою: або традиційно слідувати нормам останнього акту Парламенту, який поставив би під питання подальше членство Британії в ЄС, або ж відмовитися від його (акту) застосування. Проте, немає ніяких незворотніх обґрунтувань, згідно з якими парламент повинен розглядатися як юридично всемогутній. Коли суди Великобританії розглядають справи, то вони насамперед дотримуються положень Акту про Європейські Співтовариства 1972 року, який певною мірою закріплює верховенство права ЄС. Однак, якщо Парламент з певних причин вирішить не визнавати правове регулювання тих чи інших правовідносин з боку ЄС, то в такому випадку британські суди зобов'язані дотримуватись його рішення. При цьому відмітимо, що на сьогодні під час розгляду справ суди Великобританії досить лояльно ставляться до права ЄС та використовують його у тих сферах, де його норми мають пряму дію та підлягають застосуванню, що, правда, до того часу, поки Великобританія є членом ЄС. Відзначимо, що під час взаємодії права ЄС та права Великобританії сформувався і специфічний внутрішній організаційно-правовий механізм імплементації. Який полягає у комплексі правових засобів та заходів, а також національних інститутів, котрі забезпечують реалізацію норм права Європейського Союзу у внутрішньому праві Великобританії. Так, зокрема, Палата Громад (нижня палата парламенту Великобританії) створила Спеціальний Комітет (*Select Committee*) права ЄС, котрий аналізує національне законодавство, присвячуючи увагу дослідженню тих положень права ЄС, котрі можуть вступити в дію у майбутньому та відповідно підлягатимуть імплементації з боку Великобританії [2, с. 188-189]. Аналізуючи підходи до вирішення колізій, котрі виникали між правом ЄС і правом Великобританії, потрібно вказати на численні зусилля, зроблені цією країною для того, щоб не протиставляти одну систему іншій. Оскільки європейська інтеграція сформована на основі вищої юридичної сили, створеної зовнішніми (наднаціональними) органами, то національні органи, які формують національні норми права Великобританії, неминуче віддають частину своїх повноважень на користь права ЄС. Усе сказане свідчить про намагання Великобританії уникнути виникнення колізій між двома даними правопорядками [2, с. 190-191]. Суд ЄС виконує декілька функцій, які не є звичними у розумінні міжнародного правосуддя, яке, як правило, зосереджено на спорах між державами, а права приватних осіб воно захищає іноді, лише із санкціонування на це державами. Отже, Суд ЄС виконує функції міжнародного, адміністративного, федерального, конституційного суду. Ця позиція

підтримується як самим Судом ЄС, так і доктриною, яка прослідковує еволюцію Суду від міжнародного до конституційного та його, так би мовити, певну гібридизацію [8, с. 82]. Суд Справедливості ЄС має надзвичайно широку юрисдикцію, завдяки якій правова система ЄС набуває свого розвитку в напрямі конституціоналізації. Суд справедливості у своїх рішеннях наполягає на тому, щоб національні суди за власною ініціативою розгляд справи за правом ЄС, навіть якщо сторони на нього не посилалися, тобто національна судова система має виступати гарантом права реалізації ЄС. Функціонування судової системи ЄС свідчить про тенденцію зміни парадигми європейської інтеграції з наднаціонального об'єднання до наддержавного об'єднання з особливим конституційним ладом та унікальною правовою системою. Вбачається, що етап правової інтеграції змінюється на етап правової імплементації права ЄС у національні правові системи через практику Суду ЄС та функціонування національних судів [7, с. 49].

Висновки. Беручи участь у євроінтеграційних процесах національні правові системи країн-членів ЄС змінюються, адже на рівні внутрішнього законодавства суверенні держави змушені детально регламентувати визначені актами ЄС модальності регулювання тих чи інших відносин у різних сферах. Більш того, держави, які виявили бажання вступити в ЄС зобов'язані трансформувати власну правову систему шляхом імплементації інститутів права ЄС у національну практику державного будівництва задля приведення економічних і політико-правових показників розвитку до рівня інших держав-членів. Сприйняття права ЄС на національному рівні суверенними державами політично збільшує їх інтегративний потенціал і задає національним правовим системам наднаціональний вектор розвитку [10, с. 35]. Трансформація англійської правової системи на період виходу держави з ЄС обумовлена звуженням спектру правових зв'язків Сполученого Королівства з правовою системою ЄС, ліквідацією існуючих раніше правових форм взаємодії, дистанціювання від загальноєвропейського правового простору. Так, першочерговими завданнями правової системи Англії для виходу з ЄС є визначення на основі принципів права ЄС статусу королівства як учасника єдиного митного простору ЄС, зони вільної торгівлі, визначення форм участі британських фінансових корпорацій в інвестиційній політиці ЄС, окресленні засад британської міграційної політики, розробки нормативних основ організації і функціонування дипломатичного представництва ЄС у Великобританії. «Brexit» став своєрідним імпульсом для перетворень як права ЄС, так і національної правової системи британців. Очевидним є лише те, що у зв'язку з виходом Англії з Євросоюзу розпочинається масштабний процес обоюдної перетворення правових систем обох сторін, результативність якого буде визначатися реаліями європейської геополітичної кон'юнктури і внутрішньополітичними процесами у самій Великобританії.

Список використаних джерел

1. Білозьоров Є.В. Джерела права в державах континентального і загального права: проблеми їх детермінації. *Право. Серія 18. Економіка і права*. Вип. 22/2013. С. 120-127. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/25755/1/Bilozyorov.pdf>
2. Брацук І.З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів: монографія / І.З. Брацук ; за наук. ред. проф. М.М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
3. Вербицький Д. Теоретико-правові аспекти формування прецедентного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2019. С. 12-15. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2019/3.pdf

4. Вербицький Д. Судовий прецедент: поняття, зміст і види. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. Национальний юридический журнал: теория и практика. 2019. С. 5-8. URL:<http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5/1.pdf>
5. Жак А.С. Порівняльно-правовий аналіз джерел(форм) права романо-германської правової системи та англосаксонської правової сім'ї. *Juris Europensis Scientia*. Вип. 2.2020. С. 97-102. URL:http://www.chernvisn.nuoua.od.ua/archive/2_2020/21.pdf
6. Камінська Н.В., Гусак М.П. Статутні джерела в правових системах Великобританії та США. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип.2(90). С. 26-39. URL:<file:///96-1665-1-10-20200825.pdf>
7. Камінська І.В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. Теорія та історія держави і права. Філософія права. С. 47-53.
8. Комарова Т.В. Організація судової системи Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України* Том 25. № 1. 2018. С. 79-96. URL:<http://visnyk.kh.ua/uk/article/organizatsiya-sudovoyi-sistemi-yevropeyskogo-soyuzu>
9. Корнелюк Ю., Швець О. Конвергенція в сучасному праві. С. 56-58. URL:<http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/53909/2/2020>
10. Передерій О.С. Право Європейського Союзу як чинник трансформації правових систем європейських держав: теоретико-правові аспекти. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Право*. Х., 2018. № 735. Вип. 26. С. 33-37.
11. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ: Заповіт, 2018. URL:https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_ievropeiskoi_intehratsii.pdf
12. Удовика Л. Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці (частина 2). *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 26-33.

References

1. Bilozyorov, Y. (2013). Dzherela prava v derzhavakh kontynentalnoho i zahalnoho prava: problemy yikh determinatsii. [Sources of law in the continental and common law: problems of their determination]. *Pravo. Seriya 18. Ekonomika i prava*, 22, 120-127. Available at: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/25755/1/Bilozyorov.pdf> (accessed 25 January 2020). (in Ukrainian)
2. Bratsuk, I.Z. (2016). *Teoretyko-pravovi zasady implementatsii prava Yevropeiskoho Soiuzu v natsionalne pravo derzhav-chleniv* [Theoretical and legal bases of implementation of the law of the European Union in the national law of member states]. Lviv: Ivan Franko LNU. (in Ukrainian)
3. Verbytskyi, D. (2019). Teoretyko-pravovi aspekty formuvannia pretsedentnoho prava. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. [Theoretical and legal aspects of the formation of a precedent law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 4, 12-15. Available at: http://www.lsej.org.ua/4_2019/3.pdf (accessed 25 January 2020). (in Ukrainian)
4. Verbytskyi, D. (2019). Sudovi pretsedent: poniattia, zmist i vydy. [Juridical precedent: concepts, content and types]. *National Law Journal: Theory and Practice*, 5-8. Available at: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5/1.pdf> (accessed 25 January 2020). (in Ukrainian)

5. Zhak, A.S. (2020). Porivnialno-pravovyi analiz dzherel (form) prava romano-hermanskoï pravovoi systemy ta anhlosaksonskoï pravovoi simi. [Comparative legal analysis of sources (forms) of the law of the Romano-Germanic legal system and the Anglo-Saxon legal family]. *Juris Europensis Scientia*, 2, 97-102. Available at: http://www.chernvisn.nuoua.od.ua/archive/2_2020/21.pdf (accessed 25 January 2020). (in Ukrainian)
6. Kaminska, N., Gussyak, M. (2020). Statutni dzherela v pravovykh systemakh Velykobrytanii ta SShA. [Statutory sources in Great Britain and USA legal systems]. *Vîsnyk Luhanskogo derzhavnoho universytetu vnutrshnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 2(90), 26-39. Available at: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/936/847> (accessed 25 January 2020). (in Ukrainian)
7. Kaminska, I.V. (2020). Sudova systema YeS: hnoseolohichni zasady funktsionuvannia ta rozvytku. [The EU judiciary: epistemological principles of functioning and development]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 47-53.
8. Komarova, T.V. (2018). Orhanizatsiia sudovoi systemy Yevropeiskoho Soiuzu. [Organization of the judicial system of the European Union]. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25/1, 79-96. Available at: <http://visnyk.kh.ua/uk/article/organizatsiya-sudovoyi-sistemi-yevropeyskogo-soyuzu> (accessed 25 January 2020). (in Ukrainian)
9. Korneliuk, Yu., Shvets, O. (2020). Konverhentsiia v suchasnomu pravi. [Convergence in modern law]. *Zakhyst prav i svobod liudyny ta hromadianyna v umovakh formuvannia pravovoi derzhavy: zbirnyk tez IX Vseukrainskoï naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 56-58). Lviv: Lviv Politechnic Publishing House. (in Ukrainian)
10. Perederii, O.S. (2018). Pravo Yevropeiskoho Soiuzu yak chynnyk transformatsii pravovykh system yevropeiskyykh derzhav: teoretyko-pravovi aspekty. [European Union law as a factor in the transformation of legal systems of European states: theoretical and legal aspects]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriia Pravo*, 735/26, 33-37. (in Ukrainian)
11. Sidenko, V., et al. (2018). *Pereformatuvannia yevropeiskoi intehtratsii: mozhlyvosti i ryzyky dlia asotsiatsii Ukraina-YeS*. [Reformatting European integration: opportunities and risks for the Ukraine-EU association]. Kyiv: Zapovit. Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_ievropeiskoi_intehtratsii.pdf (accessed 25 January 2020). (in Ukrainian)
12. Udovyka, L. (2020). Formuvannia teorii pravovoi systemy u yurydychnii nausti (chastyna 2). [Formation of the legal system theory in Legal science (Part 2)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 26-33.

Стаття: надійшла до редакції 12.11.2020
прийнята до друку 17.11.2020

The article: is received 12.11.2020
is accepted 17.11.2020

УДК: 631.147:349.6(477)

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.154-163

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ ОЗДОРОВЧОГО ТА ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Криховецький Іван Зеновійович,

кандидат економічних наук, доцент, віце-президент

ПВНЗ Університету Короля Данила

м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, Україна

e-mail: ivan.krykhovetskyi@iful.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4539-1765

Косьмій Михайло Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор

ПВНЗ Університету Короля Данила

вул. Коновальця, 35, Україна,

e-mail: mykhailo.kosmii@iful.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4823-5573

Луцький Роман Петрович,

доктор юридичних наук, доцент, директор Науково-дослідного інституту імені

Академіка Івана Луцького Університету Короля Данила

вул. Коновальця, 35, Україна,

e-mail: roman.lutskyi@iful.ukd.ua

ORCID: 0000-0001-9558-3699

Боцюрко Володимир Іванович,

доктор медичних наук, професор кафедри ендокринології Івано-Франківського

національного медичного університету

вул. Галицька, 2, Україна,

e-mail: botsurko@ukrpost.ua

ORCID: 0000-0001-8211-3022

Касіянчук Василь Дмитрович,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,

професор кафедри архітектури та будівництва

Університету Короля Данила

вул. Коновальця, 35, Україна

e-mail: vasyl.kasianchuk@ukd.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1343-6025

Мета. Метою дослідження є проаналізувати основи чинного законодавства в сфері функціонування виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення із місцевих сировинних ресурсів та визначити правові механізми удосконалення засадничих основ позитивного права в практичній площині виробничого процесу. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного практичного, науково-теоретичного, практично-прикладного матеріалу та формування відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, системно-структурний,

термінологічний, системно-функціональний, історичний, нормативно-догматичний, метод узагальнення. **Результати.** В процесі дослідження висвітлено оздоровчі і лікувально-профілактичні властивості фруктово-ягідних і овочевих порошків(концентратів), що виготовляються по розроблених науковцями Університету Короля Данила в творчій співдружності з вченими Національного медичного університету сучасних, інноваційних, універсальних, безвідходних технологіях і успішно впроваджених ФГ «Агротехнології» в с. Олеша Тлумацького району. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що автори систематизували та узагальнили рівні правового регулювання у сфері виробництва і реалізації продукції лікувально-профілактичного призначення і її використання для зміцнення імунної системи населення і ефективнішої боротьби з вірусами. **Практична значимість.** Результати досліджень можуть бути використані в правотворчій і правозастосовній діяльності з питань виробництва і реалізації продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення.

Ключові слова: правове регулювання, стандарти, сертифікація, позитивне право, аграрне право, природоресурсне право, флористичне право, екологічне право, вітаміни, мікроелементи, лікувальна профілактика, імуностимулювання.

Ivan Krykhovetskyi,

*PhD in Economic Sciences, Associate Professor, vice president
King Danylo University
Ivano-Frankivsk, 35 Konovaltsia str., Ukraine
e-mail: ivan.krykhovetskyi@iful.edu.ua*

Mykhailo Kosmii,

*PhD in Juridical Sciences, Associate Professor, first vice-rector
King Danylo University
Ivano-Frankivsk, 35 Konovaltsia str., Ukraine
e-mail: mykhailo.kosmii@iful.edu.ua*

Roman Lutskyi,

*Doctor in Law, Associate Professor, Director of the Research Institute,
King Danylo University
35 Konovaltsia Str. Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine
e-mail: roman.lutskyi@iful.ukd.ua*

Volodymyr Botsyurko,

*Doctor of Medical Sciences, Professor of Endocrinology,
Ivano-Frankivsk National Medical University
street Halytska, 2, Ukraine,
e-mail: botsurko@ukrpost.ua*

Vasyl Kasiyanchuk,

*PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow,
Professor of Architecture and Construction King Danylo University
35 Konovaltsia str., Ukraine,
e-mail: vasyi.kasiyanchuk@ukd.edu.ua*

LEGAL SUPPORT OF THE ORGANIZATION OF PRODUCTION OF HEALTH AND THERAPEUTIC PROPHYLACTIC PURPOSE

Purpose. The purpose of the study is to analyze the basics of current legislation in the field of production of treatment and prevention products from local raw materials and to determine the legal mechanisms for improving the basic principles of positive law in the practical plane of the production process. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing practical, scientific-theoretical, practical-applied material and the formation of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific cognition were used during the research: dialectical, system-structural, terminological, system-functional, historical, normative-dogmatic, method of generalization. **Originality.** In the course of the research the health-improving and treatment-and-prophylactic properties of fruit-berry and vegetable powders (concentrates) made according to the developed by scientists of King Daniel University in creative collaboration with scientists of the National Medical University of modern, innovative, universal, waste-free technologies and successfully» in the village Olesha of Tlumach district. **Scientific novelty.** In the course of the research it was established that the authors systematized and generalized the levels of legal regulation in the field of production and sale of treatment and prevention products and its use to strengthen the immune system and more effective fight against viruses. **Practical importance.** The results of research can be used in law-making and law-enforcement activities on the production and sale of health and medical products.

Key words: legal regulation, standards, certification, positive law, agrarian law, natural resource law, floristic law, ecological law, vitamins, microelements, medical prevention, immunostimulation.

Постановка проблеми. Постійне зростання цін на якісну харчову продукцію, лікарські засоби та біологічно-активні добавки закордонного виробництва, продовольчу проблему в світі зобов'язує громади і владні структури всіх рівнів в інтересах національної економіки України на більш повне використання місцевих природних ресурсів, зокрема природних багатств лікувальної та нетрадиційної сировини.

Стаття висвітлює правові механізми, які дають можливість організувати виробництво і реалізацію продукцію лікувально-профілактичного призначення із місцевої рослинної сировини. Проаналізовано харчову цінність окремих видів плодово-ягідної, дикорослої і нетрадиційної сировини. Визначено можливості збільшення обсягів вирощування і заготівлі цієї унікальної сировини в Івано-Франківській області. Запропоновано універсальну безвідходну технологію переробки плодів, овочів, ягід і грибів на напівфабрикати для виробництва лікарських засобів, біологічно-активних харчових добавок і наповнювачів для виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення. Авторами запропоновано на законодавчому і регіональному рівні запровадити систему стимулювання за організацію виробництва і реалізацію продукції лікувально-профілактичного призначення і визначити міру відповідальності за невиконання запланованих завдань.

Основою теоретико-правового дослідження став відомий афоризм батька медицини Гіпократу «Ліки повинні бути їстівними, а їжа лікувальною» [2, с. 67]. Харчування сучасної людини, особливо в умовах пандемії, повинно бути збалансованим і його приготування вимагає удосконалення та модернізації. Існуючі традиційні технології

виробництва харчової продукції зазнали суттєвих змін, особливо виробництво продуктових напівфабрикатів, заморожених продуктів, страв швидкого приготування. І тому в даний час продовжується пошук шляхів забезпечення якісним харчуванням кожного члена суспільства при зменшенні затрат на його приготування. Дуже важливо зберегти в кінцевому продукті максимально можливу кількість необхідних поживних речовин, вітамінів, мікроелементів, збалансований вміст білків, жирів і вуглеводів. Нові технології повинні забезпечити зниження собівартості і зменшення часу виробництва продуктів харчування, ефект оздоровлення населення і як наслідок продовжити середню тривалість життя. В зв'язку з цим назріла проблема в Україні і нашому краї в створенні дієвих правових механізмів та умов для організації виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення з місцевих органічних сировинних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що науково-дослідними роботами з питань правового регулювання виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення успішно займаються і мають позитивні результати Івано-Франківський національний медичний університет, інститут після дипломної освіти Національного університету харчових технологій, Університет Короля Данила. Матеріали досліджень з даної проблематики було висвітлено в низці статей Науково-інформаційного вісника Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.

Разом з тим, проблема правового забезпечення організації виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення, а також удосконалення технологічних процесів виробництва потребує подальшого комплексного наукового дослідження.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене першочерговою метою даної статті є удосконалення правового регулювання у сфері виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зауважити, що первинною правовою базою у сфері виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення є чинний Закон України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини». Зокрема стаття 9 цього Закону регламентує вимоги до спеціальних харчових продуктів і продовольчої сировини при їх виготовленні та державне стимулювання їх виробництва [17].

Згідно статті 9 Закону України «Про рослинний світ» у порядку загального використання природних рослинних ресурсів громадяни можуть вирощувати, збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях [14].

Виходячи із лікувальних властивостей більшості видів рослинної сировини та їх використання у медицині, слід акцентувати увагу на правовій базі, яка регламентує його використання в цій сфері. Зокрема, згідно ст. 2 Закону України «Про лікарські засоби», лікарський засіб-це будь яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь яка інша речовина або комбінація речовин(одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу [15].

З урахуванням вищесказаної нормативної бази і з благословення світлої пам'яті засновника і першого ректора Університету Короля Данила, доктора юридичних наук, академіка, отця Івана Михайловича Луцького науковці Університету Короля Данила з спеціалістами ФГ «Агроекотехнології» і вченими Івано-Франківського національного медичного університету розробили і впровадили технології виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення. Розроблені і впроваджені технології інноваційні, універсальні, безвідходні дозволяють переробляти всі види фруктово-ягідної, овочевої сировини і гриби на високоякісні напівфабрикати-порошки (концентрати) і сухо продукти в широкому асортименті. Процес сушіння проходить за низьких температур з допомогою високоефективних інфрачервоних випромінювачів, направлений на видалення води із продукту, при цьому повністю зберігається структура рослинної клітини, вітаміни і мікроелементи. Головні технологічні процеси: інспекція, миття, за необхідності різання, сушіння, подрібнення, просівання (розділення по фракціях), фасування. Фруктово-ягідна, овочева сировина і гриби заготовляються в лісгоспах Західних областей України та вирощуються в достатній кількості на землях Дністерського каньйону [11, 12].

Стаття 4 Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини регламентує принципи виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини) [16]. Отримані із органічної сировини порошки(концентрати) являються універсальною і ефективною сировиною для створення в широкому асортименті продуктів оздоровчого і лікувально-профілактичного харчування. Порошки (концентрати) можуть бути ефективними наповнювачами для виробництва хлібобулочних, макаронних виробів і кондитерських виробів, безалкогольних напоїв, морозива, йогуртів, желе, харчових концентратів, їх можна купажувати підчас виробництва різних напоїв і приправ, з них легко виготовляти біологічно-активні добавки, їх використовують для виробництва окремих лікарських засобів [2].

Серед широкої гами порошків (концентратів) можна виділити малиновий. Ягоди дикорослої малини мають особливий аромат та надзвичайно високі смакові і дієтичні властивості. З давніх давен малина користується славою «домашнього лікаря». В плодах малини містяться вітаміни С (9-44%), А і В, лимонна, яблучна, саліцилова кислоти (1-2%), цукри (4,5-11,5). В малині міститься велика кількість пектину, мінеральних речовин(калій, кальцій, магній, фосфор, залізо). Ця «рідна сестра ожини» багата палітрою лікувальних властивостей. Вона лікує від простуди, знижує температуру тіла і ніщо так не допомагає від нежиті, як гарячий чай з сушеною малиною або малиновим варенням. Виготовлені з малини продукти і лікарські засоби мають властивості лікувати захворювання серцево-судинної системи, зокрема зміцнюють стінки кровоносних судин. Малина відноситься до класу найцінніших ягід. Лісова малина ароматніша, краще зберігає форму, має менший вміст вологи в ягоді, її значно легше сушити ніж садову. При виробництві малинового порошку по нашій технології всі поживні речовини повністю зберігаються. В сукупності з іншими порошками їх використовують як наповнювачі для виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення, а також як сировину для виробництва окремих лікарських засобів. Порошок малини являється основним компонентом в рецептурі чайного напою «Лісовий аромат» [8, с. 9].

Ожина являється старшою сестрою малини. Вона менш ароматна як малина, має інший смак, який високо ціниться дегустаторами. В період стиглості вона більш кисліша за малину, через те, що в ній значно більше органічних кислот ніж в малині. В плодах

ожини є лимонна і яблучна кислоти, а також знайдені сліди винної і саліцилової кислот. В ожині міститься доволі багато з'єднань, які мають високу харчову і лікувально-профілактичну цінність. Ожина значно перевищує малину по вмісту каротину, але має менше вітамінів. Листя ожини містять в основному дубильні речовини та яблучну, молочну та щавлеву кислоти. В лікувальних цілях ожину вживають для покращення харчового травлення, лікування дизентерії та при проносах. Ожину і порошок ожини використовують в харчовій промисловості для виробництва повидла, джемів, варення, настоянок, безалкогольних напоїв, при виробництві горілчаних виробів і вина. Наприклад в розроблені рецептури лікувальних бальзамів «Полонина» і «Говерла» входить порошок ожини [6, с. 153].

Ягоди чорниці містять вуглеводи, органічні кислоти, вітаміни, флавоноїди, антоціани, феноли, макро- та мікроелементи, дубильні речовини. Їх застосовують при кровотечах, анемії, гастриті, гепатиті, набряках, гіпертонічній хворобі, проносах атеросклерозі, ревматизмі, цукровому діабеті, псоріазі, лейкозі, ангіні, бронхіті, уратриті, шлункових і кишкових коліках, захворюванні ока (кератит, іридоцикліт). У плодах чорниці міститься багато заліза, і тому сама ягода і продукція, виготовлена з неї, є високоефективною для лікування анемії. Чорниця належить до дуже добрих медоносів, що має в своєму складі нектар. В порошок чорниці, який виготовлений по нашій технології зберігаються усі перераховані поживні речовини. Наприклад, в рецептурі цілющого чайного напою «Золоті Карпати» головним компонентом є порошок чорниці. Цей чайний напій містить цілий комплекс біологічно-активних речовин, ароматний і дуже приємний на смак [7, с. 41-42].

Широкого визнання набула чорноплідна горобина завдяки своїм цінним господарсько-біологічним властивостям. Її використовують як плодову, лікарську, технічну і медоносну культуру. Поеднання вітамінів С і Р дозволяє вживати її для профілактики і лікування атеросклерозу і гіпертонічної хвороби, при захворюванні легень та ревматизмі, як сечогінний засіб. Чорноплідна горобина корисна при лікуванні окремих форм діабету. Плоди чорноплідної городини містять 5-6%% фенольних сполук, 4,6-2,4% цукрі, 2,5% пектинових речовин, фолієву, нікотинову, аскорбінову кислоти та мікроелементи, йод, молібден, мідь, бор, кобальт та інші. Порошки з горобини чорноплідної можна використовувати для виробництва чаїв, купажувати з іншими порошками і використовувати як наповнювачі для виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення. На основі порошку чорноплідної горобини розроблена рецептура лікувально-профілактичного безалкогольного напою «Барсік» [4, с. 313].

Чорна смородина використовується в основному в лікувальних цілях. Лікарські засоби з свіжих і сухих ягід чорної смородини вживають для лікування судинних захворювань, листя і бруньки використовують для лікування сечового міхура, виведення каміння з нирок, при лікуванні жовтухи і покращенні обміну речовин, при захворюваннях шкіри. Чорна смородина – ефективна високовітамінна ягода і по складу вітамінів переважає всі інші плоди і ягоди. Унікальний набір макро- та мікроелементів допомагає позбутись депресії. В своєму складі чорна смородина має ефірні масла типу фенолів, які мають значну антимікробну активність, речовина яка створює колір ягоді знищує вірус грипу. Ягоди чорної смородини містять 6-11% цукрів, 1,5-3,6% яблучної, лимонної і янтарної кислот, вітаміни А і Р. За вмістом вітаміну С чорна смородина займає передове місце серед інших ягід. Як одна із важливих рослин по вмісту вітаміну С ягоди чорної смородини використовуються у виробництві препаратів вітаміну С і одночасно як

наповнювачі аскорбіною кислотою багатьох продуктів в харчовій промисловості. В науковій медицині висушені ягоди чорної смородини використовуються як потогінний і сечогінний засіб, а сироп для поліпшення смакових якостей лікарських засобів. Чорна смородина добрий весняний медонос, пилюконос, запилюється тільки бджолами. Із ягід чорної смородини і порошок виготовляють варення, джеми, соки, зефіро-мармеладні вироби, начинки для цукерок, желе, екстракти, безалкогольні і лікєро-горілочані вироби в широкому асортименті. Порошок чорної смородини являється головним компонентом в розробленій рецептурі пюре для дитячого харчування «Михасик» [6, с.152].

Сушені ягоди суниці і порошок вважають майже універсальним засобом від усіх захворювань серед населення, особливо в Україні. Їх використовують для лікування тимчасових шлункових захворювань гіпертонії, склерозу, подагри, геморою, як сечогінний засіб. Суниця має в своєму складі мінеральні солі, калію, фосфору. За вмістом калію суниця займає перше місце серед інших плодів і ягід, а кальцій і фосфор потрібні дітям для нормального розвитку кісткової системи і зміцнення зубів. Суниця вміщує багато пектинових речовин, які позитивно діють на організм людини. Суниця корисна в цілому як рослина, починаючи з коріння і закінчуючи листям. З допомогою відварів, настоїв, чаїв виводять каміння з нирок, сечового і жовчного міхурів, лікують бронхіальну астму, використовують від безсоння, використовують суницю і в косметології [6, с.155].

На сьогоднішній день спеціалістами харчової промисловості розроблені технології виробництва спеціальних оздоровчих продуктів харчування з використанням порошку топінамбура. Створений широкий асортимент хлібобулочних, кондитерських, макаронних виробів, тонізуючих безалкогольних напоїв і інших продуктів. Включаючи в рецептуру хлібобулочних виробів порошок топінамбура отримуємо оздоровчий і лікувально-профілактичний продукт корисний для покращення роботи кишечника і відновлення мікрофлори людського організму. Систематичне вживання хлібобулочних виробів підвищеної біологічної цінності є допоміжним профілактичним засобом при захворюваннях цукровим діабетом, дисбактеріозом, атеросклерозом і других захворюваннях, пов'язаних з імунodefіцитним станом людей. Доцільно добавляти порошок топінамбура в кондитерські вироби, вживання яких відновлює мікрофлору організму людини, покращує роботу кишечника. З суцвіття і листя топінамбуру виготовляють фіто чаї які багаті біологічно активними речовинами [1, с. 21-22]. Під керівництвом д.м.н. професора Івано-Франківського національного медичного університету Боцюрка В.І. на основі порошку топінамбура розроблений лікарський засіб «Біфтоп» високоефективний для лікування цукрового діабету, кишкового дисбактеріозу і других захворювань.

Особливо актуальним є сьогодні в умовах пандемії виробництво харчової продукції з наповнювачем – порошком топінамбура. Щоденне вживання цих продуктів буде зміцнювати імунну систему населення і дозволить ефективніше боротися з корона вірусом.

Висновки. В результаті проведеного дослідження авторський колектив стверджує, що:

– визначальною правовою основою для організації виробництва продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення є чинний Закон України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини». Зокрема стаття 9 цього закону регламентує вимоги до спеціальних харчових продуктів і продовольчої сировини при їх виготовленні та державне стимулювання їх виробництва. Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999, Закон України «Про виробництво та обіг органічної

сільськогосподарської продукції та сировини» від 04.04.1996, Закон України «Про лікарські засоби» від 04.04.1996;

– з метою активізації роботи по збільшенню обсягів виробництва і розширення асортименту продукції оздоровчого і лікувально-профілактичного призначення з місцевих сировинних ресурсів, на нашу думку, на законодавчому рівні необхідно прийняти ряд нових нормативних документів, які б стимулювали розвиток такого виробництва і вирощування та заготівлю необхідної сировини;

– доцільно було б конкретизувати на законодавчому рівні часткове або повне звільнення від сплати податків, сформувати цільові фонди, які направляти на розвиток таких виробництв, встановити процедуру виділення пільгових кредитів у цій галузі.

Список використаних джерел

1. Боцюрко В.І., Касіянчук В.Д. Лікувально-оздоровчі продукти з топінамбура і їх використання в медичній практиці. *Галицький медичний вісник*. Архів клінічної медицини. 2020. № 2. С. 20-22.
2. Гиппократ. Этика и общая медицина [пер. с древнегреч. В.И. Руднева] / под ред. С.Ю. Трухачева. СПб. : Азбука, 2001. 352 с.
3. Касіянчук В.Д. Нові технології виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення. *Застосування технологій, що захищають здоров'я та життя людини (на прикладі м.Львова)*: матеріали II Міжнародної конференції (30-31 травня 2018 р.) URL: <http://urbanhealth.com.ua>
4. Касіянчук В.Д., Івашків Т.С. Економічна ефективність вирощування та переробки чорноплідної горобини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Право. Економіка. 2014. Вип.9. С. 312-316.
5. Касіянчук В.Д. Сухий продукт топінамбура-ефективний напівфабрикат для виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення. *Галицький лікарський вісник*. 2014. Т. 21. №3. С. 103-104.
6. Касіянчук В.Д. Ковач М.М. Касіянчук М.В. Перспективи використання дикорослих плодів, ягід і грибів в умовах Прикарпаття для виготовлення продукції лікувально-профілактичного призначення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23. 7. С. 151-156.
7. Касіянчук В.Д. Касіянчук М.В. Ковач М.М. Чорниця-ефективна лікувально-профілактична сировина. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип.24.6. С. 40-44.
8. Касіянчук В.Д. Касіянчук М.В. Малина як цінна продовольча і лікарська культура. *Агроінком*. 2013. №10-12. С. 8-9.
9. Книш В.В. Касіянчук В.Д. і інші. Правове забезпечення організації вирощування, переробки та використання топінамбура. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Журнал. Серія Право. 2017. №4(16). С. 118-123.
10. Осіпчук Н.В., Домарецький В.А., Мелетьєв А.Є. Удосконалення технології напоїв і продуктів профілактичного призначення із чорноплідної горобини. *Наукові праці УДУХТ*. 2001. №10. С.12-13
11. Касіянчук В. Д., Касіянчук М. В. Спосіб виробництва порошкоподібних фруктово-ягідних, овочевих і грибних напівфабрикатів і /або сухо продуктів. Патент на корисну модель № 95646. Зареєстровано в державному реєстрі патентів України на корисні моделі 25.12.2014 р.

12. Касіянчук В. Д., Волошинюк І. М., Довбенко М. В., Боцюрко В. І., Карабанова Л. П., Тинкован В. П., Щербук О. З. Спосіб одержання сухого продукту топінамбура. Патент на корисну модель №103305, зареєстровано в державному реєстрі патентів України на корисні моделі 10.12.2015 р.

13. Книш В. В. Касіянчук В. Д., Боцюрко В. І., Косьмій М. М., Криховецький І. З., Касіянчук М. В. Правове забезпечення організації виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького*. 2016. Вип. № 2 (14). С. 178-182.

14. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/591-14>

15. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр>.

16. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 04.04.1996 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.

17. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини: Закон України від 23.12.1997 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2809-15#Text>

References

1. Botsiurko, V.I., Kasiianchuk, V.D. (2020). Likuvalno-ozdorovchi produkty z topinambura i yikh vykorystannia v medychnii praktytsi. [Medicinal and health products from Jerusalem artichoke and their use in medical practice]. *Halytskyi medychnyi visnyk*. Arkhiv klinichnoi medytsyny, 2, 20-22. (in Ukrainian)

2. Gippokrat. (2001). *Etika i obschaya meditsina* [per. s drevnegrech. V.I. Rudneva]. [Ethics and general medicine]. SPb.: Azbuka. (in Russian)

3. Kasiianchuk, V.D. (2018). Novi tekhnolohii vyrobnytstva produktsii likuvalno-profilaktychnoho pryznachennia [New technologies for the production of therapeutic and prophylactic products]. *Zastosuvannia tekhnolohii, shcho zakhyschchaiut zdorovia ta zhyttia liudyny (na prykladi m.Lvova): II Mizhnarodna konferentsiia* (30-31 travnia 2018 r.). URL: <http://urbanhealth.com.ua> (in Ukrainian)

4. Kasiianchuk, V.D., Ivashkiv, T.S. (2014). Ekonomichna efektyvnist vyroshchuvannia ta pererobky chornoplidnoi horobyny. [Economic efficiency of cultivation and processing of Aronia]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*. Pravo. Ekonomika, 9, 312-316. (in Ukrainian)

5. Kasiianchuk, V.D. (2014). Sukhyi produkt topinambura-efektyvnyi napivfabrykat dlia vyrobnytstva produktsii likuvalno-profilaktychnoho pryznachennia. [Dry Jerusalem artichoke product is an effective semi-finished product for the production of therapeutic and prophylactic products]. *Halytskyi likarskyi visnyk*, 21, Vol. 3, 103-104. (in Ukrainian)

6. Kasiianchuk, V.D., Kovach, M.M. Kasiianchuk, M.V. (2013). Perspektyvy vykorystannia dykoroslykh plodiv, yahid i hrybiv v umovakh Prykarpattia dlia vyhotovlennia produktsii likuvalno-profilaktychnoho pryznachennia. [The perspective of using of wild fruits, berries and mushrooms in the Precarpathian region for the medical and prophylactic purpose]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 23. 7, 151-156. (in Ukrainian)

7. Kasiianchuk, V.D., Kasiianchuk, M.V., Kovach, M.M. (2013). Chornytsia-efektyvna likuvalno-profilaktychna syrovyna. [Blueberries as Highly-Effective Medicinal and Prophylactic Raw Materials]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 24.6, 40-44. (in Ukrainian)

8. Kasiianchuk, V.D. Kasiianchuk, M.V. (2013). Malyna yak tsinna prodovolcha i likarska kultura. [Raspberries as a valuable food and medicinal crop]. *Ahroinkom*, 10-12, 8-9. (in Ukrainian)
9. Knysh, V.V., Kasiianchuk, V.D. et al. (2017). Pravove zabezpechennia orhanizatsii vyroshchuvannia, pererobky ta vykorystannia topinambura [Legal support for the organization of cultivation, processing and use of Jerusalem artichokes]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Zhurnal. Seriia Pravo*, 4(16), 118-123. (in Ukrainian)
10. Osipchuk, N.V., Domaretskyi, V.A., Meletiev, A.Ie. (2001). Udoskonalennia tekhnolohii napoiv i produktiv profilaktychnoho pryznachennia iz chornoplidnoi horobyny [Improving the technology of beverages and preventive products from chokeberry]. *Naukovi pratsi UDUKhT*, 10, 12-13. (in Ukrainian)
11. Kasiianchuk, V. D., Kasiianchuk, M. V. A method of producing powdered fruit and berry, vegetable and mushroom semi-finished products and / or dry products. Utility model patent № 95646. Registered in the state register of utility model patents of Ukraine on December 25, 2014. (in Ukrainian)
12. Kasiianchuk, V. D., Voloshyniuk, I. M., Dovbenko M. V., et al. The method of obtaining a dry product of Jerusalem artichoke. Utility model patent №103305, registered in the state register of utility model patents of Ukraine on December 10, 2015. (in Ukrainian)
13. Knysh, V. V., Kasiianchuk, V. D., Botsiurko, V. I., Kosmii, M. M., Krykhovetskyi, I. Z., Kasiianchuk, M. V. (2016). Pravove zabezpechennia orhanizatsii vyrobnytstva produktsii likuvalno-profilaktychnoho pryznachennia [Legal support of the organization of production of medical and preventive products]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni korolia Danyla Halytskoho*, 2 (14), 178-182. (in Ukrainian)
14. On flora: Law of Ukraine (1999, April 9). Retrieved from: <http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/591-14> (in Ukrainian)
15. On medicines: Law of Ukraine (1996, April 4). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/123/96-vr>. (in Ukrainian)
16. On the production and circulation of organic agricultural products and raw materials: Law of Ukraine (1996, April 4). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-18>. (in Ukrainian)
17. On the quality and safety of food and food raw materials: Law of Ukraine (1997, December 24). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2809-15#Text> (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 04.11.2020
прийнята до друку 13.11.2020

The article: is received 04.11.2020
is accepted 13.11.2020

УДК 347.6

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.164-168

ПРЕДСТАВНИК, ЯК ТРЕТЯ ОСОБА У ШЛЮБНОМУ ДОГОВОРІ

Шевчук Любомир Васильович,

кандидат юридичних наук, ПВНЗ Університет Короля Данила,

вул.Коновальця 35, м.Івано-Франківськ, 76018

e-mail: Lub1977@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8801-4516

Мета. Метою даної статті є висвітлення переваг представника у шлюбному договорі, аналіз бачення фахівцями, науковцями щодо можливості залучення представника, як третьої сторони шлюбного договору у правовій площині сьогодення, розгляд питання про суб'єктний склад осіб, які мають право на здійснення такого правочину, як шлюбний договір, потреба в імплементації певних базових положень законодавства європейських країн у національне. **Методика.** Методика включає проведення аналізу, узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу. В процесі дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: системно-структурний, порівняльний. **Результати.** В процесі зробленого дослідження, розглянуто суттєві практичні переваги представника, як третьої особи у шлюбному договорі, що проявляються у мобільності процесу виконання тих умов, які із-за певних обставин (хвороба, робота, зайнятість і інше) унеможливають виконання сторонами свого обов'язку, що безумовно є немаловажним фактором для кожної окремої ситуації.

Дані обставини слугують підставою для внесення змін, шляхом доповнень до правових норм сімейного законодавства. **Наукова новизна.** Європейський світ щоразу підносить новизну на горизонті правового поля і, власне, такий нормативний документ, як шлюбний договір, для громадян України не став винятком. Укладення шлюбних договорів є ще сумнівним явищем для пересічного українця, певною новизною західного світу. Все, що пов'язане з поняттям "шлюбний договір" є недостатньо вивченим і є підставою для подальших досліджень. Та, зокрема, дослідження такої складової шлюбного договору, як представник, що є певним функціональним, виконавчим важелем сторін, що в законодавстві Країн заходу виступає, як третя сторона. **Практична значимість.** Результати дослідження, висновки, можуть бути застосовані чи взяті до уваги в правозастосовній практиці в сфері сімейного законодавства.

Ключові слова. Шлюбний договір, представник, умови шлюбного договору.

Liubomyr Shevchuk,

PhD in Law Science, King Danylo University, Konovaltsja str., 35,

Ivano-Frankivsk, 76018

e-mail: Lub1977@ukr.net

REPRESENTATIVE, AS A THIRD PERSON IN THE MARRIAGE CONTRACT

Purpose. The purpose of this article is to highlight the advantages of the representative in the marriage contract, analysis of the vision of experts, scholars on the possibility of

attracting a representative as a third party to the marriage contract in the legal field today, consideration of the subject composition of persons entitled to enter into such a transaction as a marriage contract, the need to implement certain basic provisions of the legislation of European countries in the national. **Method.** The methodology includes analysis, generalization of available scientific and theoretical material. The following methods of scientific cognition were used in the research process: system-structural, comparative. **Results.** In the course of the research, the significant practical advantages of the representative as a third party in the marriage contract are considered, which is manifested in the mobility of the process of fulfilling those conditions which under certain circumstances (illness, work, preoccupation, etc.) make it impossible for the parties to fulfill their duty. is certainly an important factor for each situation.

These circumstances serve as a basis for making changes by supplementing the legal norms of family law. **Scientific novelty.** The European world always brings us a kind of novelty on the horizon of the legal field, and in fact, such a normative document as a marriage contract is probably no exception for the citizens of Ukraine. The conclusion of marriage contracts is still a somewhat dubious phenomenon for the average Ukrainian, a certain novelty of the Western world. Everything related to the concept of "marriage contract" is insufficiently studied and is the basis for further research and, in particular, the study of such a component of the marriage contract as a representative, which is a certain functional, executive lever of the parties, which in Western law acts as a third person. **Practical significance.** The results of the study, the conclusions, can be applied or taken into account in law enforcement practice in the field of family law.

Key words: Marriage contract, representative, terms of the marriage contract.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна вже певною мірою десь сміливо робить кроки в сторону західного світу, чим саме трансформує себе із тими викликами, які здається для наших сусідів є звичайною повсякденністю, без чого фактично певною мірою обійтись не можна чи навіть не потрібно. І цим самим ми переймаємо цінний досвід, практичну сторону, щодо забезпечення себе в майбутньому від завтрашнього невідомого, від негативних зроблених кроків, гарячкватості, наших ще далеко невпевнених, до кінця об'єктивно необдуманих реалій життя.

Глибоко осмисливши безсилля вчорашнього дня над завтрашнім, і неабияким бажанням бути учасником проєвропейських цінностей життя в цілому, нашим громадянам слід відкинути той віджилий (совковий) спосіб існування, який ще нажалі тяжіє в нашій свідомості. Обдумані та продиктовані сьогоденням кроки, послідовно повинні вкорінятись в усі сфери життя, винятком якого не повинно бути і власне інститут сім'ї, зокрема сам механізм його правового регулювання. Адже, належним чином нормативно вибудовані на законодавчому рівні затверджені умови регулювання шлюбно-сімейних відносин, і є тією складовою, тим стержнем, регулятором, чи стабілізатором виважених дій, які обумовлюють обдуманість, стабільність та забезпечення від негативних наслідків.

А тому правники, фахівці, науковці дійсно праві стосовно того, що сімейний кодекс на даному етапі потребує ще не аби яких доопрацювань, а особливо в площині майнових спорів. Ретельно досліджені регулюючі функції шлюбного договору, який власне і є тією альтернативою у врегулюванні будь-яких сімейних майнових спорів, амортизують ті складнощі, які можуть бути спровоковані у подружніх відносинах. Шлюбний договір є актуальним на даній стадії розвитку держави, та зокрема дослідження такого важливого

аргументу, бути чи не бути представнику в шлюбному договорі, як окремою ланкою, як мінімізатором затрати часу, сил і інших факторів у шлюбно-сімейних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання представника в українській науковій літературі, доволі дискусійний але його інтерес щоразу зростає. Підняття даної теми можна побачити в працях І. В. Жилінкової, А.В. Слепакової і інших науковців.

Постановка завдання. Досліджуючи правову природу інституту шлюбного договору, а також дискусійну перспективу розвитку представництва в шлюбно-сімейних відносинах, яка прослідковується в ряді праць науковців, з впевненістю можна наголосити на його актуальності, подальшого і детального вивчення всіх аспектів даної тематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут представництва є доволі поширений в площині повсякденного життя пересічного громадянина, і це властиво у будь-якій сфері діяльності. Законодавець регламентував надання такого права іншій особі, щодо виконання тих чи інших обов'язків перед третьою стороною. І це дійсно є правильним кроком у вирішенні особою своїх питань, яка в силу обставин, причин, не може самостійно укласти певний договір, угоду, чи вчинити інший правочин, що пов'язаний з різних підстав - поганий стан здоров'я, нестачу часу, неможливість особисто бути присутнім при вчиненні правочину через відсутність у певній місцевості або навіть в країні [1].

Та, навіть, беручи до уваги певні переваги представництва, слід наголосити на тому, що даний інститут також має свого роду певні обмеження, які зокрема передбачені нормою цивільного законодавства України. Зокрема, ч.2 ст.238 ЦК України наголошує нам про те, що представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє[2].

Як бачимо, на перший погляд, здається нічого щоби було незрозумілим, як такого немає. Але ж інколи закон чітко та прямо не визначає обов'язкову особисту участь особи при укладенні угоди, адже ж такий обов'язок впливає безпосередньо з аналізу норми права як такої[1]. Для прикладу можна взяти до уваги рішення Касаційного цивільного суду (ВС/КЦС № 757/10715/17-ц від 25.09.2019). Змістом даної справи був спір між подружжям, де чоловік, як позивач, відстоював свою позицію в тому, що дружина не мала жодного права на укладення з ним шлюбного договору через представника, поки чоловік був за кордоном. Більше того, жінка обманним шляхом умовила його, що до надання довіреності, мотивуючи це тим, що сам шлюбний договір буде вчинений після його приїзду, а даний документ потрібен на всяк випадок.

Зрозуміло, що чоловікові ніщо іншого не залишалось, як звернутись за захистом своїх прав до суду. Судом першої інстанції доводи позивача дійсно визнано слушними, але позов не задоволений, так, як був пропущений строк позовної давності.

В свою чергу, рішення апеляційного суду констатувало факт укладення шлюбного договору через представника, належним чином, в рамках закону, що відповідає ст. 92 Сімейного кодексу України та ч. 2 ст. 238 ЦК України.

З висновками попередніх судів не погодився Касаційний цивільний суд.

Підставою свого обґрунтування він брав до уваги ст.92 Сімейного кодексу України, яка прямо вказує на перелік осіб, яким надається дозвіл на укладення шлюбних договорів. Так згідно цієї статті, укласти шлюбний договір можуть особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. Системний аналіз статей 2, 9, 14 СК України дає підстави для висновку про існування особливостей у регулюванні відносин з

реалізації подружжям (нареченими) майнових сімейних прав при укладенні шлюбного договору, а відповідно, виходячи із цих особливостей потрібно оцінювати і допустимість представництва під час укладення шлюбного договору[1]. Також, в силу ч.2 статті 238 ЦКУ, зміст якої регламентує, що представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку від представляє. А тому можемо дійсно провести жирну паралель до вже згадуваної ст.92 Сімейного кодексу України.

Досліджуючи питання представництва в шлюбному договорі, не одностайність, протилежність поглядів, можна прослідкувати також і серед науковців, які дають свій аналіз щодо тлумачення законодавства у наданні ролі представника, і чи це дійсно можливо у площині правового поля нашої держави.

Немає якоїсь певної єдності думок, єдиного табору, щодо питання суб'єктного складу такого виду договірних відносин, як шлюбний договір. І це вочевидь, зумовлено певною мірою невизначеністю позиції законодавчої бази. Протилежність поглядів науковців у тлумаченні чинного законодавства, цим самим підкреслюють актуальну необхідність уточнення певного роду правових норм з цього приводу [3].

І.В.Жилінкова притримується думки, що шлюбний договір не може бути укладений ні з участю законного представника, ні за довіреністю [4]. А ось дослідниця А.Слепакова має перпендикулярно інший погляд на даний факт, і в свою чергу вважає цілком законним інституту представництва в шлюбному договорі (застосування законного представника і представника за довіреністю, якщо у довіреності будуть визначені всі умови майбутнього договору)[5, ст.284].

Можливість укладення шлюбного договору опікуном недієздатного чоловіка(дружини), недієздатність якого була встановлена під час перебування у шлюбі, або особою, дієздатність якої була обмежена, зі згоди піклувальника, а також емансипованою особою до реєстрації шлюбу заперечується Б. Гонгало та П. Крашенінниковим [6, с. 126]. Натомість М. Антокольська вважає укладення шлюбного договору опікуном недієздатного чоловіка(дружини), недієздатність якого була встановлена під час перебування у шлюбі, або особою, дієздатність якої була обмежена, цілком можливими і такими, що відповідає вимогам закону [7, с. 67].

Піднімаючи питання складу суб'єктів на укладення шлюбного договору, то О.О.Ульяненко вважає, що до таких осіб слід віднести лише тих, які досягли 18 років, у тому числі тих, що уклали шлюб, та в свою чергу передбачити правовий механізм укладення шлюбного договору представниками сторін, за яким цей договір має набувати чинності після нотаріального посвідчення та подальшого скріплення підписами подружжя [8, с. 5]. З такою думкою, зокрема, не може погодитись правник С.Лепех, який вважає, що дана позиція не є обґрунтованою, і досить неоднозначною, а також не погоджується із тим, що за чинним законодавством цей договір можуть укладати лише особи, які досягли шлюбного віку на момент його укладення [3].

Беручи до уваги те, що інститут укладення шлюбних договорів в нашій державі ще є доволі новим, свого роду не перевірений життям громадян України, тому, мабуть доречно було б запозичити практичного досвіду з позитивною стороною в зарубіжних країнах.

Підсумовуючи викладене, хотілось би наголосити на дійсно важливій, практично-дієвій, потрібній функції представника в шлюбному договорі. Адже, своєю діяльністю, він в силу обставин, які унеможливають присутність осіб, які планують заключити шлюбний договір, зможе мінімізувати витрати часу на виконання даного правочину. Тому, вважаю за правильне, внести зміни, шляхом доповнення в ст.92 Сімейного кодексу

України. Зокрема, шлюбний договір може бути укладено нареченими а також подружжям особисто або через представників.

Список використаних джерел

1. Кірюшин А. А. Укласти шлюбний договір через представника незаконно (ВС/КЦС № 757/10715/17-ц від 25.09.2019) URL: https://protocol.ua/ua/vs_ktss_ukladati/.
2. Цивільний кодекс України: за станом 19.06.2003 № 980-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Проблеми реалізації прав на укладення та розірвання шлюбного договору: Радник. Український юридичний портал. URL: <http://radnuk.info/statti/567-simeine/15379-2011-01-23-02-20-24.html>.
4. Жилінкова І. Особливості законодавчих конструкцій сімейно-правових договорів. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 1(64). С. 85-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_1_9.
5. Слепакова А. В. Правоотношения собственности супругов. М.: Статут, 2005. 444 с.
6. Семейное право: пособие / под ред. Б.М. Гонгало, П.В. Крашенинников, Л.Ю. Михеева, О.А. Рузакова. М.: Статут, 2008. 302 с.
7. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву: учеб. пособие. М.: Юрист, 1995. 144 с.
8. Ульяненко О. Шлюбний договір у сімейному праві України : автореф. дис...канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03. Київ, 2003. 22 с.

References

1. Kiriushyn A. A. Ukladaty shliubnyi dohovir cherez predstavnyka nezakonno (VS/KTsS № 757/10715/17-ts vid 25.09.2019) (in Ukrainian)
2. Civil Code of Ukraine. (2003 June 19). № 980-IV. Retrieved from: https://protocol.ua/ua/vs_ktss_ukladati/. (in Ukrainian)
3. Problems of realization of the rights to the conclusion and termination of the marriage contract: Counselor. Ukrainian legal portal. Retrieved from: <http://radnuk.info/statti/567-simeine/15379-2011-01-23-02-20-24.html>. (in Ukrainian)
4. Zhilinkova, I. (2011). Osoblyvosti zakonodavchykh konstrukttsii simeino-pravovykh dohovoriv [Peculiarities of legislative constructions of family-legal agreements]. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(64), 85-94. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_1_9. (in Ukrainian)
5. Slepakova, A. (2005). Pravootnosheniya sobstvennosti suprugov [Legal relations of property of spouses]. M.: Statut. (in Russian)
6. Gongalo, B., Krasheninnikov, P., Mikheeva, L., Ruzakova, O. (Ed.) (2008). *Semeynoe pravo* [Family law]. M.: Statut. (in Russian)
7. Antokolskaya, M. (1995). *Lektsii po semeynomu pravu* [Lectures on family law] M.: Yurist. (in Russian)
8. Ulyanenko, O. (2003). *Marriage contract in family law of Ukraine*: PhD thesis abstract. K. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 30.10.2020
прийнята до друку 12.11.2020

The article: is received 30.10.2020
is accepted 12.11.2020

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**Науково-інформаційний вісник Університету Короля Данила: Журнал.
Серія Право – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ
Університету Короля Данила, 2020. – Вип. 10 (22). – 170 с.**

Головний редактор – **А. І. Луцький**
Відповідальні редактори – **С. О. Коросд**
М. І. Луцький

Відповідальна за випуск – **Л. Б. Федик**
Дизайн – **І. В. Гребенюк**
Комп'ютерна верстка – **І. Г. Петрів**
Коректор – **І. В. Данилюк**

Підписано до друку 29.12.2020 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 18. Тираж 150. Зам. № 57

Редакційно-видавничий відділ
ПВНЗ Університету Короля Данила

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
E-mail: redakcijaifup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>